

**DIE POTENSIAAL VAN GASTEHUISE OM PLAASLIKE KULTUUR
AAN DIE TOERIS OOR TE DRA: GEVALLESTUDIES VAN DRIE
WES-KAAPSE GASTEHUISE**

SALOME MEINTJES

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van
Magister in Lettere en Wysbegeerte (Afrikaanse Kultuurgeskiedenis) aan die
Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: Dr M Burden

Desember 2000

**Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie
oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige
universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.**

Handtekening:

Datum:

OPSOMMING

Gastehuse kan deur die lewering van hoë gehalte diens die sukseskoers van die gastehuisbedryf bevorder. 'n Wegbeweeg van hotelle na gastehuse word bespeur omdat toeriste in die jongste jare die behoefte openbaar om deur kontak met die plaaslike bevolking van 'n toeristebestemming aan die omgewing en sy kultuurprodukte bekendgestel te word. Daarom is ondersoek ingestel na die moontlikheid om plaaslike kultuur, tradisioneel sowel as eietjds, deel te laat vorm van 'n pakket vir die toeris.

Die plaaslike kultuur van drie dorpe, naamlik Langebaan, Stellenbosch en Clanwilliam en hulle omliggende gebiede, toon 'n wye verskeidenheid toeriste-aantreklikhede en ander kultuurprodukte wat deur gastehuse aangewend kan word om deur middel van kultuuroordrag toerisme te bevorder. Die argitektuur van elke omgewing, die tradisies rondom streekskos en die woordkuns van die bepaalde streek, blyk baie geskikte kultuuraspekte te wees vir die bevordering van toerisme.

Die steekproef wat by drie gastehuse gemaak is, toon dat daar wel in 'n geringe mate kultuuroordrag plaasvind, hoewel in die meeste gevalle nie op planmatige wyse nie. Die potensiaal van hierdie konsep is egter nog totaal onderbenut. Die proses van kultuuroordrag deurdat die toeris op informele wyse aan die plaaslike kultuur bekendgestel word, verdien 'n regmatige plek in die gastehuisbedryf.

Riglyne wat voorgestel word om bogenoemde doel te bereik, is byvoorbeeld die aanbied van gesellige aande deur die gastehuis waar streeksdisse bedien kan word terwyl die toeris terselfdertyd blootgestel word aan die musiek en woordkuns van die omgewing, hetsy deur die plaaslike bevolking self of deur kunstenaars. Wenke word ook gegee om besonderhede van die argitektuur, byvoorbeeld die geskiedenis daarvan, boumateriaal, planne en style op interessante wyse aan die toeris oor te dra.

Die aanbevelings van die studie is van so 'n aard dat dit toegepas kan word op sekere tipes gastehuse wêreldwyd, wat die waarde daarvan laat toeneem tot voordeel van die internasionale gastehuisbedryf.

SUMMARY

The success rate of the guesthouse industry can be increased by means of high quality service. It has been noted in the recent past that tourists prefer guesthouses above hotels seeing that they wish to be introduced to the environment and its cultural products through the local population of their tourist destination. A study was launched into the possibilities of incorporating local culture, traditional as well as modern, into the package offered to the tourist.

Three towns with their surrounding areas, namely Langebaan, Stellenbosch and Clanwilliam, were studied and were found to contain a wide variety of tourist attractions and other cultural products which could be utilised by guesthouses to promote tourism. It was found that the architecture, the wordcraft and the traditions surrounding regional cooking of each specific area were cultural aspects very suitable for this purpose.

Random tests at three guesthouses indicate some measure of culture transmission, but in most cases this does not occur in any systematic way. The potential of the concept is still totally under-utilised. The process of culture transmission whereby the tourist is informally introduced to local culture deserves its rightful place in the guesthouse industry.

Proposals for implementing the concept include the organising of social evenings by the guesthouse, during which local dishes are served, and the guests are introduced to regional music and the wordcraft of the area either by the local inhabitants or by professional artists. Suggestions for conveying aspects of architecture, such as the history of the buildings, building materials, ground-prints and styles in an interesting manner, are also made.

The recommendations of the study are of such a nature that it can be applied to certain types of guesthouses worldwide, which increases its value to the benefit of the international guesthouse industry.

Opgedra aan my ouers

BEDANKINGS

Ek wil graag die volgende persone bedank:

My studieleier, **dr M Burden**, vir haar insiggewende en gewaardeerde leiding.

My ouers, **Wilna en André Meintjes**, vir finansiële ondersteuning en aanmoediging.

Jacques Zeeman vir al sy geduld, tegniese hulp en versorging van die tesis.

.....

S MEINTJES

STELLENBOSCH

Desember 2000

INHOUDSOPGAWE

Bladsy

INLEIDING	1
PROBLEEMFORMULERING.....	1
DOEL VAN DIE STUDIE.....	1
BEGRIPSOMSKRYWING.....	2
TERREINAFBAKENING	3
NAVORSINGSMETODIEK EN EVALUERING VAN BRONNE.....	4
AANBIEDING VAN STOF	4
 HOOFSTUK 1: GASTEHUISE	 8
1.1 INLEIDEND.....	8
1.2 DIE ROL VAN AKKOMMODASIE IN DIE TOERISME-BEDRYF	8
1.2.1 Die gradering van akkommodasie	9
1.2.2 Karaktereienskappe van akkommodasie	9
1.3 VEREISTES OM AS GASTEHUIS BESTEMPEL TE WORD	10
1.4 DIE DAAGLIKSE BEDRYF VAN 'N GASTEHUIS	11
1.4.1 Eienaar se persoonlikheid.....	11
1.4.2 Ligging	11
1.4.3 Die gebou.....	12
1.4.4 Gehalte diens en noodsaaklike geriewe.....	13
1.4.5 Bemarking	14
1.4.6 Algemeen.....	15
1.5 SLOT	16
 HOOFSTUK 2: LANGEBAAN.....	 17
2.1 HISTORIESE AGTERGROND EN LIGGING.....	17
2.2 TOERISTE-AANTREKLIKHEDE IN DIE OMGEWING	20
2.3 ARGITEKTUUR.....	24
2.4 VOEDSELKULTUUR.....	27
2.5 STREEKSWOORDKUNS	33

HOOFSTUK 3: STELLENBOSCH.....	42
3.1 HISTORIESE AGTERGROND EN LIGGING.....	42
3.2 TOERISTE-AANTREKLIKHEDE IN DIE OMGEWING	43
3.3 ARGITEKTUUR.....	46
3.4 VOEDSELKULTUUR.....	55
3.5 STREEKSWOORDKUNS	61
HOOFSTUK 4: CLANWILLIAM.....	72
4.1 HISTORIESE AGTERGROND EN LIGGING.....	72
4.2 TOERISTE-AANTREKLIKHEDE IN DIE OMGEWING	73
4.3 ARGITEKTUUR.....	77
4.4 VOEDSELKULTUUR.....	80
4.5. STREEKSWOORDKUNS	87
HOOFSTUK 5: HUIDIGE STAND VAN KULTUUROORDRAG IN WES-KAAPSE	
GASTEHUISE: DRIE GEVALLESTUDIES	98
INLEIDEND.....	98
5.1 THE FARMHOUSE-GASTEHUIS TE LANGEBAAN	99
5.1.1 Historiese agtergrond en ligging.....	99
5.1.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing	100
5.1.3 Argitektuur.....	102
5.1.4 Voedselkultuur.....	103
5.1.5 Woordkuns en musiek	105
5.2 CALEDON VILLA TE STELLENBOSCH	105
5.2.1 Historiese agtergrond en ligging.....	105
5.2.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing	106
5.2.3 Argitektuur.....	108
5.2.4 Voedselkultuur.....	110
5.2.5 Woordkuns en musiek	110
5.3 THE RECTORY-GASTEHUIS TE CLANWILIAM	111
5.3.1 Historiese agtergrond en ligging.....	111
5.3.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing	112
5.3.3 Argitektuur	112
5.3.4 Voedselkultuur.....	114
5.3.5 Woordkuns en musiek	114

HOOFSTUK 6: AANBEVELINGS VAN DIE STUDIE	115
6.1 LIGGING EN TOERISTE-AANTREKLIKHEDE IN DIE OMGEWING	116
6.2 ARGITEKTUUR.....	118
6.3 STREEKSGEREGTE	119
6.4 STREEKSWOORDKUNS	119
 HOOFSTUK 7: EVALUERING.....	123
 BYLAE 1	i
 BYLAE 2	iv
 BYLAE 3	vi
 BYLAE 4	x
 BYLAE 5	xiv
 BYLAE 6	xvi
 BYLAE 7	xx
 BYLAE 8	xxii

LYS VAN FIGURE

		Bladsy
Figuur 1	Kaart van Afrika, Suid Afrika en die Wes-Kaap	6
Figuur 2	'n Gedeelte van die Wes-Kaap Provinsie, waarop die drie geselekteerde gebiede in konteks aangedui word	7
Figuur 3	Langebaan en omgewing	20
Figuur 4	Uitleg van 'n gedeelte van die historiese kern van Stellenbosch	47
Figuur 5	Clanwilliam en omgewing	73
Figuur 6	The Farmhouse-gastehuis	102
Figuur 7	Caledon Villa se vooraansig	108
Figuur 8	Gewel van Caledon Villa	109
Figuur 9	Vooraansig van The Rectory-gastehuis met sy wolfneusgewel	113

INLEIDING

PROBLEEMFORMULERING

Die oordra van plaaslike kultuur deur gastehuse aan toeriste, is 'n konsep wat tot dusver nog nie in bronne oor gastehuse óf bronne oor toerisme aangeraak is nie. Gastehuse word tans nie ten volle benut om toerisme te bevorder nie. Gastehuse hoef nie slegs 'n diensmedium in die toerismebedryf te wees nie, maar kan ook doelbewus die toerismebedryf help stimuleer. Dit kan onder meer geskied deur die bewusmaking en oordrag van plaaslike kultuur.

Die voordeel van informele toerisme-stukture is die feit dat die inkomste direk in die sak van die entrepreneur beland. So word die rykdomme dus weer in die gebied gesirkuleer tot voordeel van die betrokke dorp of stad se ekonómie. Dit lei tot die vraag na wat die plaaslike toerismesektor die toeris bied. Op watter wyse word die toeris in Suid-Afrika geakkommodeer en op watter wyse word hy of sy op informele wyse aan die Suid-Afrikaanse kultuur bekendgestel? Nog 'n vraag is of gastehuseienaars aandag skenk aan kultuuroordrag en indien wel, of hulle in hul doel slaag. 'n Behoeftige na riglyne oor hoe om op 'n meer doeltreffende wyse tradisionele plaaslike kultuur aan die toeris oor te dra, het gelei tot 'n dieptestudie na drie gekose streke in die Wes-Kaap wat ryk is aan streekskultuur wat op een of ander wyse aan die gastehuisbedryf gekoppel kan word. Dit is egter noodsaaklik om die bevindinge wyer te laat kring sodat dit meer bied as net 'n toepassing op Wes-Kaapse gastehuse in Suid-Afrika.

DOEL VAN DIE STUDIE

Die doelwitte van die studie is die volgende:

- om die inhoud van streekskultuur te ondersoek om vas te stel of dit aangewend kan word vir die bevordering van toerisme. Vir dié doel is drie aspekte van streekskultuur geselekteer, asook drie streke in die Wes-Kaap (sien terreinafbakening, p3).
- om vas te stel wat tans deur gastehuse gedoen word ten opsigte van kultuuroordrag. Vir dié doel is een gastehuis in elk van die drie streke geselekteer.
- om riglyne daar te stel vir gastehuseienaars waarvolgens kultuuroordrag sou kon plaasvind.

As 'n uitvloeisel van hierdie studie moet die toerismebedryf en spesifiek gastehuiseienaars bewus gemaak word van die potensiaal van kultuuroordrag om toeriste te lok.

BEGRIPSOMSKRYWING

'n **Toeris** is iemand wat vir sy plesier en ontspanning in 'n gebied reis (HAT 1979:1154; Van Schaik 1994:427). Die term toeris kan ook vervang word met die term **besoeker** of **vreemdeling aan die gebied** (Harteveld e.a. 1992:290). Hierdie besoeker aan 'n gebied het meestal ten doel om die omgewing en sy mense te leer ken en om sodoende meer te leer rakende die geskiedenis van elk. Toeriste in Suid-Afrika is egter nie net mense wat Suid-Afrika van oorsee besoek nie, maar sluit ook Suid-Afrikaners in wat in hul eie land reis.

Die begrip **toerisme** word soos volg deur die Toerismevereniging van die Verenigde Koninkryke gedefinieer: *Tourism is deemed to include any activity concerned with the temporary short-term movement of people to destinations outside the places where they normally live and work, and their activities during the stay at these destinations* (Van Zyl g.d.:3). Die Wêreld Toerisme Organisasie (WTO) verwys soos volg na die begrip toerisme: *Tourism comprises the activities of a person travelling to and staying in places outside their usual environment for not more than one consecutive year for leisure, business and other purposes* (Middleton 1994:8). Cooper voeg hierby *...and the facilities created to cater for the needs of tourists* (Cooper e.a. 1993:4). Bennett identifiseer die volgende elemente van toerisme (1995:6):

- *Aktiwiteite rakende die daaglikse lewensaspekte buite die normale roetine van werks- en sosiale verpligtinge
- *Reis en vervoer na en van die bestemming
- *Aktiwiteite betrokke tydens die oorbly by die bestemming
- *Fasiliteite verskaf vir die voorsiening in die behoeftes van toeriste

Plaaslike kultuur verwys na kultuuruitinge van mense wat op een plek saam woon en werk. Vir die doeleindes van hierdie studie word die kultuur deur die term **plaaslik** beperk tot 'n bepaalde streek en die kultuur waarna verwys word, het sy oorsprong vanuit die mense van die spesifieke dorp en omgewing.

Kultuuroordrag vind plaas wanneer kultuurgoedere van een persoon na 'n ander of van een groep na 'n ander oorgedra word (Van Schaik 1994:322). Hoewel Grobbelaar die huisgesin as die belangrikste instansie beskou waarbinne kultuuroordrag plaasvind (1974:34), kan dit ook op geslaagde wyse in ander verbande gebeur, byvoorbeeld tussen gastehuseienaars en toeris.

Die begrip **gastehuis** word volledig behandel in hoofstuk 1.

TERREINAFBAKENING

Vir die doeleindes van hierdie studie word daar op slegs drie aspekte van kultuur gekonsentreer omdat die totale bestek van kultuur heeltemal te omvangryk is. Voordat die drie aspekte behandel word, word daar telkens eers verwys na die historiese agtergrond van die betrokke dorp en gastehuis, tesame met die ligging van die gastehuis, sowel as die belangrikste toeriste-aantreklikhede van die omgewing. Die drie geselekteerde aspekte is argitektuur (enkele voorbeelde van argitektuur oorvleuel met toeriste-aantreklikhede), voedselkultuur en streekswoordkuns. Die keuse van die drie aspekte spruit voort uit 'n verkennende voorafstudie, omdat dit geblyk het dat hulle 'n sterk plaaslike karakter het en genoeg bruikbare voorbeeldmateriaal oplewer.

Die Wes-Kaap (sien figuur 1, p.6) word as navorsingsgebied gekies omdat die streekskultuur van die meerderheid van die substreke in die gebied reeds opgeteken is. (Die primêre doel van die studie is nie om streekskultuur op te teken nie, maar om dit te gebruik as voorbeeldmateriaal.) Langebaan met sy weskuskultuur, Clanwilliam met sy hoofsaaklik boeregemeenskap en Stellenbosch in die hartjie van die wynland (sien figuur 2, p.7), illustreer die verskeidenheid wat die Wes-Kaap die toeris kan bied. Bogenoemde dorpe is gekies om verteenwoordigend te wees van die substreke binne die Wes-Kaap. Hoewel daar nog baie kultuurryke substreke in die Wes-Kaap Provinsie is, soos byvoorbeeld die Breëriviervallei, die Overberg, die Kleinkaroo, die Suid-Kaap en ander, was dit nie moontlik om meer as drie gevallestudies binne die omvang van hierdie studie te behandel nie. Om binne elke streek een gastehuis te kon selekteer, is die argitektuur en geskiedenis van die betrokke gastehuis in ag geneem.

NAVORSINGSMETODIEK EN EVALUERING VAN BRONNE

Deur middel van 'n voorafstudie wat hoofsaaklik in die dokumentesentrum van die Departement Geskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch geloods is, is die drie terreine of aspekte van kultuur, sowel as die drie streke, gekies. Hierdie sentrum bevat die neerslag van veldwerk wat oor 'n tydperk van sowat dertig jaar in die huidige Noord-, Oos- en Wes-Kaap gedoen is deur middel van navorsingstoere deur die voormalige Departement Afrikaanse Kultuurgeskiedenis, sowel as die navorsing van voor- en nagraadse studente. Die geweldige groot versameling voorbeeldmateriaal wat in die dokumentesentrum versamel is, is 'n uitstekende bron vir voorafstudie omdat dit al die terreine van kultuurgeskiedenis verteenwoordig en 'n wye geografiese gebied insluit. Nadat die voorafstudie gedoen en die terreine en streke gekies is, is 'n studie van gastehuse in die algemeen en hulle rol in toerisme gemaak. Dié studie is hoofsaaklik uit sekondêre bronne gedoen. Die gevallestudies van die drie geselekteerde gastehuse is deur middel van primêre navorsing gedoen.

Brosjures is die belangrikste bronne oor die toeriste-aantreklikhede in elke omgewing. Dit is hoofsaaklik gebruik om vas te stel watter toeriste-aantreklikhede daar bestaan en vir beskrywings daarvan. Die historiese inligting rondom dié verskynsels, plekke of strukture is sover as moontlik uit erkende historiese bronne bekom. Hoewel daar onder terreinafbakening genoem is dat die primêre doel van die studie nie is om streekskultuur op te teken nie, is die bestaande opgetekende materiaal tog substansieel aangevul deur middel van onderhoude. Om die primêre navorsing oor die gastehuse self te doen, is ook hoofsaaklik van onderhoude gebruik gemaak. Vraelyste het hierdie onderhoude aangevul.

'n Verdere metode wat toegepas is om inligting in te samel was deur waarneming terwyl daar in die betrokke streek rondbeweeg is.

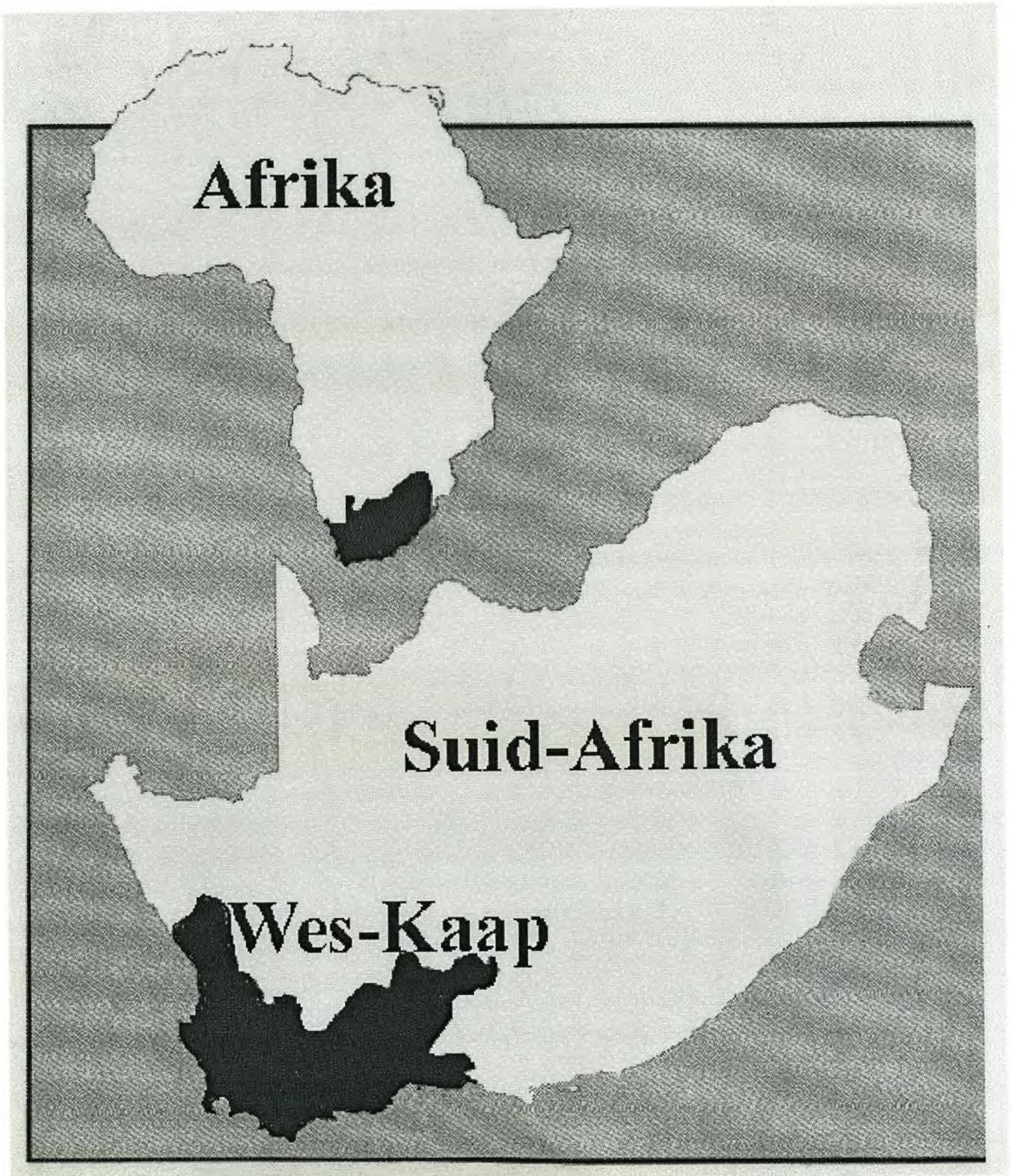
AANBIEDING VAN STOF

In hoofstuk 1 word 'n oorsig oor die basiese bedryfsmetodes van 'n gastehuisonderneming gegee om die effektiwiteit en definisie van 'n gastehuis as diensleweringssentrum vas te stel. Terselfdertyd word daar gekyk na die rol wat akkommodasie in die toerisme-bedryf speel, sowel as die vereistes waaraan 'n gastehuis moet voldoen om 'n kompeterende voordeel bo ander akkomodasiefasiliteite te bied.

Nadat 'n algemene oorsig oor die bedryfsmetodes van 'n gastehuis gegee is, word drie dorpe uit verskillende streke in die Wes-Kaap behandel deur 'n oorsig te gee oor die dorpe se geskiedenis, toeriste-aantreklikhede sowel as die tradisionele streekskultuur wat sinoniem is met die gebied. 'n Uiteensetting van die plaaslike kultuuraspekte uit elke streek word behandel onder die opskrifte **Historiese agtergrond en ligging, Toeriste-aantreklikhede in die omgewing, Argitektuur, Voedselkultuur en Streekswoordkuns.**

Die gebruik van verskillende lettertipes word soos volg gemotiveer: By toeriste-aantreklikhede en by die argitektuur word die name van die betrokke plekke en geboue in vet gedruk bloot om dit te laat uitstaan. By die volkswoordkunde word spesifieke woorde, uitdrukkings en gesegdes in kursief geplaas en waar daar na 'n woord in 'n reeds aangehaalde gedeelte verwys word, is die woord dus kursief én vet gedruk.

Hoofstuk 5 bevat 'n ondersoek waarin 'n gastehuis in elk van die behandelde streke geneem is ter vasstelling van die huidige stand van kultuuroordrag in elkeen. Bogenoemde bevindinge lei tot hoofstuk 6 waar aanbevelings gemaak word wat as riglyne kan dien vir die bevordering van kultuuroordrag in gastehuisse. Wanneer die aanbevelings toegepas word op gastehuisse wêreldwyd, neem die bevindinge in waarde toe tot voordeel van die internasionale gastehuisbedryf.

Figuur 1: Kaart van Afrika, Suid Afrika en die Wes-Kaap (SATOER g.d.:2)

Figuur 2: 'n Gedeelte van die Wes-Kaap Provinsie, waarop die drie geselekteerde gebiede in konteks aangedui word (Levy 1989:38)

HOOFSTUK 1

GASTEHUISE

1.1 Inleidend

Die toerismebedryf word toenemend 'n belangrike groeisektor in die Suid-Afrikaanse ekonomie (Janse van Rensburg 1997:69). Met die verwagte toename in veral buitelandse toerisme word voorsien dat die vraag na akkommodasie sal toeneem (Cooper e.a. 1993:161). Voornemende entrepreneurs in die akkommodasiesektor en spesifiek gastehuse, moet hulleself toerus ten einde die onderneming effektief en doelmatig te bedryf asook om 'n kompeterende voordeel te skep én te handhaaf.

Kennis rakende algemene bestuur en funksionele bestuursaspekte is van belang vir die entrepreneur in die bedryf van 'n suksesvolle onderneming. Die dag-tot-dag bedryf van die onderneming vereis 'n holistiese benadering wat alle aspekte insluit, soos die hantering van gaste, dienslewering, geboue en uitleg, asook die wyse waarop die gastehuseienaar die gaste op spesiale wyse laat tuis voel.

Die oorhoofse doelstelling van hierdie hoofstuk is om die daaglikse bedryfaspekte van 'n gastehuis te identifiseer en te bespreek om sodoende 'n onderskeid te tref tussen 'n bed-en-onthby verblyf en 'n gastehuis, aangesien laasgenoemde die toeris méér kan bied as net akkommodasie.

1.2 Die rol van akkommodasie in die toerisme-bedryf

Naas hotelle is gastehuse die gewildste tipe akkommodasie onder buitelandse toeriste in Suid-Afrika. Gastehuse is as die grootste bron van potensiële akkommodasie bestempel toe daar nog 'n moontlikheid was dat die 2004 Olimpiese Spele in Kaapstad gehou sou word (Janse van Rensburg 1997:76). Die behoefte aan akkommodasiefasiliteite en effektiewe diens bied verskeie moontlikhede vir entrepreneurs in die toerismebedryf.

Toerisme behels 'n samestelling van aktiwiteite, dienste en bedrywe wat 'n reiservaring aan die toeris bied. Dit sluit in vervoer, akkommodasie, eet- en drinkondernemings, winkels, vermaak en ander gasvryheidsdienste beskikbaar vir persone wat weg vanaf hul

tuiste reis (McIntosh & Goeldner 1990:4). Akkommodasie is 'n belangrike komponent van toerisme met in agname dat die akkommodasie 'n tuiste weg van die huis bied (Cooper e.a. 1993:161). Dit kan verdeel word in gediensde akkommodasie, selfsorgakkommodasie en 'n kombinasie van die twee (Forster 1985:119). Gediensde akkommodasie sluit alle ondernemings in wat personeel op die perseel in diens neem om dienste soos die voorsiening van maaltye en kamerdiens te verrig (Bennett 1995:52). Dit sluit dus hotelle, gastehuse, motelle, herberge en bed-en-ontbyt ondernemings in.

Selfsorgakkommodasie voorsien slaapplek, maar nie ander persoonlike dienste nie. Karavaanparke, kampeerterreine, chalets, rondawels, gehuurde huise en woonstelle is almal voorbeelde van selfsorgakkommodasie. 'n Kombinasie van gediensde en selfsorgakkommodasie is byvoorbeeld vakansiedorpe, gehuurde luukse bote of luukse villas (Forster 1985:119).

1.2.1 Die gradering van akkommodasie

In Suid-Afrika word akkommodasie deur die Suid-Afrikaanse Toerismeraad (SATOER) in drie breë kategorieë gegradeer, naamlik gediensde akkommodasie, selfsorg-eenhede en karavaanparke (Bennett 1995:53). SATOER het reeds op 4 Junie 1993 'n graderingskema aangekondig wat verdere graderingskriteria vir bed-en-ontbyt instellings en gastehuse insluit. Die fundamentele doelwit van die skema is om toepaslike minimumstandaarde te verseker, veral in die gediensde akkommodasiesektor, in ooreenstemming met die behoeftes en verwagtinge van die verbruiker (*Hotelier & Caterer*, Julie 1993:7).

1.2.2 Karaktereienskappe van akkommodasie

Akkommodasie beskik oor unieke kenmerke, waarvan die volgende eienskappe die belangrikste is:

Ligging – die posisionering van akkommodasie bepaal onder meer die sukses van die instelling.

Kostestruktuur – hoë vaste koste en lae veranderlike kostes is kenmerkend van akkommodasie-instellings. Hoë besettingskoerse is dus belangrik.

Aanvraag afhanklikheid – variasies in daaglikse, weeklikse en seisoenale besetting is die norm en daarom is 'n ontleding van die aanvraag na akkommodasie van kardinale belang.

Kontak afhanklikheid – die verbruikers moet bewus gemaak word van die beskikbaarheid van die akkommodasieproduk. Sodoende word die toeganklikheid tot die akkommodasie en die ervaring van die produkvoordele verseker (Cooper e.a. 1993:168; Bennett 1995:56).

Akkommodasie is 'n komponent van die toerismesisteem wat nie gering geskat moet word nie. Akkommodasie word nie nét as 'n slaap- of woonplek tydens die vakansie ervaar nie; die toeris moet ook bekend gestel word aan 'n globale ervaring van behaaglikheid, ontspanning en inligting-oordrag. Die gastehuseienaar het dus 'n besondere verantwoordelikheid om die gas se gastehuiservaring so besonders as moontlik te maak (Middleton 1994:276).

1.3 Vereistes om as gastehuis bestempel te word

Daar is by die publiek groot verwarring oor wat as 'n gastehuis bestempel word en hoe dit van 'n bed-en-onthut verblyf verskil. 'n Bed-en-onthut verblyf word gewoonlik deur privaatpersone bestuur in hul eie privaatwoning. Hierdie huise stel tussen een en vier kamers beskikbaar aan gaste om vir die nag oor te bly. Dit word op 'n klein skaal bedryf, teenoor 'n gastehuis wat uit vier tot sestien gastekamers bestaan (gewoonlik elkeen met 'n aanliggende of private badkamer). Die *Gastehuisvereniging van Suidelike Afrika* definieer 'n gastehuis soos volg (Crafford 1999:93):

'n Gastehuis is 'n verblyfstelling

- met die verskaffing van verblyf onder persoonlike toesig as sy belangrikste funksie;
- wat minstens een ete per dag verskaf – gewoonlik onthut. Indien daar nie restaurante naby is nie, moet die gastehuis ook 'n aandete voorsit;
- waar 'n bekwame personeel vir minstens sestien uur per dag beskikbaar is wat ontvangspligte uitvoer (soos om gaste te verwelkom, telefone te beantwoord, besprekings te doen, inligting te verskaf, persoonlike hulp te verleen of raad te gee oor toere en interessante plekke en na gaste se algemene behoeftes om te sien);
- wat daaglikse gastekamers skoonmaak en genoeg skoon linne en handdoeke voorsien en op 'n gereelde grondslag vervang.

Dit is deesdae baie gewild om 'n gerestoureerde of herstelde huis as gastehuis in te rig. Groter gastehuse word soortgelyk aan 'n geregistreerde hotel bestuur terwyl dit verblyf aan meer as vyf persone verskaf. So 'n verblyfplek moet voorsiening maak vir

privaatparkeerplek wat die gaste in staat stel om hul motors weg van die pad af te parkeer. Beide 'n gastehuis en bed-en-ontbyt verblyf voorsien gaste van persoonlike diens in 'n klein intieme en huislike atmosfeer. Dit is belangrik dat elke gastehuis sy eie unieke en kenmerkende dekor moet hê met 'n spesiale intimiteit wat nie by 'n groot hotel of vakansie-oord aangetref sal word nie (Van Zyl g.d.:4, 12).

1.4 Die daaglikse bedryf van 'n gastehuis

Gastehuisse is 'n besonder mededingende bedryf, maar kan winsgewend wees. Om in 'n gastehuis te bly het baie voordele vir die toeris. Die dienste sluit gewoonlik een maaltyd per dag in, wasgoedgeriewe, sowel as persoonlike aandag in 'n huislike atmosfeer teen 'n bekostigbare prys (*Entrepreneur*, Mei 1994:18).

Vereistes vir 'n suksesvolle gastehuis is soos volg:

1.4.1 Eienaar se persoonlikheid

Dit is baie belangrik dat die eienaar en sy/haar huisgesin daarvan moet hou om met mense te werk terwyl hulle deurentyd diensgerig is. Vriendelikheid word te alle tye van 'n gastehuisseienaar verwag. 'n Gastehuis se sukses hang af van die eienaar se persoonlike belangstelling in sy gaste, tesame met die wyse waarop hy of sy deurentyd die gaste se privaatheid respekteer. Dit is belangrik dat die gasvrou en/of gasheer elke gas spesiaal sal laat voel. Die gastehuisseienaar moet te alle tye sy gaste se belange op die hart dra en hy of sy moet bereid wees om altyd sy/haar beste vir die gas te gee. Die eienaar moet te alle tye gesteld wees op sy of haar eie persoonlike higiëne en voorkoms. Dit is belangrik om te onthou dat gaste se eerste indrukke van die gastehuis blywend is (Stevens 1995:35).

1.4.2 Ligging

Die ligging van 'n gastehuis is van deurslaggewende belang in die suksesvolle bedryf daarvan. Gastehuisseienaars/bestuurders moet die volgende in ag neem:

- Nabyheid aan gewilde toeriste-aantreklikhede, kongresfasiliteite, besigheidsentra, lughawens, ensomeer
- Ligging langs toeriste- of deurgangroetes
- Nabyheid van alternatiewe bekostigbare huisvesting
- Ooraanbod van huisvesting in die onmiddellike omgewing
- Toeganklikheid en bereikbaarheid van die gastehuis
- Sigbaarheid vanaf hoofroetes (SATOER 1994:6)

Die beoogde mark sal bepaal hoe die kamers ingerig word. Besigheidsfasiliteite sluit meestal 'n lessenaar, private telefoon, wekker, faks- en kredietkaartfasiliteite in met 'n sitarea en kroegyskas as opsionele items. 'n Skryfplek met 'n kragpunt vir 'n skootrekenaar en die laai van 'n selfoon, is noodsaaklik in gevalle waar sakemanne vir 'n paar nagte oorbly (McCarty 1994:32).

1.4.3 Die gebou

Struktureel moet geboue geskep of aangepas word volgens die behoeftes van die gastehuis se doelmark. Die binneversiering, restourasie of opknapping en moontlike geskiedenis van die gebou speel 'n belangrike rol in die effektiwiteit en gewildheid van 'n gastehuis.

1.4.3.1 Strukture

Gastehuse beskik meestal oor vier tot twaalf kamers. Die teikenmark bepaal die stukturele aspekte soos en-suite badkamers, aparte ingange en private sitkamers, waarvoor daar dikwels struktureel voorsiening gemaak moet word. Die aanpasbaarheid van die geboue by die omgewing is vir heelwat gastehuseienaars van belang - so ook 'n panoramiese uitsig vanuit die kamers (Dexter 1994:142; James 1994:29). Daar is wetlike bepalings en bouregulasies wat ook in aanmerking geneem moet word met die oprig of verandering van strukture.

1.4.3.2 Atmosfeer en binneversiering

Rolspelers in die gastehuisbedryf is van mening dat die onpersoonlikheid van die hotelkultuur uitgeskakel word met gastehuse (Van Heerden 1995:21). Die meeste gastehuse het 'n unieke persoonlike karakter en atmosfeer wat sentreer rondom die eienaar se persoonlike aanslag (*Hotelier & Caterer* 1994:33). Die unieke atmosfeer van elke gastehuis word verder versterk deur die aard en karakter van die gebou. Funksionele vertrekke soos 'n kunsgalery, 'n leeskamer, biblioteek, ontbytkamer, sonstoep en restaurant dra by tot die verhoging van die kwaliteit van die gas se verblyf. Kaggels, oudhede, houttraprelings en kwaliteit stoffering is nodig om gastehuse te verseker van 'n atmosfeer van gemak, elegansie, afronding en luuksheid. Individuele binneversiering vir elke kamer of suite asook eiesoortige name vir kamers (eerder as nommers) verbreed verder die gastehuiservaring (SATOER 1994:9). Beligting, skilderye, persoonlike snuisterye, matte, boeke, verf, vloerbedekkings asook die keuse van meubels en stoffering is alles faktore wat

deur die binneversierder in aanmerking geneem moet word. Die tuinuitleg is 'n verlenging van die gastehuis se karakter. Instandhouding en beligting van die tuin, asook fonteine, damme en wandelroetes (na gelang van die ligging) moet in ag geneem word. Die uitleg van die gebou, asook die atmosfeer binne die mure, moet 'n tuiste weg van die huis skep (Janse van Rensburg 1997:75). Wenke in verband met die uitleg van die huis is die volgende:

1. Vir die gaste sowel as die huismense, is dit beter dat die inwonende gesin 'n eie private woongedeelte het.
2. Die buitekant van die huis moet goed versorg wees met die straatnommer en naam van die gastehuis bedags en saans duidelik sigbaar. Goeie beligting buite is noodsaaklik. In die stede is sekuriteit en veilige parkering belangrik.
3. 'n Vriendelike en verwelkomende ontvangsarea kan byvoorbeeld in die portaal ingerig word (Spaarwater 1997:73).
4. Dit is belangrik om te onthou dat 'n gastehuis besoekers ontvang wat die omgewing en sy mense wil leer ken. Gastehuse wat naby bekende toeriste-aantreklikhede van die omgewing geleë is, of wat voorsiening maak vir vervoer na toeriste-aantreklikhede, word bo ander toeriste-verblyf verkies (Lambris 1996:5).

1.4.4 Gehalte diens en noodsaaklike geriewe

Besprekings word via die telefoon gedoen. 'n Antwoordmasjien is ook handig, terwyl 'n faksmasjien verder kan bydra tot suksesvolle besprekings van gaste van regoor die wêreld. Besprekings by 'n gastehuis kan ook 'n deposito van die voornemende gaste vereis en dek gewoonlik die eerste nag se kostes (Stevens 1995:37). Kontaknommers van die voornemende gaste moet ten tye van die bespreking geneem word, sowel as belangrike inligting soos volle name en van, telefoonnommer, motorregistrasienommer, nasionaliteit, identiteitsnommer en paspoortnommer (James 1994:20).

Die voorkoms van die slaapkamers speel 'n belangrike rol in die gastehuiservaring. Beddens moet van 'n goeie gehalte wees. Duvets is prakties en skep 'n netjiese voorkoms. 'n Skryftafel en minstens een stoel, 'n tastafel en 'n klerekas met hang- en bêreplek moet verder ook in elke kamer aangebring word (Spaarwater 1997:75; Stevens 1995:21). Dit is belangrik dat die gaste te alle tye gemaklik moet wees. Daarom is dit wenslik om elektriese

komberse en verwarmers in die wintermaande in die slaapkamers aan te bring. Hierteenoor kan verkoelers of waaiers in die somermaande in die kamers geïnstalleer word om die gaste se verblyf so aangenaam as moontlik te maak (Mev WP Meintjes 1999:onderhoud). Die meeste mense verkies 'n privaat badkamer met stort- en badgeriewe. Die badkamerdeur moet voorsien wees van 'n sleutel sodat die badkamergebruiker sy privaatheid kan geniet. 'n Kragpunt vir 'n elektriese skeermes en 'n spieël is belangrike items wat in 'n badkamer aangebring moet word. Vloermatte moet vermy word (Spaarwater 1997:73; Mev A Erasmus 1999:onderhoud).

Die eetkamer kan 'n gedeelte van die kombuis uitmaak vir 'n informele gastehuis. Dit kan ook 'n formele eetkamer wees vir 'n deftiger gastehuis, of selfs 'n toegeboorde stoep met 'n mooi uitsig. 'n Groot buffet of warmtrollie, met alles daarop waarmee gaste hulself kan help, is handig. Vars blomme of vrugte op die tafels gee 'n afgeronde voorkoms en skep 'n besondere atmosfeer (Spaarwater 1997:75). Spyseniering se effektiwiteit in die toerismebedryf word hoofsaaklik beoordeel deur die mate waarin daar in die behoeftes van die toeris voorsien word. Die akkurate beoordeling van smake en behoeftes en die voorsiening van genoegsame voedsel, moet hoë prioriteit geniet. Gehalte bestanddele, innoverende kookkuns, flink diens en kwaliteit tafelgerei is onderliggend tot 'n kwaliteit eet-ervaring. Gastehuse bied oorwegend ontbyt, met middag- en aandete beskikbaar op aanvraag. Aandete kan a la carte ('n spyskaart-basis), 'n vasgestelde spyskaart of 'n buffet vorm aanneem (Janse van Rensburg 1997:77).

1.4.5 Bemarking

Wanneer 'n gastehuis 'n brosjure uitgee, moet die volgende riglyne gevolg word:

- *Die pamflet met geskrewe inligting moet duidelik leesbaar wees.

- *Dit is belangrik dat die brosjure so ontwerp word dat dit oor 'n lang termyn gebruik kan word. Dit is dus belangrik om inligting wat mettertyd kan verander, byvoorbeeld die verskillende tariewe, op 'n aanvullende pamflet te druk en aan die brosjure vas te heg. Op hierdie wyse kan die tariewe dus jaarliks aangepas word sonder dat die brosjure noodwendig hoef te verander.

- *Pad-aanwysings moet op die brosjure aangebring word.

- *Dit is belangrik dat die brosjure in eenvoudige taal geskryf word – in Suid-Afrika ten minste in Afrikaans én Engels.

*Indien 'n foto van die gastehuis ingesluit word, is dit belangrik dat die foto duidelik is.

'n Skets van die huis kan net so aantreklik op 'n brosjure wees.

*Die volledige adres moet op die brosjure aangebring word tesame met die poskode, telefoonnommer en aria-kode. Die eienaar moet ook sy of haar volledige naam en van by die adres aanbring.

*Indien die huis 'n unieke voorkoms het of naby 'n bekende besienswaardigheid geleë is, is dit belangrik dat dit op die brosjure gemeld word.

Die aantal kamers wat in die gastehuis beskikbaar is, moet genoem word om die reisiger voor te berei op die moontlike aantal toeriste met wie hy/sy deur die loop van sy/haar verblyf in aanraking kan kom. Die brosjure moet standaardgrootte wees sodat dit in 'n standaardgrootte koevert sal inpas (Stevens 1995:27-33; Van Zyl g.d.:31-32).

1.4.6 Algemeen

Die tariewelys moet duidelik aantoon indien daar ekstra kostes verbonde is aan enige ekstra dienste (byvoorbeeld ekstra wasgoed-, telefoon- en televisie-fasiliteite). Belasting moet ingesluit wees by die bedrag wat op die tariewelys aangetoon word, sodat die gaste nie verwar word nie (Van Zyl g.d.:14-15). Indien die eienaar bereid is om moeite te doen en die gaste op spesiale wyse tuis laat voel, sal sy of haar gastehuis noodwendig 'n sukses wees. Voorbeelde van sulke 'ekstras' is die volgende:

- Sorg vir vrugte en blomme in die slaapkamers.
- Verwelkom gaste met aankoms en verduidelik die beskikbare fasiliteite.
- Verskaf 'n eg tradisionele ontbyt op aanvraag.
- Verskaf koerante sowel as weeklikse tydskrifte.
- Die eienaar kan die gaste voor ete vir 'n drankie ontmoet, of na ete saam met hulle koffie drink.
- Verskaf aan die gaste leesstof en inligting oor die geskiedenis en besienswaardighede van die omgewing.
- Hou sjokolade in voorraad vir 'n heuglike gebeurtenis soos 'n verjaarsdag. 'n Roos op Moedersdag, 'n klein geskenkie op Kersoggend of 'n paaseier op Paasdag, sal 'n blywende indruk op gaste laat (Janse van Rensburg 1997:82; Mev A Erasmus 1999:onderhoud).

1.5 Slot

Akkommodasie speel 'n essensiële rol in die toerismebedryf. Toeriste vereis meer van akkommodasie as blote oornagverblyf. Hulle is op soek na 'n globale 'ervaring' (Forster 1985:123). Die akkommodasieproduk wat deur gastehuse verskaf word, word soos volg deur Forster in vyf punte vervat (1985:123-124):

- 1) Besprekingsdienste – hantering van navrae en besprekings (via telefoon, pos en gerekenaariseerde besprekingstelsels)
- 2) Ontvangs- en vertrekdienste – registrasie van aankoms en vertrek, uiteensetting van beskikbare fasiliteite, asook steundienste soos bagasiehantering
- 3) Kamerdienste – skoonmaak van kamers, tydige oorhandiging van kamers aan toeriste
- 4) Voedsel en drank – die gee van ontbyt, sowel as die gee van aandetes op aanvraag
- 5) Diverse dienste – naby winkels en toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Produk-ervaring is kompleks en word beïnvloed deur fisiese elemente (voedsel en drank); sensuele ervaring (deur sig, klank, aanraking, reuk, smaak) en sielkundige ervaring waar die persoon se geestesgesteldheid 'n rol speel, byvoorbeeld ervaring van behaaglikheid, status, gemak en bevrediging (Middleton 1994:276). Plaaslike waarnemings toon dat gastehuse floreer terwyl die aanvraag na hotelle afneem. Reisagente rapporteer 'n sterk groei in die aanvraag na gastehuse. Hierdie aanvraag na persoonlike diens in 'n ontspanne milieu, vereis dat gastehuseienaars hul dienslewering daaglik moet evalueer om te verseker dat die toeris se belange deurgaans op die hart gedra word. Die konsep om kultuuroordrag deur gastehuse te laat plaasvind, is 'n verdere moontlikheid wat deur hierdie akkommodasie-medium ontgin kan word om in toeriste se behoeftes te voorsien.

HOOFTUK 2

LANGEBAAAN

2.1 Historiese agtergrond en ligging (sien figuur 3, p.20)

Langebaan is een van die oudste en bekendste weskusdorpie. Die dorp is nie langs die see geleë nie, maar word op die walle van 'n strandmeer aangetref. Die Langebaanstrandmeer strek vir sewentien kilometer langs die Atlantiese Oseaan vanaf Saldanhabaai in die noorde tot by Geelbek in die suide. Die strandmeer is op sekere plekke tot vier kilometer breed en is welbekend vir die uithaal van witmossels, sowel as die besigtiging van voëls en veldblomme (Brosjyre: *Historical background of Langebaan*). Die Langebaanstrandmeer en Saldanhabaai het oor miljoene jare gevorm deur middel van dramatiese veranderinge in die seevlak. Die uiteinde van dié proses was dat hoë duine langs die kus gevorm het wat die Saldanhabaai en die Langebaanstrandmeer van die oop see afgesny het. Die fyn wit sand wat dwarsoor die gebied aangetref word, sowel as die watermerke teen die granietrotse in die omgewing, is bewys daarvan dat die hele area eens op 'n tyd onder water was (Groenewald 1997:5-6; Truter 1998:168).

Die groter Saldanhabaai bevat eilande wat almal deur die Nasionale Parkeraad beskerm word; eilande soos Malgas met sy kosbare broeikolonies, Jutten en Marcus. Schaapen- en Meeuweiland lê verder suid, regoor Langebaan en is verbode terrein vir enigeen buiten gemagtigde weermagpersoneel. Suid van Schaapeneiland word die Postbergskiereiland aangetref wat die Langebaanstrandmeer beskut en afsluit van die koue Atlantiese Oseaan (Groenewald 1997:2).

Langebaan lê reguit noord en 'n honderd kilometer van die Kaapse metropool en word bestempel as die hoofkwartier van die Nasionale Parkeraad wat die Weskus Nasionale Park bestuur. Dit is uitsluitlik 'n residensiële dorp en geen fabriek is tot dusver toegelaat nie (Truter 1998:30; Mev A du Toit 1999:onderhoud). Die dorp het vinnig van 'n stil vissersdorp tot 'n populêre vakansie-oord ontwikkel. Hierdie ontwikkeling het vanaf September 1972 begin toe mnr Floris Brand as stadsklerk aangestel is. Hy word beskou as die bouer van die moderne Langebaan (Groenewald 1997:138).

Langebaan het sy naam waarskynlik te danke aan een van drie tradisionele legendes wat in die volksmond oorvertel word. Eerstens word daar beweer dat die vroeëre vissermanne die vis wat hulle gevang het, oopgeplek het en dit dan op lang houtpanele by die hoogwatermerk 'geplant' het sodat dit deur die see self skoongewas kon word. Hierdie lang houtpanele het as 'bane' bekend gestaan en het mettertyd 'n kenmerk van die omgewing geword wat aanleiding gegee het tot die naam Langebaan. Die tweede verklaring is dat die Nederlanders in die 17de eeu na die lang regop forte verwys het as 'bane' (Groenewald 1997:68). Derdens word daar beweer dat die dorpsnaam sy oorsprong het in ongeveer 1870 op die plaas *De Stompe Hoek*, of soos dit vroeër bekend gestaan het, *Geitenmelksfontein*. Daar word beweer dat die lang kronkelpaadjie wat die oorspronklike plaasopstal met die Leentjiesklip area verbind het, as die 'lange baan' bekend gestaan het (Erasmus 1995:26; Groenewald 1997:66; Raper g.d.:194; Truter 1998:32).

Vroeg in die 17de eeu het Franse robbejagters Schaapeneiland as stoorplek van robvelle en -olie gebruik. Teen 1632 het 'n groep Franse reeds 'n kolonie in die Langebaangebied gehad en hulle het aanspraak gemaak op besitterskap. Hierdie Franse teenwoordigheid by Langebaan sou voortduur tot in 1664 toe die Franse Oos-Indiese Maatskappy 'n hoofkwartier op Madagaskar stig en die Franse skepe Saldanhabaai inderhaas verlaat. Die Franse verlaat die gebied sonder dat dit ooit amptelik as Franse gebied verklaar is. 'Aanspraakpale' is wel geplant, maar dié is later deur die Hollanders onder leiding van korporaal Antonij Bosman in stukke gekap en verbrand (Erasmus 1995:27; Groenewald 1997:18-19, 21; Sleight 1993:414). Seevaarders het die baai binne gevaar en gebruik as veilige hawe om herstelwerk aan hul skepe te doen. Vanaf 1658 het vryburgers na die hawe verhuis en 'n buitepos (Kraalbaai) is opgerig om die Kaap van vars vis, pikkewyneiers, voëls en skaapvleis te voorsien (Groenewald 1997:24-25; Sleight 1993:424; Truter 1998:31).

Die Franse het egter weer besluit om die Langebaangebied te beset en as Franse gebied in te lyf. Heelwat botsings tussen die Franse en Hollanders vind tussen 1666 en 1672 plaas, maar voordat 'n skoot geskiet kon word, breek daar oorlog in Europa uit (1672) en die Franse skepe keer terug na Frankryk. Dit was dan ook die einde van die Franse pogings om die Langebaangebied en die Kaapkolonie onder Franse beheer te kry (Sleight 1993:435).

Rus was egter nog nie vir die Hollanders op Langebaan beskore nie want in 1673 het die VOC 'n saketransaksie met die Khoi-opperhoof Prins Manckhagon aangegaan om die hele gebied van die Khoi, aan wie die gebied na regte behoort het, te koop. Die Khoi-hoofman Ngonnemoa was egter nie te vinde vir die transaksie nie en hy het begin om die Hollanders aan te val. Menige Hollander en Khoi sterf in dié wraakaanvalle. Verdere bloedvergieting vind tussen 1720 en 1723 plaas toe seerowery 'n ernstige las al langs die weskus word en toe teregstelling van drosterslawe al meer toeneem. Met die eerste Britse besetting van die Kaap in 1795 was korrupsie en bloedvergieting dus aan die orde van die dag en die VOC kon nie meer in hul doel slaag om orde te handhaaf nie (Groenewald 1997:28-34; Sleigh 1993:417-422, 428).

Verdere wanorde het geheers toe daar in 1844 'n 'guano-stormloop' uitbreek het en honderde skepe die hawe van Saldanhabaai met vol vrage guano verlaat het. In 'n poging om orde te handhaaf, is 'n Engelse oorlogskip in die hawe geplaas wat terselfdertyd belasting gevorder het by skepe wat die baai betree het. Op hierdie wyse is gepoog om kontrole te hou oor die hoeveelheid skepe wat die baai binne vaar (Sleigh 1993:467).

Salamanderbaai en Schaapeneiland word tussen 1870 en 1882 kwarantynstasies vir skeepvaarders met infeksies, siektes en veral pokkelyers. Een kwarantynstasie na die ander word op Postberg opgerig. Toe die epidemie op sy ergste was, is skepe op pad Kaap toe eers direk Saldanhabaai toe gestuur waar bemanningslede behandel is. Dit duur voort tot 1882 toe die epidemie homself uitgewoed het. Nadat die kwarantynstasie gesluit is, word dit egter weer in 1892 geopen met die uitbreek van builepes in die Kaap (Groenewald 1997:48-49).

In 1909 is 'n walvisstasie by Donkergat geopen en so ook by Salamanderbaai. Die walvisoliebedryf het floreer tot 1926 toe 'n groot brand veroorsaak het dat 2000 gellings olie ontplof het (Erasmus 1995:27). Alhoewel die fabriek oorleef het, het die walvisbedryf tydens die Groot Depressie in 1930 tot 'n einde gekom. Die dorpsgebied het heelwat uitgebrei in hierdie jare en die meeste mense het 'n vissersbestaan gevoer. Tydens die Tweede Wêreldoorlog het die groot Engelse 'Catalina' watervliegtuie op die strandmeer geland. Langebaan is dus as terminaal gebruik waar voorraad op en af gelaai is (Truter 1998:31).

Die eerste dorpsraad is in 1919 verkies, maar munisipale status is eers op 19 November 1976 verkry. Langebaan is vandag 'n populêre vakansie-dorpie met 'n hele aantal inwoners waarvan 'n groot aantal teruggevoer kan word na voormalige walvisjagters wat hulself as vissermanne gevestig het (Raper g.d.:194; Truter 1998:32).

2.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing (sien figuur 3)

Figuur 3: Langebaan en omgewing (Behm & Walters 1998:15)

Die Langebaanstrandmeer het 'n klein ingang wat oor miljoene jare gevorm is deur die styging en daling van die seevlak. Die helder water vergemaklik die uithaal van witmossels op die bodem van die strandmeer. Hierdie mossels filtreer die plankton en mikroskopiese partikels wat van die oop see die baai binne spoel (Truter 1998:32). Honderde voëlspesies word jaarliks by die strandmeer aangetref weens die oorfloed plankton wat vir hulle as voedsel dien. Voëlkykers kom dus van heinde en verre om hierdie voëlspesies te besigtig –

sels tot by die eilande Jutten, Malgas, Schaapen en Marcus. Dwarsdeur die jaar word bootritte vanaf die strandmeer onderneem tot by Malgaseiland (Brochure: *West Coast National Park*).

Die **Weskus Nasionale Park** is een van die weste se grootste toeriste-aantreklikhede (Brochure: *West Coast National Park*). Die park het oorspronklik 300 hektaar beslaan, maar is later uitgebrei tot 20 000 hektaar om die eilande en private plase langs die kus in te sluit (Truter 1988:33, 164). Die park strek van net noord van Yzerfontein tot by Langebaan en sluit die Postberg Natuurreservaat, die Langebaanstrandmeer (16 km lank en 4,5 km breed), asook die eilande Malgas (17 ha), Jutten (43 ha), Marcus (17 ha) en Schaapen (29 ha) in (Erasmus 1995:27; Brochure: *Cape springflower guide*; Brochure: *Southern African Travel Guide*: G5).

Die Nasionale Park is internasionaal bekend vir sy groot verskeidenheid veldblomme, voël- en wildspesies soos byvoorbeeld die swart- en blouwildebeeste, sowel as die bontebok, eland, koedoe, kwagga en bakoerjakkals. Tweehonderd en vyftig voëlspesies word in die park aangetref, asook 'n groot verskeidenheid plantspesies. In die lente word verskillende kleure madeliefies aangetref, terwyl die velde in Oktober besaai is met vygies. Op warm somerdae koel volstruise hul sterte in die koue seewater af en hordes skilpaaie word langs die pad aangetref (Sarie 22/10/1997:109; Brochure: *West Coast National Park Bird List*; Brochure: *West Coast National Park*).

Die bekende Preekstoelrots in Kraalbaai is een van die mooiste plekke langs die meer en toeriste besoek graag dié beskutte strandmeer (Truter 1998:33, 186). Bootritte neem toeriste tot by Schaapeneiland en ook verder tot by Kraalbaai. Besoekers kan ook per bus deur die Postberg Natuurreservaat ry en hulle verlustig in die natuurskoon en wildlewe wat daar aangetref word (Truter 1998:32 Brochure: *Southern African Travel Guide*: G6; Brochure: *South African National Parks*).

Die **Postberg Natuurreservaat** is slegs tydens die blomseisoen vir besigtiging oop (Sarie 22/10/1997:109; Brochure: *Weskus mini-veldblomgids*). Die historiese opstal op Geelbek is gerestoureer en omskep in die *Geelbek Gold Fields Omgewingsentrum* (Erasmus 1995:27; Groenewald 1997:50). Die staproetes maak die besigtiging van soutmoerasse,

voëlskuilings, duine en die strandveldplantegroei moontlik. Vir die stapliefhebber is daar voetslaanroetes waartydens die talle seevoëls en waadvoëls soos flaminke, knoete, drietoon-, krombek- en langtoonstrandlopers besigtig kan word (Truter 1998:32, 170-172; Brosjyre: *Weskus mini-veldblomgids*; Brosjyre: *West Coast National Park*). Vlak agter die eerste duine, skaars tweehonderd meter van die see af, is die duine in die lente oortrek met plate gousblomme, vygies en papawers. In die somer is dieselfde duine egter droog en vertoon dan slegs 'n wit sandmassa (Botha & Walters 1976:27).

Die **Columbine Natuurreservaat** is drie kilometer buite Paternoster geleë. Dié reservaat strek oor 'n gebied van 263 hektaar, langs 'n strook rotsagtige kuslyn met verskeie baaie waar die besoeker kan kampeer, piekniek hou of vleis braai. Die Tietiesbaai vakansie-oord is ook deel van hierdie streek (*Sarie* 22/10/1997:109).

Donkergat, Salamanderpunt en Schaapeneiland is gedurende 1870 en 1882 as kwarantynstasies vir skeepvaarders met infeksies en siektes gebruik. In 1892 het builepes ook nog aan die Kaap uitgebreek en die begraaftplaas by Schaapeneiland getuig van die vele sterftes in dié tyd (Groenewald 1997:48-49). Kultuurhistorici besoek hierdie eilande ter wille van die geskiedenis wat hier afgespeel het, en nie net oor die voël- en plantlewe wat op die eilande besigtig kan word nie (Erasmus 1995:27).

Vanaf **Salamanderpunt** het die toeris 'n uitkyk oor die hele Saldanhabaai met sy moderne hawe, die vyf nabygeleë eilande met hul ryk voëllewe, sowel as Langebaan met sy rustige vakansie atmosfeer op die oostelike oewer (Truter 1998:34). Daar is beskutte vasmeerplekke vir seiljagte by Langebaan, sowel as by Kraalbaai, Oupos, Perlemoenpunt en Rietbaai. 'n Luukse jagklub word by **Club Mykonos** aangetref en jaarliks besoek talle seiljagvaarders hierdie vakansie-oord met sy Griekse atmosfeer, wat agt kilometer noord van Langebaan geleë is (Truter 1998:31; Brosjyre: *Club Mykonos, a world apart*). In die lente word die gebied besoek vir die talle veldblomme wat die omgewing met verskillende kleure tooi (Brosjyre: *West Coast Peninsula of South Africa*). Die weskus kan met 'n 4×4 voertuig en opgeleide toerleiers verken word. 'n Eendagtoer vanaf Langebaan na Saldanhabaai, Trekoskraal, Britanniabaai en uiteindelik Shelley Point, kan meegemaak word. Hierdie roete is al met die kus en duine langs en is terselfdertyd 'n unieke blomsafari tydens die blommemaande (*Sarie* 22/10/1997:109).

Die Saldanhabaai/Langebaangebied beskik verder oor van die rykste **fossielvelde** ter wêreld. Fossiele by Langebaanweg is die rykste in hul soort ter wêreld. Daar is fossiele van meer as tweehonderd gewerwelde en ongewerwelde spesies versamel. Vyftien kilometer oos van Langebaan word Elandsfontein aangetref waar fossiele van monsteragtige varings en diere opgegrawe is (Groenewald 1997:7, 9). Benewens skelette van oerdiere is die skedel van die sogenaamde ‘Saldanha Mens’ ook daar opgegrawe. Dit is die oudste menslike skedel wat nog ooit suid van die Oranjerivier gevind is. Vroeg in 1997 is geskiedenis gemaak toe fossielvoetspore in die Weskus Nasionale Park gevind is. Die twee spore wat in sandsteen by Kraalbaai gevind is, is volgens paleontoloë die voetspore van ‘n vrou wat meer as 100 000 jaar gelede in die Langebaan-omgewing gewoon het. Dit is deur die Kaapse geoloog David Roberts in die sandsteenlae langs die Langebaanstrandmeer ontdek (Truter 1998:14). Oor die afgelope 40 jaar is talle fossiele van diere en oerwerktuie in die Saldanhabaai/Langebaangebied ontdek en die 14 hektaar fossielryke area is in 1996 as nasionale gedenkwaardigheid verklaar (Truter 1998:14). Privaattoere word na die fossielpark onderneem om die toeris bekend te stel met dit wat vir die mens behoue gebly het uit die steentydperk (Groenewald 1997:6-8, 10; Truter 1998:31; *Sarie* 22/10/1997:103).

Die weskus is die kern van die Suid-Afrikaanse kommersiële **visbedryf**. Die geweldige konsentrasie vis in dié streek is te danke aan die koue Benguela-stroom met sy groot voorrade plankton. In 1658, ses jaar na die koms van Jan van Riebeeck, is vier vryburgers toestemming gegee om in Saldanhabaai ‘n bestaan uit vis te maak. Gedroogde vis is aan burgers en verbygaande skepe verkoop (Sleigh 1993:501). Deesdae is visbote en vistreilers ‘n alledaagse gesig en word kreef, snoek, stokvis, tuna, makriel en ansjovis in fabriek al langs die kus verwerk (*Sarie* 22/10/1997:109). Die Weskus Nasionale Park sluit onder andere ook die vissersgemeenskap van Kraalbaai en Churchhaven in waar tekens van die tradisionele leefwyse van die vissermanne te sien is in hierdie twee vissersgemeenskappies waar ‘viskrale’ steeds in die water aangetref word (Truter 1998:33). Die hawe en seewaters is daagliks oortrek met vissersbootjies van private vis- en kreefvangers wat hul bestaan maak van hierdie vangste. Snags, selfs in gure weer, is hierdie manne op die water besig om vis te vang. Nog ‘n bekende gesig op Langebaan is die viskarretjie. Elke visser besit een vir die vervoer van sy gereedskap van sy huis af see toe. Die hele dag staan hulle helderkleurig op die strand as teken dat die bote uit is (Botha & Walters 1976:23, 34, 36).

Aan die westelike kant van die Langebaanskiereiland word Sestienmylstrand aangetref. Stukke **skeepswrakke**, uitgespoelde vrag en walvisskelette word op dié uitgestrekte strand aangetref wat vanaf Juttenpunt in die noorde tot by Yzerfontein in die suide strek. Die strand kan egter slegs met 'n spesiale permit van die Nasionale Parkeraad besoek word (Groenewald 1997:34; 67).

2.3 Argitektuur

Die kenmerkende argitektuur van die weskus herinner die toeris aan 'n primitiewe, aardse bestaan van aktiewe vissersgemeenskappe wat vir geslagte reeds in die witgekalkte huisies woon. Bo en behalwe vissershuisies, is daar ook 'n ryke geskiedenis van VOC-buiteposte wat mettertyd in die Langebaan-omgewing verrys het. Alhoewel slegs murasies hiervan oor is, moet die geskiedenis daarvan aan die besoeker oorgedra en vir die nageslag bewaar word. Die meeste plaasopstalle is deur die jare gemoderniseer en daar word dus min voorbeelde van oorspronklike plaasopstalle aangetref.

2.3.1 Vissershuisies

Op eertydse leningplase langs die strandmeer het mettertyd klein vissersgehuggies verrys. In die wit **kalkkliphuisies** woon mense wat 'n bestaan maak uit dit wat die ryk seelewe hulle bied. Die eerste eienaars van die oewerplase het hul opstalle vlak aan die waterkant gebou, want 'n bestaan is uit veeboerdery sowel as uit visvangste gemaak (Botha & Walters 1976:10). In die agtiende eeu is bouprogramme in die Kaap geloods en is daar begin om kalk uit die Langebaan-omgewing aan die Kompanjie te verskaf. Kalkklip word volop langs die oosterwal van die Langebaanstrandmeer aangetref, sowel as duinehout waarmee die kalk tot messelkalk gebrand word (Sleigh 1993:459-460). Die weskushuisies se mure is hoofsaaklik van roustene gebou waarna dit met die gebrande messelkalk afgewit is. Die afgewitte mure en hout vensterrame gee 'n unieke oudwêreldse voorkoms daaraan (Botha & Walters 1976:28, 40). Die grondplan van die tradisionele weskushuisie bestaan uit 'n reghoekige gebou met drie tot vier binnevertrekke en 'n solder. Die soldertrap aan die een sy en die uitgeboude bolbakoond aan die teenoorstaande sy, is kenmerkend van die weskusboustyl (Walton 1965:5). Die huise het óf 'n spitsdak, óf 'n skuins platdak wat verhoed dat reënwater opdam. Dekriet, papkuil en fluitjiesriet is gebruik om die wortelhout dakkonstruksie te bedek. Tesame met die misvloere, houtdeure en –vensterrame, gee die rietdak 'n netjiese afgewerkte voorkoms aan die huisies (Sleigh 1993:457; Walton 1965:5).

Botha & Walters vat bogenoemde aspekte van die vissershuisie saam in die volgende beskrywing van die huisies waarheen die vissermanne in die aand terugkeer (1976:20):

*...die **skoorsteen** kan maar krom wees
hy moet net warm wees en wyd
met dagbreek rook blou renosterbosrook
en in vanmiddag laat se son
as ons om Hoedjiespunt kom
moet hy wit wees en sê: Welkom.
en die **kliptrap** kan maar skeef staan
hy's stewig **solder** toe
die hoë provisiekamer **misvloer** koel
geriet-en-klei tot in die middelsomer...*

Alles in en om die vissershuisies herinner aan die see en selfs die versierings is van skulp, seeboeie en draadrakke waaraan bokkoms (gedroogde vis) opgehang word. Dis 'n gemeenskap van gelukkige mense en hul behoeftes is min en eenvoudig. Dit is juis hierdie kalkkliphuisies wat eie aan die weskus is, wat die toeris se aandag trek. Die groot aanvraag om hierdie huisies te besigtig, het die klem op bewaring geplaas en instandhouding daarvan aangemoedig.

2.3.2 Murasies van buiteposte

Oude Post (sien figuur 3) by Postberg is in 1669 deur Hollanders opgerig. Die opstal word bestempel as die mees geïsoleerde fort omdat dit tot in die twintigste eeu moeilik bereikbaar was weens 'n gebrek aan toegangspaaie. Diere en plante kon dus in vrede floreer sodat dit vandag 'n gewilde besoekpunt vir blommekykers en toeriste is (Groenewald 1997:55). Die oorspronklike voorkoms van die gebou is onbekend, maar die ruïnes van klipmure dui daarop dat dit in die vorm van 'n sirkel was. Die fort is aanvanklik gebruik tydens skermutseling met Franse skepe, maar nadat die Franse belangstelling in Saldanhabaai verloor het (1672), is die fort uitsluitlik as basis gebruik waarvandaan vars vleis aan verbygaande skepe voorsien is (Sleigh 1993:442; Truter 1998:166).

Net soos by Oude Post dui die ruïnes van die klipmure van die buitepos **Groenkloof** dat dit ook in die vorm van 'n sirkel was. Groenkloof is die streeknaam van 'n gebied wat van die Blaauwberg en Koeberg af noordweswaarts en parallel met die kus in die rigting van Saldanhabaai strek. In die VOC se dokumente word Yzerfontein en Geelbeksfontein as Groenkloofplase beskou, hoewel hulle geografies daarbuite val. Die streek het in 1682 al die naam Groene Cloof (tans Groenkloof) gehad, toe Olof Bergh op sy reis na Namakwaland daar deurgetrek het (Sleigh 1993:494). Die breë valleie en heuwels is grasryk en die natuurlike plantegroei van die Kaapse kusfynbostipe kan besigtig word.

Die doel van die oprigting van buiteposte was eerstens om die skeepsverversings, waarvoor die VOC jaarliks 100 000 pond vleis nodig gehad het, te beskerm en tweedens was die poste die vertrekpunt van ruilekspedisies na die noordweste. Die VOC se togangers het beeste uit die binneland gebring en op die buiteposte getel, gebrandmerk, geboekstaaf en volgens geslag en ouderdom oor verskillende poste versprei (Sleigh 1993:501). 'n Ander diens wat deur die buitepos Groenkloof aan die skeepvaart gelewer is, was om die poshouer in Saldanhabaai te waarsku as daar berigte van seerowers aan die Kaapse kus was. Soekgeselskappe is ook vanaf die buiteposte na 'n vermiste skip aan die weskus gestuur en oorlewendes is van die wrakstukke vervoer en gehuisves totdat verdere reëlins getref is (Sleigh 1993:503).

2.3.3 Plaasopstalle

Die meeste plaasopstalle is deur die jare gemoderniseer en daar word dus nie voorbeelde van oorspronklike opstalle aangetref nie. **Hartbeeshuisies** word op sekere plase aan die weskus aangetref. Die huise se mure is gemaak van klei gemeng met renosterbossies, terwyl die rietdakke en beesmisvloere 'n eie karakter aan die voorkoms van dié huisies gee. Klein venstertjies sonder ruite, maar met houtluike word aangetref en verder is al die messelwerk aan dié huise met klei gedoen. Klei, 'n baie veelsydige boustof, is gebruik om stene te maak, sowel as om mure af te wit. Die kombuismure is meestal met rooi klei en die binnemure met wit klei afgewit. Die meeste dakke is met riet gedek wat volop in die omgewing aangetref is. Rogstrooi is ook in sommige gevalle gebruik. Rog is gesaai en wanneer dit ryp was, is dit op die dorsvloer uitgeslaan waarna dit gedroog is. Hierna was dit gereed om die dakke mee te dek (Burden 1996:80-81; Walton 1965:97).

2.3.4 Hulpkerk

Sedert 1862 het die Nederduitse Gereformeerde predikant van Hopefield vier buitendienste per jaar op die plaas Oosterwal (sien figuur 3) gehou. In 1872 is 'n 'bedehuis' deur heer Willem van der Byl aan die Langebaan gemeente geskenk waar die dienste gehou is. Die neo-Gotiese **hulpkerk** (langs die nuwe NG Kerk) te Langebaan, die oudste langs die oewer van die baai, is in 1881 voltooi (Botha & Walters 1976:32; Hugo & Van der Bijl 1963:147). Dit is as nasionale gedenkwaardigheid verklaar en dra die embleem van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede (RNG). Die geelhout preekstoel is afkomstig vanaf die Moederkerk van Stellenbosch. Die preekstoel is reeds in 1721 deur Adam Albertyn vir die Stellenbosse kerk gebou, maar is aan die Zoutriviergemeente (deesdae bekend as Hopefield) geskenk nadat die nuwe preekstoel vir die Stellenbosse kerk in gebruik geneem is. In 1875 is dit deur die Hopefieldgemeente aan die ou kerkie van die NG-gemeente Langebaan geskenk waar dit vandag steeds aangetref word (Groenewald 1997:123-124; Hugo & Van der Bijl 1963:147, 149; Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Talle toeriste besoek die kerkie en die ander genoemde weskusbouforme om iets van die geskiedenis, tesame met die leefwyse van die vroeë en huidige inwoners van die omgewing te leer. Die argitektuur van die omgewing moet ingespan word om as toeriste-aantreklikhede bemark te word om sodoende toeriste na die gebied te lok. Die toerismebedryf, tesame met die gastehuisbedryf kan dus hierdeur bevoordeel word.

2.4 Voedselkultuur

Kort nadat Jan van Riebeeck in Tafelbaai geland het, het hy 'n boot na Langebaan gestuur met die oog op verkenning van die gebied. Hierdie reis op 17 Oktober 1652 het die Kaap in aanraking gebring met die ryk visvelde van die weskus. In 1669 het kommandeur Borghorst opdrag gekry om 'n buitepos in die Langebaan-omgewing op te rig. Skape is van die Khoistamme geruil en is op Schaapen- en Meeuweiland geplaas, terwyl groentesaad en graan by die buitepos gesaai is. Ingesoute pikkewyne, vis en seevoëleiers is versamel en aan die Kaap sowel as verbygaande skepe verskaf (Sleigh 1993:414, 416, 418-419, 461-462). Die weskus is vandag steeds bekend vir vars vis en visgeregte. Dit is hierdie voorliefde vir vis en die verskillende vorme waarin dit voorgesit word, wat in die proses van kultuuroordraging 'n regmatige plek verdien. Die toeris moet verkieslik deur die gastehuis- en restaurantbedryf bedien word met dit wat kenmerkend is van die gebied.

In die geval van die weskus is dit duidelik dat die seekoskultuur met sy talle voorbereidingsmoontlikhede aan die toeris bekend gestel sal word.

2.4.1 Kos en eetgewoontes van die gewone inwoner van Langebaan

Die bruin vissermanne leef 'n eenvoudige lewe met die see as hul primêre lewensbron. Daar word daaglik vars vis gevang vanaf die talle visserskuite wat elke oggend op die strandmeer uitvaar. Die vangste word dan óf op die strand aan verbygangers verkoop, óf aan die plaaslike viswinkel en restaurante gelewer. Dit is dus duidelik dat die visbedryf nie net werk verskaf aan talle vissermanne nie, maar ook talle eetplekke en viswinkels se vooruitgang bepaal (Mev A de Kock 1999:onderhoud). Die lewe in die bruin gemeenskap berus op selfversorging. Die geregte wat voorgesit word, word deur die huisvrou gebak of deur die visserman self gebraai. Brood word in die bakoond gebak en staan as 'vloerbrood' bekend. Die vars brood word eers in melk gedoop en word dan net so, sonder enige smere, genuttig (Botha & Walters 1976:25).

Die res van die vissersgeregte word op die oop vuur gemaak (Heard & Faull 1975:20). **Bokkoms** is 'n weskuslekkerny. Die term is oorspronklik aan gesoute, winddroog harders gegee, maar mettertyd is ander vissoorte ook op hierdie wyse gedroog. Bokkoms word oral by die vissersgemeenskappe se huisies aangetref waar dit in trosse vasgebind en opgehang is om winddroog te word (DGDS WES III 1984:20). Nadat dit gedroog is word dit in 'n pan verhit en as dit warm is, word die vel vanaf die stert afgetrek. Kenmerkend van hierdie 'visbiltong' is sy skerp reuk en sout smaak (Gerber 1945:16; Mnr F Vermeulen 1999:onderhoud).

Die vissermanne beweer dat 'n vars toepensharder lekkerder as 'n bokkom smaak. Die harder word in 'n sak growwe sout gedruk die oomblik dat dit uit die net gehaal word. Op die land aangekom, word die harder op die kole gebraai. Daar word beweer dat die harder se oë glasig moet word voordat dit van die vuur afgehaal word (Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Die vissermanne beweer dat die vis se oë die lekkerste deel van die hele vis is. Dit word as nagereg voorgesit. Die harder word aan sy stertvel gevat en die vel word heel afgetrek. Die pens word uitgesny en die vis word van die rugkant af geëet. Brood en druiwekonfyt word saam met die vis geëet, terwyl vaaljapie uit 'n fles gedrink word (Myburgh 1990:40; *Sarie* 22/10/1997:108).

Dit is duidelik dat die gewone inwoners van Langebaan dié kosse eet wat besoekers aan die streek as tradisionele weskuskosse beskou, naamlik vis- en seegrasgeregte. Die vissermanne maak 'n bestaan van dít wat hulle daagliks uit die see haal. Die kos word op eenvoudige wyse voorberei en dit is juis hierdie gaarmaakmetodes en bedieningswyse wat deur die besoeker aangevra word. Besoekers wil met tradisionele geregte bedien word sodat hulle iets van die weskuskuultuur kan ervaar. Die gewone inwoners van die streek bied dus graag hul produkte aan die toeris, nie net uit die ekstra geld wat hierdeur gemaak kan word nie, maar ook omdat hulle trots is op hul tradisionele weskusleefwyse.

2.4.2 Tradisionele geregte wat aan toeriste voorgesit word

Die weskus is bekend vir die verskeidenheid seekosse wat op interessante wyse aan die toeris voorgesit word. Seekosse wat algemeen by restaurante langs die weskus bedien word, is mossels, oesters, calamari (inkvis), lynvis, kreef en perlemoen (Mej D Vermeulen 1999:onderhoud).

Die Langebaanstrandmeer is 'n kreef- en perlemoenreservaat en die uithaal daarvan word streng beheer (Brosjyre: *West Coast National Park*). Kreef en perlemoen is 'n gesogte gereg by restaurante, maar word ook uitgevoer na Europese lande (Botha & Walters 1976:22). Lynvis word daagliks gevang en groepies vakansiegangers word plek-plek met sonsondergang op die strand aangetref, besig om vis oor die kole te braai (Brosjyre: *Southern African Travel Guide*: G6).

Vir die vissermanne van Langebaan is snoek die *goud van die see* (Mej D Vermeulen 1999:onderhoud). Snoek is volop in die wintermaande en word op groot skaal gevang. Die vissermanne vlek die snoek oop en gooi growwe sout op wat na 'n paar minute weer afgewas word. Hierdie sout trek in die vis in en hou die vis langer vars. Vars snoek word op die strand aan verbygangers verkoop. Ander vis wat verkoop word, is steenbras, harder, hotnosvis en lynvis (Botha & Walters 1976:33-34). Die volgende seekosse is geregte wat tradisioneel aan besoekers voorgesit word:

Kreef

Kreef word van die klippe af gevang deur 'n sykous met aas te vul en dit dan in die water te laat afsak. Die krewes versamel om dié aassak terwyl die visserman 'n addisionele

handnet gebruik om die kreef op te raap en uit die water te lig (Mnr P Du Preez 1999:onderhoud). 'n Ringnet word andersins gebruik om kreef van die vissersboot af te vang. Duikers trotseer ook soms die koue weskuswater en vang die krewes met die kaal hand. Hierdie kreef word vir twintig minute in 'n swartpot gekook wat ongeveer driekwart vol seewater is. Wanneer die donkerrooi kreef tot 'n helder rooi verkleur het, is hy gaar (Pieterse 1991:4; Snyman & Klarie 1986:23). Die kreefvleis word uitgedop en stuk-stuk in mayonnaise gedoop. 'n Ander manier om die swartpot te gebruik is om die kreef gaar te stoom. 'n Laag klippe word in die swartpot gepak met net 'n bietjie seewater onder-in. Die kreef word op die klippe geplaas en gaar gestoom. As die kreef gaar is word dit met mayonnaise bedien (Bruton & Tarr 1992:24; Gerber 1945:65-66; Pieterse 1991:5; Veldsman 1980:30).

Perlemoen

Perlemoen het 'n taai 'vleis', maar taaiheid word voorkom deur die vleis uit die dop te sny en met 'n vleishamertjie sag te slaan. Al die groen-blou slymerigheid word van die 'voet' afgeborsel en die harde stukkies langs die kant word afgesny. Die perlemoen word in blokkies of skywe gesny en in eier en meel gerol waarna dit in olie of botter gebraai word. Perlemoen raak vinnig gaar en word saam met rys bedien (Pieterse 1991:11-13; Snyman & Klarie 1986:24; Veldsman 1980:22-23).

'n Gesogte lekkerny aan die weskus is kreef en perlemoen wat in bamboes gestoom word. Die kopgedeelte van 'n seebamboes word net agter die blare deurgesny sodat die voorste bolgedeelte gebruik kan word. Die kreef en/of perlemoenrepe word dan in die bamboes gepak en direk op die kole geplaas. Die seekos stoom gaar en word met 'n vurk uit die 'bamboesbakkie' geëet (Pieterse 1991:27; Mnr J du Toit 1999:onderhoud).

Alikruk

Alikruk word van die rotse afgehaal en in kokende seewater gekook totdat die 'vleis' met 'n enkele skud loskom. Die bruin dele van die 'voetjies' is die sagste en kan net so geëet word, maar die wit dele is geneig om taai te wees. Hierdie wit dele word met 'n vleismeul gemaal en dan met broodkrummels en speserye gemeng. Dit word in botter gebak en op brood of rys bedien (Gerber 1945:70; Pieterse 1991:15, 17; Mev A de Kock 1999:onderhoud).

Swartmossel

Swartmossels word soos alikruk van die rotse ‘gepluk’. Dit word in ‘n pot seewater gekook totdat die skulpe oopgaan. Daarna word dit skoongemaak en die dermpie word verwyder (Pieterse 1991:19, 21). ‘n Driepootpot word ten slotte gebruik om die mossels in te rook. ‘n Teelepeltjie houtsaagsels word onderin ‘n swartpot geplaas waarna ‘n stuk ogiesdraad oor die houtsaagsels geplaas word. Die mossels word op hierdie draad gepak en die pot se deksel word opgesit. Die swartpot word op die vuur geplaas sodat die houtsaagsels warm word en begin smeul. Die rook wat die houtsaagsels afgee, versprei deur die pot en op hierdie wyse word die mossels gaar. Nadat die mossels vir 7 tot 8 minute gerook is, word dit op rys of koring bedien (Bruton & Tarr 1992:29; Veldsman 1980:19; Mnr P de Kock 1999:onderhoud).

Witmossel

Witmossels word op die wit strand met die voet uit die sand gegrawe. Die mense van die weskus verwys na hierdie grawery as *witmosseldans* of *witmossel-djaaif* (Mev A de Kock 1999:onderhoud; Mev A Slabbert 1999:onderhoud). Die sening word dadelik losgesny en die ‘tongetjie’ word verwyder. Die sagte, geel dele word met ‘n hamer sag geslaan en in eier en meel gerol. Dit word in warm olie of botter gebak en op brood geëet (Gerber 1945:67-68; Pieterse 1991:22-23; Mev A Slabbert 1999:onderhoud).

Seekat

Die geharde seemanne gebruik hul kaal hand om die seekat te vang. As dit laagwater is druk hulle hul hande onder die klippe in en voel rond totdat hulle hom raak vat. Die vissermanne baklei hom dan daar uit, al gaan dit soms gepaard met skrape en snye weens die skerp klippe waaronder seekatte hulself versteek. Die seekat word óf pappeslaan waarna dit met sand skoon geskuur word, óf dit word aan ‘n haak opgehang om deur die wind gedroog te word (Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Nadat die seekat afgeslag is, word dit met ‘n vleishamer sag geslaan. Hierna word dit in ‘n swartpot gekook totdat dit ‘n perserige skynsel toon. Op hierdie wyse word die seekat se melkerigheid uitgekook. Die vissermanne gooi ‘n halfkoppie wyn in die pot en voeg later botter by as die wyn ‘opgesuig’ is. Die gaar seekatstukke word saam met rys en rooiwyn bedien (Bruton & Tarr 1992:42; Pieterse 1991:30-31).

Snoek

Wintertyd is snoektyd. Die vissermanne beweer dat die maande sonder r'e in die naam (dit wil sê Mei, Junie, Julie en Augustus) die vetste snoek oplewer (Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Snoek is 'n baie vetterige vis en as dit op die kole gebraai word, drup die vet aanhoudend uit die pensvelle op die sissende kole. Behalwe om die snoek op die kole te braai of om dit soos swartmossels te rook, word daar ook sop gemaak van die snoekkoppe. Die snoekkoppe word in water gekook totdat die vleis van die bene afval. Die bene word verwyder en die vleis word deur 'n doekie gesif waarna speserye bygevoeg word (Bruton & Tarr 1992:150, 170; Pieterse 1991:34-35; Snyman & Klarie 1986:43). Snoek word gewoonlik saam met patat en volkoringbrood geëet (DGDS WES III 1984:20).

Witvis (steenbras, kabeljou, geelstert, geelbek, stokvis, witsteenbras)

Witvis is 'n droër vis en word nie soos vetterige vis (snoek, galjoen en harder) op die kole gebraai nie. Witvis word gemarineer met 'n dik smeersous om die droë 'vleis' sappiger te maak. Appelkooskonfyt, brandewyn, suurlemoensap en speserye word gemeng tot 'n dik sous wat op die vis gesmeer word. Hierdie sous word opgesmeer elke keer as die vis omgedraai word. Witvis kan verder ook in meel en eier gerol en in olie gebak word (Pieterse 1991:38-39, 41; Snyman & Klarie 1986:49).

Harder

Harders word in warm olie gebak of oor die kole gebraai. Nadat dit mildelik gesout is, word dit op die kole gaargemaak. 'n Harder moet gereeld op die rooster omgedraai word weens die feit dat sy velletjie baie dun is en die 'vleis' maklik kan brand. Die weskussers maak ook bokkoms (visbiltong) deur harders te sout en dan te winddroog (Pieter 1991:44-46; Snyman & Klarie 1986:53).

Seegras as bykos

Bruin-, rooi- en groen alge is gesogte lekkernye aan die weskus. Dit word as bykos by visgeregte bedien, maar indien die dag se vangste swak was, eet die vissermanne seegrasdisse as hoofmaal. Seegras word met laagwater op die rotse versamel waarna dit in koue water afgespoel word om te verseker dat geen sand die smaak daarvan affekteer nie. Nadat die seegras gewinddroog is word die droë repe in kleiner stukkies gesny en met 'n mengsel van sojasous en heuning bedek waarna dit in 'n buite-oond gebak word. Die

gedroogte seegras word andersins sonder 'n sous gebak en soos aartappelskyfies saam met gebakte vis geëet. Verder word daar heerlike sop van seegras gemaak. Nadat uie en seldery in diep olie gebak is, word gemmer, sojasous, visaftreksel en seegras bygevoeg. Dit word gekook totdat die seegras sag en poreus is (Bruton & Tarr 1992:2, 5-7; Heard & Faull 1975:63-64).

Vis is klaarblyklik die stapelvoedsel van die weskus. Dit is vir die Europeër en ander toeriste wat hierdie gebied besoek, belangrik om die tradisionele geregte van die weskus te eet. Alhoewel daar wel vleis bedien word, is daar 'n groot aanvraag na vis- en seekosgeregte. Die toeris word aan die tradisionele koskultuur van die weskus bekend gestel deur restaurante en gastehuse wat hierdie geregte op keurige wyse bedien. Verdere kultuuroordrag vind plaas deur die geregte op tradisionele wyse voor te berei. Op hierdie wyse kry die toeris nie net te doen met die tradisionele geregte nie, maar ook met die tradisionele kosvoorbereiding van die weskusbewoners.

2.5 Streekswoordkuns

Die mens is 'n skeppende wese wat sy ervaring en interpretasie van die wêreld deur middel van sy taal uitdruk. Die mens skep as 'n enkeling, maar dit is juis sy deelwees van 'n groep wat die ontstaan en aard van die uiteindelijke kultuurproduk, en in dié geval die woordkuns, bepaal (Grobelaar 1981:5-6). Grobelaar stel dit duidelik dat die mens se kultuuruitinge versinnebeeld word in sy taal, want *...deur middel van taal gee hy betekenis en inhoud aan 'n besondere kultuuruiting. Die menslike spraak is eintlik 'n uiterlike verklanking van die innerlike geestestruktuur wat op 'n bepaalde wyse georiënteer is en waarvan die algemene patroon verskil van volk tot volk. So is die menslike taal sowel skepping as skeppingsinstrument* (1981:17). Die woordkuns van 'n bepaalde streek word dus deur die streeksmens en sy geesteservaring bepaal. So ontstaan streeksuitdrukkings en -gesegdes wat unieke fonologiese en ander kenmerke vertoon.

Die Afrikaanssprekende vissersgemeenskappe aan die weskus het mettertyd 'n unieke streekswoordkuns ontwikkel wat verskil van die fonologie en sintaksis van ander streke in Suid-Afrika. Toeriste vind die weskusuitspraak en -uitdrukkings baie interessant en humoristies. 'n Aanvraag na meer blootstelling daaraan word ondervind en dit is daarom belangrik dat die volkstaal (waarby ingesluit word segswyses, byname, naamgewing aan

diere, plante en plekke, sinsbou en klankvorming) asook volkswordskeppinge (volksvertellings, volksliedjies en –rympies) op informele wyse aan die toeris meegedeel moet word. Dit is onmoontlik om ‘n volledige uiteensetting te gee van al die vorme van die weskuswoordkuns wat bestaan en daarom word daar vir die doel van hierdie tesis slegs enkele voorbeelde onder elke afdeling gegee.

2.5.1 Uitdrukings

Wanneer daar kos gemaak word, word die bestanddele nie per gram of milliliter afgemeet nie, maar daar word gepraat van een *skud* peper, twee *skudde* sout, ‘n *klont* kaas, ‘n *druk* suurlemoen, ‘n *reep* bacon en ‘n *smeersel* manganaise. Wanneer die vissermanne die kreef in seewater kook, sê hulle hulle *doen* die kreef in die blik. Dit word nie in die pot gegooi nie, maar dit word in die pot *gedoen* (Pieterse 1991:2, 4).

2.5.2 Fonologie

Fonologie is ‘n taalwetenskap wat die funksionele eienskappe van spraakklanke bestudeer (Combrink & De Stadler 1987:1-2). Mense spreek woorde verskillend uit. Dieselfde woord klink verskillend in die mond van kinders en volwassenes, mans en vrouens, en ook by verskillende individue uit verskillende streke (De Villiers 1967:62, 66). **Klankwisseling (assimilasie)** kom volop voor in die taalgebruik van die vissermanne. Wanneer daar byvoorbeeld na ‘n vrou se handsak verwys word, word daar nie gesê *Die handsak is hare* nie, maar daar word gesê *Die handsak is hane* (Mnr P de Kock 1999:onderhoud). Die [r] assimileer dus tot ‘n [n]. Assimilasie gee ‘n mate van vloeiendheid aan die sin weens die feit dat klanke gewysig word tot voordeel van die ritme waarmee die spreker praat (Combrink & De Stadler 1987:65).

Daar word verder gepraat van *gat* in plaas van *gaan*, en *slat* in plaas van *slaan*. ‘n Voorbeeld hiervan is die pa wat sy kind waarsku deur te sê: *Jy gat geslat word as jy so aanhou* (Mnr P de Kock 1999:onderhoud). Deur die verkorting van die klank, word ‘n groter mate van klem daarop geplaas. Hierdie uitspraakwyse kom algemeen onder die vissersgemeenskap voor. Verder word daar van die **bry-r** gebruik gemaak. Willie Nowers het die volgende van die weskus se perlemoen gesê: *Geil, my bgoegtjie. Geil. Hu Peglemoen? Die geilste kosse van die Kaap. Dan pgaat ek nie eegs van hiegie wêgeld se peglemoen nie. Giftig, sê ek vig jou* (Pieterse 1991:11). Nog ‘n voorbeeld van die bry-r, is

Koos Karretjies se vertelling van hoe hy in die kruitva vuur gemaak het om harders te braai: *Aag, sommeg in die kruitva vuur gemaak om 'n paag hagdegs te braai* (Pieterse 1991:44).

2.5.3 Volksvertellings

Volksvertellings onder die vissermanne is oor die algemeen **belewenisvertellings** wat handel oor gebeure en ervarings waarmee die visserman en sy vrou daaglik te doen het. Dit bevat oor die algemeen 'n soort mededeling van dit wat werklik op die een of ander stadium gebeur het (Grobelaar 1981:229, 808). Daar word egter 'n verbeeldingselement aan die verhaal gekoppel sodat dit 'n volksvertelling word en nie bloot 'n feitelike weergawe is van iets wat gebeur het nie (Burden 1996:44). Die toets vir 'n volksvertelling is dan ook spesifiek of dit oorgelewer is, hetsy aan tydgenote óf aan 'n volgende geslag om oor tyd en ruimte te versprei. Hieraan voldoen die vertellings vanuit Langebaan. Hoewel daar ook ander tipes vertellings voorkom, word daar in hierdie bespreking slegs verwys na visserstories en komiese verhale wat die predikant betrek.

Die feit dat die vissermanne 'n bestaan uit die see maak, lei noodwendig daartoe dat hulle 'n groot kennis van die see en sy vislewes met hul saamdra. Die verhale wat vertel word lui dan ook telkemale oor die dag se vangste, die seetoestande wat beleef is en voorspellings oor die vangste wat in die daaropvolgende dae verwag kan word. Deur na **visserstories** te luister, leer die luisteraar heelwat van die volkswêreld se ervaringswêreld. Uitdrukkings, fonologiese woordgebruik en komiese sêgoed gee iets weer van die geestesgesteldheid van die vissersgemeenskap aan die weskus. **Walvisjag** is byvoorbeeld deel van die ouer vissermanne se historiese agtergrond en deur te luister na gebeure uit hierdie unieke tydperk, word 'n onbekende era 'oorgesluit' vir die moderne mens wat nie vandag meer met walvisjag te doen kry nie. Die walvisjagstories hou dus veel meer in as net storievertelling maar dit gee terselfdertyd inligting weer van dit wat vir die moderne mens onbekend is. Hierdie stories word as ware volksvertellings beskou juis omdat dit mondelings oorvertel word en sodoende deur tyd en ruimte kan versprei. Dit wat die volkswêreld beleef het in 'n vroeër stadium van sy lewe, word sodoende oorgedra en lewend gehou. Vir verdere voorbeelde van visserstories, sien bylae 1.

Komiese insidente of sêgoed in die teenwoordigheid van die predikant word ook graag vertel weens die feit dat die volksmens die predikant as 'n leierfiguur in die samelewing beskou en groot respek vir hom het. Flaters wat begaan word in die teenwoordigheid van die predikant word dus graag oorvertel. Wanneer daar 'n komiese insident afspeel waar die menslikheid van die predikant na vore kom, assosieer die volksmens met die predikant as menslike wese. Hierdie **predikantstories** het oor die algemeen 'n spottende ondertoon en lei tot menige lagwekkende oomblikke (sien bylae 1).

2.5.4 Volksliedjies, -ryme en gedigte

Die volksrym en -lied wat opgeteken is, bevat net soos die volksvertelling, baie inligting oor die daaglikse bedrywe van die visserman en -vrou. Die vissermanne het 'n goeie sin vir humor. Hulle spot graag met mekaar en verwys op komiese wyse na hul eie gebreke. Die volgende vissersrympie druk 'n mate van spot uit teenoor die persoon wie se naam in die oop ruimte ingevul word (Mnr J du Toit 1999:onderhoud):

Die skip se anker

Die skip se anker

(ou Piet) [naam na keuse] lyk nes

'n soutmisbanker.

[Volgens die HAT is 'n *masbanker* of *marsbanker* 'n kleinerige vis (1965:531) en *soutmisbanker* verwys dus waarskynlik na 'n kleinerige soutvissie.]

Bogenoemde selfstandige, vierreëlige rympie is 'n voorbeeld van 'n kwatryn wat die reëlpatroon aabc vertoon. Die term kwatryn is afgelei van die Latyn *quattuor* wat vier beteken. Dié kwatrynvorm word as geheel afgesluit deur die laaste reël te laat rym met die eerste twee reëls (Grobelaar 1997:167). Hierteenoor het die **literêre kwatryn** 'n streng vorm waarin die digter of sanger probeer om so veel as moontlik in die beperkte ruimte te sê. 'n Hele waarneming met sy toepassing en/of 'n hele stuk lewenswysheid word in die beperkte aantal reëls weergegee (Grobelaar 1997:171). Die volgende literêre kwatryn wat ook na hierdie gebied verwys, is by mnr H de Kock opgeteken (1999:onderhoud):

Van Postberg tot Churchhaven

'n eie roepstemtaal

Het ek vir jou – my bruidslavin

'n bontebloom gaan haal.

Volkskwatryne gee heelwat inligting weer rakende die vissermanne se daaglikse ervarings op die see. Die volksdigter gebruik die taal kreatief en beskrywend. Die mens se aard en ervaringswêreld kom deur volksdigkuns na vore en gee terselfdertyd iets van die lewenstyl van die gemeenskap weer (Bouws g.d.:31-32). Die werke van volksdigters sowel as van professionele digters hou die potensiaal tot kultuuroordrag in. Die gedigte wat in bylae 2 geplaas word, is nie die produkte van 'n volksdigter nie, maar wel van 'n erkende digter, naamlik MM Walters, wat op beskrywende wyse oor die weskus dig.

2.5.5 Naamgewing

Volgens Boshoff word name gewoonlik gegee op grond van die unieke gewoontes wat die betrokke openbaar, die bruikbaarheid en nut van die plant of dier, en andersins ook op grond van die skadelikheid daarvan, spesifiek in die geval van plante (1921:306). Al die volksname wat langs die weskus teëgekom is, kan gesien word as gegee op grond van 'n opvallende eienskap van die mens, dier of plant wat hier aangetref word. Die opvallende kenmerke is van uiteenlopende aard. Die meeste name word op grond van voorkoms gegee.

2.5.5.1 Bynaamgewing

Die grootste rede vir bynaamgewing aan die weskus is om tussen mense met dieselfde voor- en/of familienaam te onderskei. 'n Groot aantal familieleden is in dieselfde omgewing woonagtig wat dieselfde familienaam dra. Allerlei byname word gegee om tussen hulle te onderskei. Oorgeërfde byname ontstaan ook waar die seun sy pa of oupa se aanspreekvorm oorneem. Dit is selde dat daar kwade bedoelings agter 'n bynaam is. Dit is meer 'n manier vir die volksmens om op informele wyse na mekaar te verwys (Basson e.a. 1973:34). Dit dui ook 'n besondere belangstelling onder die mense van die weskus aan. Mense stel belang in mekaar se doen en late en omdat hulle reeds vir geslagte heen langs die weskus woon, ken almal mekaar.

Voorbeelde van die twee tipes byname wat algemeen by Langebaan aangetref word, is die volgende:

2.5.5.1.1 Onderskeid tussen eenderse voor- en/of familienam

Daar is drie persone op Langebaan wat die naam Willem Basson dra. Daar word dus onderskei tussen **Rooi Willem**, **Swart Willem** en **Vuilbek Willem**. Die eerste twee name is afgelei van hul haarkleur, terwyl die derde Willem 'n gewoonte het om vuil taal te gebruik. Daar is nog twee ander Basson-families op die dorp na wie verwys word as die **Slinger Bassons** en die **Battery Bassons**. Die oorsprong van hierdie aanspreekvorme is onbekend (Mev A Slabbert 1999:onderhoud).

Twee van die Loubser-families word uitgeken aan hul fisiese voorkoms. Daar is die **Kort Loubsters** en die **Lang Laubschers** (DGDS WES I 1976:6). 'n Verklaring van waar die **Hase Loubsters** en die **Pallele Loubsters** hul byname vandaan het, is egter onbekend (DGDS WES II 1981:7; Mev A de Kock 1999:onderhoud).

2.5.5.1.2 Bynam soos oorgeërf

Die Du Toit-familie het hul bynaam gekry van 'n voorouer wat 'n baie kenmerkende hinkel-pinkel stappie gehad het. Daar word na die Du Toits verwys as die **Stappe**. Mnr Jacob du Toit word na aanleiding van hierdie bynaam as **Japie Stap** aangespreek. 'n Voorbeeld waar die pa se bynaam 'n regstreekse invloed op die seun se bynaam gehad het, is die verwysing na die pa as **Pyl** en na die seun as **Penne** (Mnr J du Toit 1999:onderhoud; Mnr F Vermeulen 1999:onderhoud).

2.5.5.2 Pleknaamgewing

In die daaglikse gesprekke van die vissermanne word daar na spesifieke gebiede, dorpe of hawens op hul eie manier verwys. Voorbeelde van hoe die oorspronklike naam deur volksetimologie verander het, is die volgende:

Velddrif word in die volksmond **Velle(g)rif**, terwyl Verlorenvleimond, die langste binnelandse varswaterstrandmeer in Suid-Afrika, kortweg as **Vloorvlei** uitgespreek word (Sarie 22/10/1997:108). Die weskus word deur sy bewoners in drie dele verdeel, naamlik **Agterbaai** (die gebied tussen Vredenburg en Paternoster), **Voorbaai** (Langebaanweg, St. Helenabaai en Vredenburg) en **Koppiesveld** (die heuwelagtige gebied tussen Agterbaai en

Voorbaai). Die kerkwyke is volgens hierdie drie dele ingedeel en as daar na mense verwys word, word daar byvoorbeeld gepraat van die *Ecklerse van die Voorbaai*, of die *Laubschers van Koppiesveld* (DGDS WES I 1976:5). Plek- en plaasname vertel iets van die verlede of gee andersins 'n gepaste beskrywing van hoe die omgewing daar uitsien. Voorbeelde hiervan is **Donkiesbaai**, **Groothoek**, **Malkopbaai**, **Malgaskop**, **Tietiesbaai** en **Trekoskraal** (Mnr F Vermeulen 1999:onderhoud).

2.5.5.3 Woonbuurtname

'n Baie interessante gebruik van die Langebaanbewoners is die gee van name aan 'n sekere groepie huise wat in die dorpskern geleë is. **Sandbaai** is die naam wat gegee is aan 'n paar huise wat teen die strandmeer gebou is. Net so is **Groot Diamant** 'n straatblok aan die noordelike rand van die dorp. Die twee nuwe uitbreidings van die dorp staan bekend as die **Country club** en **Myburgh Park**. Sedert die begin van die twintigste eeu was Panorama-plaas, waar The Farmhouse-gastehuis vandag aangetref word, die eiendom van die Myburgh-familie. Vandaar die naam van die luukse woonbuurt as **Myburghpark** aan die oostelike kant van die dorp (Groenewald 1997:52-54).

Churchhaven (sien figuur 3) is 'n vissersgemeenskappie teen die Langebaanstrandmeer en val binne die grense van die Weskus Nasionale Park. 'Church' verwys nie na 'n kerk nie, maar wel na 'n Amerikaner, ene Church, wat homself eerste by dié hawetjie gevestig het (Groenewald 1997:137). Die parkeraad het mettertyd aparte name aan die verskillende vissersgroepies gegee. Dié name, naamlik **Stofbergfontein** en **Bossieskraal**, word vandag met borde aangedui. Slegs die kerkie staan deesdae as **Churchhaven** bekend. Die Langebaanbewoners verwys egter nog na die hele gebied as Churchhaven en dit sal vir hulle 'n tyd neem om gewoon te raak aan die nuwe name van die verskillende vissersgemeenskappies (Mnr P de Kock 1999:onderhoud).

2.5.5.4 Naamgewing aan diere en plante

Die see en bodemgesteldheid, maatskaplike lewe, bedrywe en die vissermanne se geestesgesteldheid (lewensbeskouing en karaktertrekke) word in 'n groot mate uitgedruk in die naamgewing aan diere en plante aan die weskus. Die meeste name word op grond van voorkoms gegee, maar ook soms op grond van die bruikbaarheid, skadelikheid en gewoontes wat die dier of plant openbaar (Gerber 1945:31).

2.5.5.4.1 Visse

Die vissermanne ken die see en bowe alles ken hulle die verskillende vissoorte wat aangetref word. Die name wat hulle aan die verskillende vissoorte gee, is meestal gepaste beskrywings van die betrokke vis se voorkoms of sy kenmerkende gedrag. Voorbeelde van volksnaamgewing aan vissoorte is die volgende: **hotnosvis**, **dageraad**, **roman**, **rooisteenbras**, **silwervis**, **dassie (kolstert)**, **biskop** en **stompkop** (Gerber 1945:37-38, 44, 61; Pieterse 1991:43, 49, 52). Die **rooivis**, **rooistompneus** en **rooisteenbras** het duidelik hul name gekry vanweë hul kleur, terwyl die **banjohaaitjie** of **skaamhaaitjie** sy naam gekry het vanwee sy optrede en unieke gedragswyse (Scholtz 1974:16, 36). Die vissers het drie benamings vir snoek na aanleiding van sy grootte. Die kleintjies word **katjies** genoem, die middelmatiges word **bokwa-snoek** genoem en die grotes staan bekend as **Alibama-snoek** (DGDS WES I 1976:3). Die **rooispinnekoppe van die Weskus** of **die manne met die bolwange** is hoe die vissers na kreef verwys (Pieterse 1991:3; Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Die **monnikvis** se kop is plat in voorkoms en weens die vis se spierwit 'vleis' en die afwesigheid van grate, word dit ook **engelvis** genoem (Gerber 1945:35; Pieterse 1991:10). Die **melkvis** het, net soos die engelvis, sy naam te danke aan sy spierwit 'vleis' en aangename geur (Gerber 1945:51; Mnr F Vermeulen 1999:onderhoud). 'n Swartmossel staan bekend as **die skulp met 'n baard** en **'n ketotter** (Pieterse 1991:19). Die alikreukel staan as **perdekuil** bekend, terwyl die perlemoen 'n **klipkous** genoem word (Scholtz 1941:27; Scholtz 1974:38; Veldsman 1980:24). Die **dassie** is 'n klein vissie wat uitgeken word aan die swart kol op sy stert, terwyl die **elf** uitgeken word aan sy olyfgroen tot groen-blou bo-helfte en silwergrys onderkant (Gerber 1945:38; Mnr J du Toit 1999:onderhoud). Daar word na steenbras verwys as die **manne met die skubbe soos jêmblikdeksels** (Pieterse 1991:39). Die **jacob-ever** of **red jacob** is 'n klein rooi vissie met 'n groot kop. Die **zebravis** of **wildeperd** het sy naam te danke aan die ses donkerbruin vertikale strepe op sy andersins silwer lyf (Gerber 1945:45, 62).

2.5.5.4.2 Voëls

Schaapeneiland bevat van die wêreld se grootste broeikolonies **swartrugmeeue**. Marcuseiland bevat die digste kolonie **Kaapse pikkewyne**, sowel as die skaars **swart tobie**. Malgaseiland is die broeiplek van ontelbare aantal **kormorante** en **malgasse**. Die Hollanders het laasgenoemde voëls, **malganse** genoem en volksetimologies het dit **malgas** geword (Groenewald 1997:84-85; 97). Volksname vir strandvoëls wat volop in die

Langebaan-omgewing voorkom, is onder andere die **knoete**, **drietoen-**, **krombek-** en **langtoonstrandlopers** (Mev A Slabbert 1999:onderhoud). Verskeie tipes **weevoëls** en **strandlopers** word op die strand gevind. Die **krombekstrandloper** word die algemeenste aangetref. Dit is 'n klein wader met 'n duidelike geboë bek. Hierdie spesie word in die somer langs die kus aangetref en word maklik uitgeken aan die donker lyn onderaan sy lyfie, die bruin magie en die kort skril tjrr (Mej D Vermeulen 1999:onderhoud).

2.5.5.4.3 Plante

Die Manatoka (*Myoporum*) is 'n taai, windbestande immergroen boom wat so hoog soos 'n huis kan groei. Hierdie boomsoort groei goed in die barre sand en die Langebaanbewoners verwys daarna as die **evergreen** (Groenewald 1997:77). Die bekendste plante wat mettertyd beskrywende volksname gekry het is die **fluitjiesriet** en die **sandrosie**. Die pienk **sandrosies** groei op die sanderige duineveld en blom van November tot Januarie (Schepers 1985:20). Vetplante het meestal anatomiese name gekry soos die **beespoortjie**, **beeskloutjie**, **bokkloutjie**, **bobbejaanvingertjie** (Schepers 1985:20), **skaaptongetjie**, **perdetand**, **vetkousie** en **vinger-en-duimpie** (Scholtz 1941:67; *Sarie* 22/10/1997:109). Behm en Walters verwys verder ook na die volksname van plante langs die weskus: **bokbaaivygies**, **tjenkerientjies**, **viooltjies**, **melkbos**, **skilpadkos**, **suring**, **sandpypies**, **geel sterretjies**, **rooi kalkoentjies**, **vetkousies**, **brandlelies** en **snotrosies** (1998: 24).

Die name wat deur die volksmens gebruik word, getuig van heelwat belangstelling in die natuur om hom/haar heen. Dit lewer ook 'n bewys van 'n lewendige taalwerkzaamheid onder die weskusbewoners. Daar bestaan egter nog talle volksname aan plante en diere wat nie in hierdie studie opgeteken word nie. Dit is juis hierdie volksnaamgewing aan mense, plante en diere wat die volksmens se betrokkenheid met die wêreld om hom uitspel.

HOOFSTUK 3

STELLENBOSCH

3.1 Historiese agtergrond en ligging

Stellenbosch is 'n sentrum van geleerdheid, kultuur en historiese oudhede. Dit is die tweede oudste dorp in Suid-Afrika naas Kaapstad en bestaan reeds meer as drie eeue. Die dorp het sy naam te danke aan goewerneur Simon van der Stel wat 'n landbounedersetting naby Kaapstad wou stig (Smuts 1979:55, 58). Sy bedoeling was om die nedersetting en die natuur op harmonieuse wyse met mekaar te verbind. Om hierdie rede het hy die naam van die oorspronklike verversingspos *De Wilde Bosch*, na *Van der Stelsbosch* verander wat later as Stellenbosch voortgeleef het (Barker 1991:72; Raper g.d.:303; Schwager & Köppe 1992:10-12).

'n Unieke gees van jeugdigheid en vooruitgang word in hierdie universiteitstad ervaar (Collier 1959:53). Die groot aantal eikebome wat die strate belyn, het aan die dorp die bynaam *Eikestad* gegee (Atkinson 1994:169). Die eerste eike is in die tyd van Simon van der Stel geplant en nadat die eerste landdros in 1685 aangestel is, is dit amptelik tot dorp verklaar (Raper g.d.:303). Van die bekendste plase wat voor 1700 reeds geregistreer is, (datums van amptelike registrasie in hakies) is Welgelegen (1689), Libertas (1689), Blaauwklip (1690), Jonkershoek (1692), Schoongezicht (Lanzerac) (1692), Coetzenburg (1693) en Zandberg (Scholtzenhof) (1694) (Visagie 1979:67-68). Daar is vandag meer as 600 plase van 80 tot 130 hektaar in die distrik van 635 vierkante kilometer (Erasmus 1995:22).

Stellenbosch is 48 kilometer oos van Kaapstad en bied aan die toeris 'n landelike atmosfeer met maklike bereiking van die Waterfront, Simonstad, Bloubergstrand, die Paarlvallei en die Strand. Hierdie ideale ligging en historiese agtergrond maak van Stellenbosch 'n gesogte besoekpunt vir buite- sowel as binnelandse toeriste.

Stellenbosch het 'n gematigde klimaat met 'n droë, warm somer en 'n koue, nat winter. Tussen April en September val 'n driekwart van die 750 millimeter reën wat gemiddeld per jaar aangeteken word. Hierdie gematigde klimaat skep vir die toeris heelwat geleentheid om die natuurskoon in en om Stellenbosch te geniet (Schwager & Köppe 1992:25).

3.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Stellenbosch se landelike omgewing bekoor die besoeker en dwing telkens die boorling om terug te keer. Die eikelanings, bergstroompies en ou herehuise plaas die besoeker denkbeeldig terug in die verlede. Bowe-al is daar die buitengewone ligging in die Jonkershoekbergkom langs die Eersterivier. Stellenbosch is die hart van die Boland en is bekend vir sy omliggende wynlandgoedere, sowel as vir die sestig nasionale gedenkwaardighede in die vorm van huise wat vir die nageslag bewaar word. Die dorp se 17de- en 18de-eeuse oorsprong word hierin ten toon gestel (Fourie & Crouse 1998:11). Die talle padkafeetjies verskaf eet- en drinkgoed aan reisigers, terwyl 'n verskeidenheid van kunswerke en kontreiprodukte ook te koop aangebied word.

Winkels en restaurante

Heelwat oudhede-winkels en tuisnywerhede word in die dorpskern van Stellenbosch aangetref. Hierdie winkels is baie gewild by toeriste weens die unieke artikels wat hier te koop aangebied word en wissel van handgemaakte aandenkings tot tuisgemaakte lekkernye (Schwager & Köppe 1992:3). Behalwe vir die restaurante op die verskillende wynplase is daar heelwat restaurante in die dorp wat tradisionele Kaapse geregte bedien. Enkele voorbeelde is D'Ouwe Werf restaurant, Volkskombuis (sien figuur 4, p.47), Lanzerac Hotel, De Akker Bar en Blue Orange-restaurant (Kench 1983:101).

Ontspanning

Die **Oude Libertas sentrum en Opelug Amfiteater** behoort aan die Stellenbosch Boerewynmakery en is aan die buitewyke van die dorp geleë. 'n Groot verskeidenheid musiekkonserte, ballet en ander vorme van vermaak word veral in die somermaande hier aangebied. Besoekers kan hul eie piekniekmandjies saamneem na hierdie landelike kunservering. Musiek-aande, brandewyn-ontbyte en ander funksies word in die **Van Ryn Brandewynkelder** aangebied, terwyl die **HB Thom Teater** die dramastudente van die universiteit die geleentheid gee om hul produksies op die planke te bring (Brosjure: 'n

Mylpaal op kultuurgebied). Vir ontspanning kan die toeris een van baie roetes per voertuig aflê en op hierdie wyse die mooi natuurskoon om die buitewyke van Stellenbosch besigtig. Die **Vier Passe** roete bied op kompakte wyse iets van die belangrikste kenmerke van die Boland, naamlik berghange, valleie, historiese opstalle en luukse wynplase. Daar is 'n hele aantal eet- en drinkplekke langs hierdie roete waarvan Boschendal, wat tussen Pniël en Franschhoek in die Bergriviervallei geleë is, 'n gesogte besoekpunt is. Die vier passe wat oorgesteek word is die Sir Lowry's pas, Van der Stelpas, Franschhoekpas en Helshoogtepas en daar word deur die buitewyke van Somerset-Wes, die Strand, Grabouw en die Franschhoekvallei beweeg (Kench 1983:128). Verder kan heelwat staptogte en bergfietsritte teen Stellenboschberg onderneem word ter besigting van die Bolandse fynbos en natuurlêwe. Fietse word ook verhuur aan besoekers wat die strate van Stellenbosch wil fynkam en wat 'n behoefte het aan aktiewe ontspanning (Kench 1983:101).

Feesgeleenthede

Die **Stellenbosch-Fees** is die dorpsfees wat elke jaar aan die einde van September gehou word. Daar word gefokus op handwerk, kuns en musiek van plaaslike kunstenaars. Tydens die **Suid-Afrikaanse Jongwynskou Kampioenskappe** word die kampioenwyne uitgestal wat met die skou van pryse voorsien is. Die **Stellenbosch Voedsel- en Wynfees** gee aan die besoeker geleentheid om met die wyne van die verskillende wynplase kennis te maak waar dit uitgestal en vir aankope beskikbaar gestel word. Met die **Van der Stelfees** word Stellenbosch se stigting deur Simon van der Stel gevier. Die fees vind elke jaar in Oktober plaas en bied aktiwiteite en vertonings waarvan sommige danse en papegaaiskiet uit die 17de eeu voorstel (Kench 1983:100). **Karnaval** en **Vensterversierings** is voorbeelde van studentefeeste wat jaarliks gehou word. Eersgenoemde verwys na die vloptogte en geldinsameling vir gemeenskapsdiens, terwyl die vensterversierings deel van die studente-oriëntering aan die begin van die jaar is. Elke koshuis se eerstejaarstudente hou dan konsert by die koshuis waartydens die res van die dorpsinwoners van koshuis tot koshuis beweeg en die optredes geniet (Mej L Schoeman 1999:onderhoud).

Tuine en parke

Die **Hortus Botanicus** in Neethlingstraat is 'n botaniese tuin wat deur die Universiteit van Stellenbosch geadministreer en in stand gehou word. Die tuin bring die verskillende spesies van fynbos, vetplante en blomme wat dwarsoor Suid-Afrika aangetref word, byeen

vir die besoeker en botanikus om te sien en te bestudeer. Stellenbosch is die basis van die navorsingsinstituut vir vrugte en vrugte-tegnologie, sowel as vir wynkunde en wingerdbou van die Departement van Landbou. Die universiteit bedryf ook 'n herbarium vir navorsingsdoeleindes. Heelwat seldsame plante kan hier besigtig word, soos die *Welwitschia mirabilis* uit die Namibwoestyn, sowel as 'n groot versameling vetplante, varings en orgidieë (Erasmus 1995:23).

Die **Jonkershoek natuurreservaat** bied wandelroetes na verskeie watervalle. Perderitte tussen die klowe en fynbos is 'n gewilde aktiwiteit, terwyl permithouers ook van die hengelfasiliteite gebruik kan maak. Daar is 1 200 verskillende plantspesies in hierdie natuurreservaat en toeriste kom van heinde en verre om dit te besigtig (Schwager & Köppe 1992:26). Die **Jan Marais blomreservaat** bied vir menige toeris en student 'n ontvlugting uit die gejaagde dorps- en studentelewe. Dit is geleë aan die oostekant van die universiteitskoshuise en bevat 'n groot verskeidenheid fynbossoorte en proteas (Schwager & Köppe 1992:26).

Wynbou

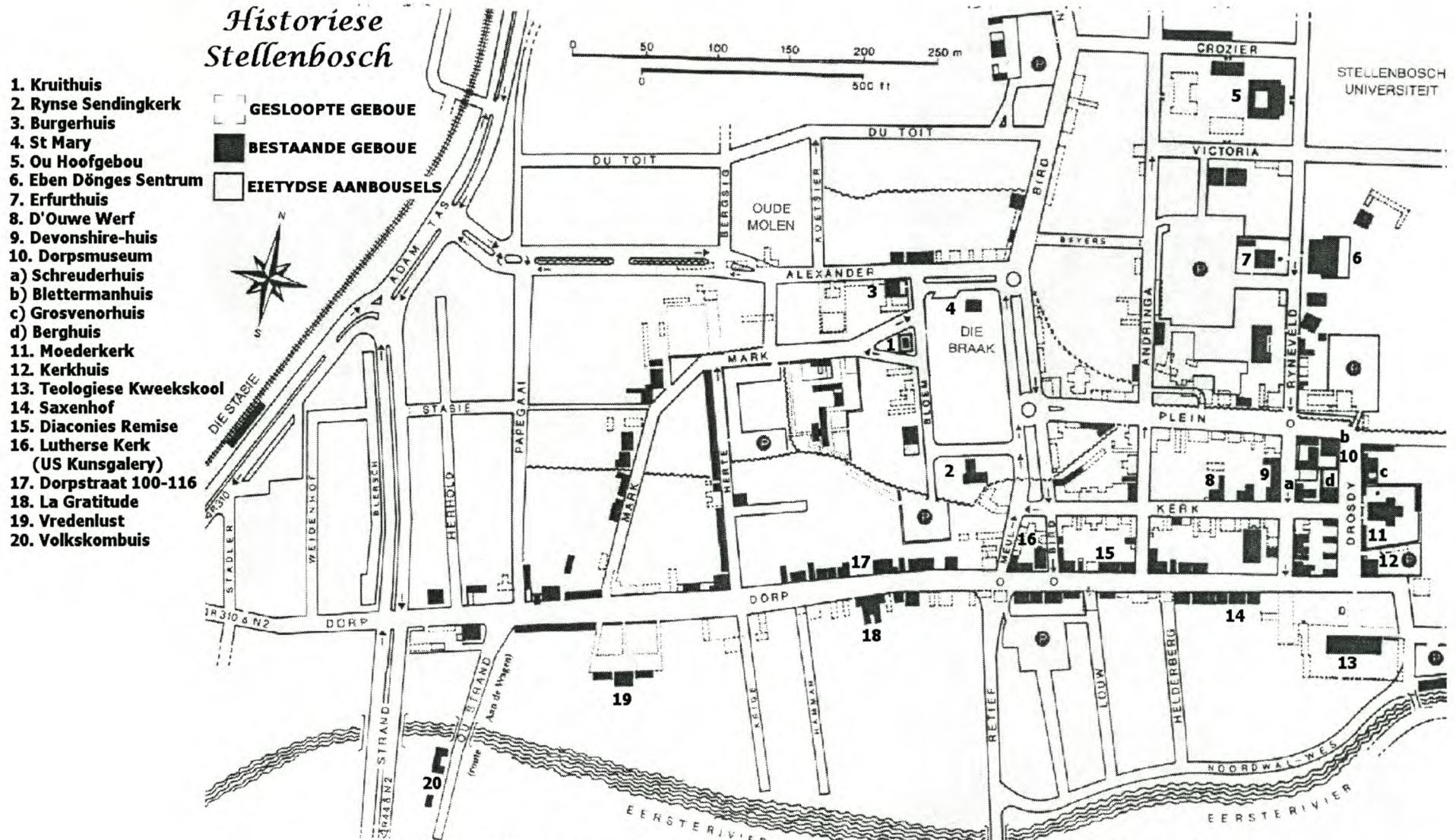
Wyn is die belangrikste produk van die Bolandse plase. Baie van hierdie plase spog nog steeds met die oorspronklike opstalle wat in die laat 17de en vroeg 18de eeu gebou is. Daar is meer as 40 wynlandgoedere in die vallei van die Eersterivier (Erasmus 1995:22). Wynproe is vir menige inwoner sowel as toeris 'n aangename tydverdryf. Die wynplase in die omgewing is ingerig vir wynverkope en die meeste kelders het 'n aangrensende restaurant wat gaste met eksotiese disse en selfgebottelde wyne bedien. Druive word in die koel oggendure net voor en net na sonsopkoms met die hand gepluk. Toeriste vind die pluk van druive, maak van wyn en die verpakking van die wynbottels baie interessant en wyntoere word onderneem om hierdie bedryf aan die toeris bekend te stel (Barker 1991:74, Kench 1983:101, 190-193). Daar is agtien wynplase en vyf wynkoöperasies binne 'n radius van twaalf kilometer om Stellenbosch. Elk van hulle is vir die publiek oopgestel om te besoek. Dit is in hierdie area waar die eerste wynroete in 1971 begin is (Atkinson 1994:169; Schwager & Köppe 1992:51-56).

Wynbou is die lewensaar van Stellenbosch en dit is deel van dié historiese dorp se daaglikse bestaan. Toeriste van oral-oor besoek die wynland en onderneem wyntoere na die talle wynplase. Terselfdertyd besoek hulle ook die res van die besienswaardighede in Stellenbosch in die proses om hierdie kultuurdorp te leer ken. Vir argitektoniese toeriste-aantreklikhede, wat museums en kunsgalerye insluit, sien afdeling 3.3

3.3 Argitektuur (sien figuur 4, p.47)

Stellenbosch se argitektuurskat is reeds drie keer deur brande beskadig – in 1710, 1803 en 1875, elke keer gedurende Desember (Collier 1959:39). Teen 1710 was daar behalwe die drosdy, die kerk, die skool en ‘n koringmeul, reeds sewentien huise en vier strate. Die brand wat op 17 Desember 1710 uitbreek het, het bykans die hele dorpie in puin gelê. Net die pastorie van ds Beck en die huise van Ryneveldstraat het die vlamme vrygespring (Hugo & Van der Bijl 1963:35). Die dorp is weer herbou, ook die drosdy, maar ‘n nuwe kerk is eers in 1722 voltooi aan die bokant van Kerkstraat waar dit na herhaalde vergroting en verbouing vandag nog staan. Vir die grootste gedeelte van die 18de eeu het Stellenbosch baie stadig ontwikkel. In die laat 18de eeu het die dorp skielik weer vinnig begin groei en feitlik verdriedubbel. Ongelukkig het ‘n verwoestende brand weer in 1803 uitbreek en twee-en-veertig woonhuise en geboue in puin gelê (Thom e.a. 1966:4-5). Om die brandgevaar van die eertydse rietdakke uit te skakel is talle huise daarna in dubbelverdiepings met plat dakke verander (Kotzé 1979:416). Goeie voorbeelde hiervan is **D’Ouwe Werf-gastehuis** en **Grosvenorhuis** (Fransen 1979b:iv).

Ná die derde brand (1875) het radikale modernisering van style plaasgevind. Die riffsinkdak (later ook teël- en asbesdakke) het in die plek van die eertydse rietdak gekom (Fourie & Crouse 1998:10). Gewels is weggelaat en die fasade het verander na ‘n dubbelverdieping met veranda en lang vertikale vensters. Die Viktoriaanse periode het sinkplaatverandas, borssuikerstrepe, broekiekant-gietysterversierings en daktorinkies gebring. Enkele voorbeelde hiervan is **Caledon Villa** in Neethlingstraat, **Taba N’chu Villa** in Rattraylaan, sowel as **Lichfield** en **Bonne Esperance** in Van Riebeeckstraat. Houtbalkonne by **Erfurthuis** in Ryneveldstraat en **Coetzenburghuis** wat vandag deel is van die universiteit se sportkompleks, is bewaar uit die Viktoriaanse era (Schwager & Köppe 1992:33).

Figuur 4: Uitleg van 'n gedeelte van die historiese kern van Stellenbosch
(Brosjyre: Te voet deur Historiese Stellenbosch)

Stellenbosch is vol geboue van historiese waarde. Die onderdorp bevat sestig geboue wat as nasionale gedenkwaardighede verklaar is. Historiese Huise van Suid-Afrika Beperk het die eerste stap geneem om instandhouding van geboue te verseker en saam met Stigting Simon van der Stel het dié maatskappy Stellenbosch die voortou laat neem met die bewaring van historiese geboue in Suid-Afrika. Stellenbosch staan vandag as 'n gerestoureerde bewys van 'n aantal individue en instansies se pogings om 'n onvervangbare nalatenskap te bewaar (Mnr WD Malherbe 1999:onderhoud). Ten spyte van hierdie pogings het daar nietemin heelparty bewarenswaardige geboue verlore gegaan deur die proses van sloping.

Dorpstraat was vroeër die ou wa-pad na Kaapstad. Die verskeidenheid van gietyster, hout- en lyswerk wat op die geboue aangetref word, sowel as die talle eikebome op die sypaadjies, skep 'n straattoneel wat aan Dorpstraat 'n unieke atmosfeer besorg (Atkinson 1994:169). Die leivore aan weerskante van die straat herinner aan vroeër jare toe dié vore die watervervoerstelsel na die verskillende woonhuise was. Verreweg die meeste van die huise is in die Kaaps-Hollandse styl met vleuels na agter in die vorm van 'n U, L, T of H, gebou (Fransen 1979b:iv; Walton 1965:7-11).

Die vroegste gewels is holbol (konkaaf-konveks) maar latere gewels het 'n Neo-Klassieke karakter met pilasters en driehoekige pedimente. Die ou huise van Stellenbosch het dikwels 'n bo-en-onderdeur gehad, sodat die onderdeur toegemaak kon word terwyl daar steeds gesien kon word wat alles buite plaasvind. Die versorging van detail is te sien in die talle versierings op die deurhandvatsels en voordeure (Mertens 1966:48; Walton 1965:12-16).

Enkele bekende historiese geboue wat in Dorpstraat aangetref word is die volgende:

- **La Gratitude**, Dorpstraat 95, is in 1798 as 'n pastorie vir ds Meent Borchers, wat die Stellenbosse gemeente as predikant bedien het, gebou (Hugo & Van der Bijl 1963:145; Fensham 1979:259). Dié huis is vandag 'n nasionale gedenkwaardigheid. Bokant die gewelvenster het ds Meent die 'alsiende oog van God' in pleisterwerk laat aanbring wat simbolies is van die 'Oog' wat in hierdie land oor die bouer en eienaar sou waak. Die bolig van die voordeur het 'n kenmerkende waaiervormige ontwerp (Erasmus 1995:23; Fourie & Crouse 1998:8; Fransen 1979b:38; Mertens 1966:14).

- **Vredelust**, Dorpstraat 63, is die oorspronklike opstal van die plaas Libertas-Oos. Die plaashuis se klassisistiese gewel met sy vier kruike, is tipies van die vroeë 19de eeu. Dit is ten volle gerestoureer en in 'n restaurant omskep. Die werfmuur is bewaar en omdat die huis ver van die straat gebou is, het die plaaskarakter behoue gebly (Fransen 1979b:39).
- **Saxenhof**, Dorpstraat 159, word aan die bopunt van Dorpstraat aangetref. Hierdie H-vormige huis is in 'n dubbelverdieping verander en bevat Viktoriaanse verandas en balkonversierings van plaaslik vervaardigde houttraliwerk (Fransen 1979a:130-131).
- **Diaconies Remise**, Dorpstraat 156, was oorspronklik 'n F-vormige Kaaps-Hollandse huis wat in die laat-Viktoriaanse tyd aansienlike veranderinge ondergaan het. Die linkerdeel van die huis is oor 'n poort gebou en daar is sierlike pleisterwerk onder die geut en om die vensters. Dit was eers die ouetehuis van die Nederduits Gereformeerde Kerk, maar is later omskep in 'n private woning (Fransen 1979b:27).
- Die **Lutherse kerk** op die hoek van Bird- en Dorpstraat, is deur Carl Otto Hager (1813-1898) ontwerp en in 1854 voltooi. Hierdie kerk is 'n voorbeeld van die Kaapse Neo-Gotiese argitektuur met spitsboogvensters, rietdak, witgekalkte mure, 'n spitsgewel, asook 'n kloktoring by die ingang. Die gebou huisves die universiteit se kunsversameling (Erasmus 1995:22; Fourie & Crouse 1998:10; Schwager & Köppe 1992:33).
- **Dorpstraat 127-135** vorm ook 'n ononderbroke ry van ou huise wat oorspronklik almal enkelverdiepinghuise was en omstreeks die middel van die 19de eeu van tweede verdiepings voorsien is. Die reguit kroonlys oor die waaivormige bolig, sowel as die talle verandas en gietyster, bevestig die feit dat dit voorbeelde van Viktoriaanse huise is (Fransen 1979b:29).

Die Dorpsmuseum bewaar voorbeelde van die oudste style in Stellenbosch. Hierdie ten volle gemeubileerde huise is oopgestel vir die publiek om te besigtig. Die Dorpsmuseum bestaan uit vier geboue wat sorgvuldig gerestoureer en gemeubileer is om die ontwikkeling van die 18de- tot 19de-eeuse westerse nedersettings te demonstreer (Schwager & Köppe 1992:31). Die oudste van hierdie huise is **Schreuderhuis** op die hoek van Kerk- en Ryneveldstraat wat in 1709 gebou is en beskou word as die oudste huis in 'n Europese styl in die land (Barker 1991:76; Fransen 1979b:10). Dit is 'n eenvoudige T-vormige opstal met afgewitte mure, grondvloere en die plafon is van riet met 'n dik laag klei daaroor.

Die Schreuderhuis verteenwoordig die pionierstydperk in die vroeë 18de eeu (Fransen 1979b:10).

Blettermanhuis is in 1780 gebou en is gemeubileer om grepe uit die leefwyse van gegoede dorpsinwoners van die laat 18de eeu uit te beeld. Die gewel vertoon Barok- en Rococo-kenmerke. **Grosvenorhuis** pryk aan die linkerkant van die Moederkerk in Drosdystraat en is in 1781 gebou. Die huis is in 1803 vergroot deur 'n tweede verdieping met plat dak te bou en die vooraansig is verryk met versierings (Erasmus 1995:23). Die plat dak word aan die voorkant afgesluit met 'n kroonlys en die gegroefde pilasters lyk asof hulle die kroonlys 'dra'. In die pediment is daar 'n palmboom afgebeeld wat waarskynlik die 'lebensboom' simboliseer (Fourie & Crouse 1998:10). **Berghuis** met sy Viktoriaanse stylkenmerke is die vierde huis in die Dorpsmuseumkompleks en dateer uit 1850 (Le Roux & Kotzé 1979:408).

Naas die huise in Dorpstraat is daar baie ander huise wat ook van die Kaaps-Hollandse en die Viktoriaanse stylvorme getuig. Daar word vervolgens na 'n paar bekende huise en opleidingsentrums verwys:

- **Devonshire-huis**, Ryneveldstraat 13, staan oorkant Schreuderhuis en is in 1859 opgerig. Dit is 'n voorbeeld van die vroeg-Viktoriaanse styl voordat verandas, balkonne en ander byvoegsels mode geword het (Fransen 1979b:12).
- **Coopmanhuis**, Kerkstraat 33, was aanvanklik 'n H-vormige Kaaps-Hollandse gebou wat later voorsien is van 'n bo-verdieping, 'n Viktoriaanse fasade en 'n balkon. Die ou balkon is egter verwyder toe die gebou gerestoureer is (Fransen 1979b:15-16).
- Die eerste **Nederduits Gereformeerde kerk** (algemeen bekend as **Moederkerk**) is op 19 Oktober 1687 ingewy, maar is tydens die brand van 17 Desember 1710 heeltemal vernietig (Hugo & Van der Bijl 1963:23, 34). Die fundamente van hierdie eerste kerkie is nog te sien in die uitgrawings by D'Ouwe Werf se Koffietuin in Kerkstraat (Fourie & Crouse 1998:8). 'n Nuwe kerk is aan die bo-punt van Kerkstraat opgerig en is in 1722 ingewy (presiese datum is onbekend) (Hugo & Van der Bijl 1963:76). Die kerk was in die vorm van 'n kruis met 'n eenvoudige Barokgewel aan die voorkant (Hugo & Van der Bijl 1963:59; Fensham 1979:250). Met die groei van Stellenbosch het die kerk mettertyd te klein geword vir die groot aantal lidmate, en is dus in 1814 vergroot deur die vier vleuels te verleng (Hugo & Van der Bijl 1963:119, 123). Daar is later besluit

om die kerk nog verder te vergroot. Die kerk is in 1862-1863 herbou volgens 'n Neo-Gotiese ontwerp van die argitek Carl Otto Hager (1813-1898) en was tot 1952 die enigste Nederduits Gereformeerde kerk op die dorp (Collier 1959:27; Hugo & Van der Bijl 1963:170-175). Die kerk het met hierdie laaste vergroting sy huidige vorm gekry met Neo-Gotiese spitsboogvensters, spitstorings, ribgewelwe en lobmotiewe (Erasmus 1995:23; Fourie & Crouse 1998:10; Fransen 1979b:2). Langs die kerk staan 'n aantal grafkelders wat soos miniatuurwonings lyk. Die pleistergewels van dié grafkelders volg die heersende gewelstyle van die 19e eeu getrou na (Fransen 1979b:5; Hugo & Van der Bijl 1963:86-87).

- **Kerkhuis**, Drosdystraat 1, staan aan die regterkant van die Moederkerk op die hoek van Dorp- en Drosdystraat. Volgens die inskripsie op die gedenkplaat teen die gebou is dit 'n tipiese H-vormige gewelhuis wat in 1800 deur PJ Hartog gebou is. In 1896 het die Nederduitse Gereformeerde Kerkraad die eiendom aangekoop, waarna dit eers as koshuis vir kweekskoolstudente en later as ouetehuis gebruik is. Die gebou is in 1962 gerestoureer en is in 1979 as nasionale gedenkwaardigheid verklaar (Mertens 1966:11; Fransen 1979a:115).
- Op die hoek van Ryneveld- en Victoriastraat staan die trotse **Ou Hoofgebou** van die Universiteit van Stellenbosch. Die universiteit het gegroei uit die Stellenbosch Gimnasium wat in 1866 geopen is en die Victoria Kollege wat in 1881 gestig is. Die gebou, wat in 1886 gebou is, is deur Hager ontwerp en vertoon talle klassieke kenmerke (Fransen 1979a:102). Die stoep van die boonste saal rus op 'n portiek waarvan die suile in vier saamgestelde Romeinse kapitele uitloop. Hierdie klassieke kenmerke gee 'n statige voorkoms aan die gebou wat in 1973 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar is. Dit word tans gebruik as lesingsale vir die Fakulteit Regsgeleerdheid (Fourie & Crouse 1998:10; Mertens 1966:3; Schwager & Köppe 1992:35).
- In 1859 het die **ou Drostdy** (opgerig in 1817) aan die bo-punt van Dorpstraat, 'n tweede verdieping gekry en die teologiese opvoedingsentrum is daar begin (Fransen 1979a:94). Die Drostdy is in 1718 gebou, ag jaar nadat die eerste Drostdy deur 'n brand verwoes is (Schwager & Köppe 1992:16). Vandag huisves dit die **Teologiese Kweekskool** van die universiteit. Volgens Fransen is die boustyl in wese Viktoriaans, met Barokkenmerke en Mansard dakvenstertjies (1979b:6, 17). In werklikheid is die gebou baie eklekties en is kenmerke van 'n verskeidenheid style waarneembaar.

Die Teologiese Kweekskool was die eerste van 'n reeks opvoedkundige geboue wat van Stellenbosch 'n hoëropleidingsentrum gemaak het en was tot in 1938 die enigste instelling in die land waar predikante van die Nederduits Gereformeerde Kerk opgelei is (Collier 1959:48; Erasmus 1995:23).

- Die ou Bloemhofskool in Ryneveldstraat wat vandag as die **Eben Dönges Sentrum** bekend staan, is 'n nabootsing van die Nederlandse Renaissance-herlewing (Fransen 1979b:73). Laasgenoemde herlewing is ook te sien in die **Ou Konservatorium** in Van Riebeeckstraat wat 'n ontwerp van Hager is (Schwager & Köppe 1992:35).

Die ou markplein of dorpsmeent staan bekend as die *Braak*. Hier is 'n hele aantal geboue van historiese belang gesentreer:

- Die **Kruithuis** wat in 1777 deur die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie gebou is om wapens en uniforms te stoor, is in 1940 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar en is in 1971 deur die Stellenbosch Museum van die Munisipaliteit oorgeneem vir die uitstal van sy versameling vuurwapens, kanonne en militêre uniforms (Le Roux & Kotzé 1979:406). Die VOC-kruithuis is die enigste oorblywende kruitmagasyn in die land wat uit die tydperk van die VOC dateer. Dit maak 'n unieke deel uit van Stellenbosch se ryk argitektoniese erfenis (Fourie & Crouse 1998:26; Fransen 1979b:57-59). Die kruithuis is die enigste monument wat die GVOC-monogram (Geotroijeerde Vereenigde Oostindisch Compagnie) dra (Fourie & Crouse 1998:8, 26; Mertens 1966:9, 37; Thom e.a. 1966:5).
- Die **Burgerhuis** (noord-westelike hoek van die Braak) is in 1797 as 'n H-vormige Kaaps-Hollandse woonhuis opgerig waarvan die agtervleuel na agter uitgebou is (Fransen 1979a:111). Dit is ten volle deur die munisipaliteit gerestoureer en word in stand gehou deur die Rembrandt-Tabak-korporasie (Fransen 1979b:61).
- Die **Rynse Sendingkerk** op die Braak is volledig gerestoureer en het 'n pragtige preekstoel in die Barokstyl wat in 1853 vir die Moederkerk gemaak is, maar aan hierdie kerkie geskenk is. Die kerk met sy twee kloktorings aan die suidelike punt, is 'n voorbeeld van die Neo-Gotiese styl. Hoewel dit wit gekalk is en oorspronklik 'n grasdak gehad het, bevat dit Gotiese vensters, bere en 'n steil spitsgewel met 'n kloktoring (Erasmus 1995:22; Mertens 1966:25-26, 37, 40; Schwager & Köppe 1992:33).

- Die Anglikaanse kerk, **St Mary**, is ook op die hoek van die Braak te vind. Hierdie Neo-Gotiese kerkie is in 1854 gebou. Die aanvanklike gebou was reghoekig met 'n reguit oostelike muur en dit was nie meer as vyftien meter lank nie. Die gebou is later uitgebrei deur in 1885 'n portaal, sowel as 'n westelike gedeelte aan te bou. In 1898 is 'n ooswaartse uitbreiding aangebring sodat die huidige gebou heelwat groter as die oorspronklike is (Johnman 1979:266, 269).

Daar is heelwat plase in die omgewing van Stellenbosch waarvan die geboue gekenmerk word deur Kaaps-Hollandse gewels. Daar word slegs na enkele van hierdie geboue verwys:

- **Lanzerac** (eertyds Schoongezicht) is in die Jonkershoekvallei geleë. Die geskiedenis van die plaas dateer terug tot in 1692 toe goewerneur Simon van der Stel die landgoed aan Isaac Schrijver gegee het met die opdrag om 'n wynlandgoed op die been te bring. Die kelder dateer uit 1815 en die U-vormige woning uit 1830 (Hobson & Collins 1997:50). Dié elegante woning met sy hoë stoep en stel dubbeltrappe het 'n Neo-Klassieke hoofgewel wat kenmerkend is van die swier van die Kaaps-Hollandse argitektuur van die vroeë neëntiende eeu (Fransen 1979a:139). Vandag is dit 'n bekende wynkelder met die opstal en buitegeboue omskep tot 'n luukse hotel met antieke Engelse en Kaapse meubels (Fourie & Crouse 1998:8, 12; Mertens 1966:27).
- Die opstal van **Mostertsdrift** staan op 'n erf van 2,7 hektaar, die laaste oorblywende deel van die oorspronklike plaas wat 40 hektaar beslaan het. Die oorspronklike opstal met sy eenvoudige gewel en buitengewoon lang fasade is vroeg in die 19de eeu opgerig. Teen die einde van die eeu het die gebou heelwat Viktoriaanse kenmerke gekry met die toevoeging van 'n ruim stoep en uitgebreide erker (Fransen 1979b:87). Die buitegeboue met die oorspronklike wynkelder (1848), wat in 'n koetshuis en biljartkamer omskep is, sowel as die stalle, varkhokke en lae steenringmuur, het behoue gebly (Fourie & Crouse 1998:14). Die eiendom behoort tans aan die Universiteit van Stellenbosch.
- **Coetzenburg** is een van 'n paar eertydse plaasopstalle, kompleet met buitegeboue en plaaswerf, wat vandag binne die dorp se beboude gebied lê. Die oorspronklike opstal dateer uit 1682 en die plaas is vanaf Desember 1693 deur Dirk Coetsee as eienaar bewoon (Stellenbosch Heemkring 1979:351; Visagie 1979:68). Die oorspronklike gebou het 'n eenvoudige gewel gehad, maar later is 'n spoggerige stoep en balkon met kleurrike, uitgesnyde bruin en wit geskilderde Viktoriaanse houttraliwerk aan die

oorspronklike H-vormige gewelhuis toegevoeg (Fourie & Crouse 1998:16; Fransen 1979a:105; Fransen 1979b:85). Die gebou het in 1960 universiteitseiendom geword en huisves tans die Sportburo van die universiteit, asook die Craven/Markötter-rugbymuseum (Craven & Smuts 1979:446).

- **Neethlingshof** met sy interessante Neo-Klassieke gewel met datum 1814, is in 1699 toegeken aan die Duitser Barend Lubbe. Mettertyd het dit oorgegaan na die familie Neethling, wat die plaas sy huidige naam gegee het (Mertens 1966:34).

In sterk kontras met die Viktoriaanse styl, is die platdak Karootipe huise wat in die Laan parallel aan die Eersterivier aangetref word. Hierdie huise met hul eenvoudige onversierde fasades (vooraansigte) en swaar gepleisterde kroonlyste (Fransen 1979b:77) dateer uit die tyd toe Anglo-Boere-oorlogveterane hulself in Stellenbosch gevestig het. Nommer 100-116 in Dorpsstraat is voorbeelde van hierdie tipe **Karoo platdakhuise** (Schwager & Köppe 1992:33).

Die opvallendste verandering in die argitektoniese karakter van die dorp tussen 1859 en 1905 is die verskyning van 'n hele aantal openbare geboue waarvan sommige ou geboue is wat vergroot of herbou is. Waar die kerke en openbare geboue van 1859 volgens 'n styl en skaal gebou is wat aangepas is by die woonhuisargitektuur van die dorp, het die styl van die begin 20ste eeu 'n meer monumentale skaal en ontwerp weerspieël (Fransen 1979a:101). Hele straatdele, soos die suidekant van Plein- en dele van Dorp- en Birdstraat het onafgebroke dubbelverdieping fasades gekry wat die binnedorp op plekke die voorkoms van 'n stadjie gegee het. Menige gewelhuise is in die proses opgeoffer, maar dit is minstens omgebou tot iets wat op sigself argitektoniese waarde het (Fransen 1979a:103; Kotzé 1979:420). Aan die begin van die 20ste eeu is daar ook begin om die woonhuise op groter persele, weg van die dorpsentra, te bou. Heelwat laat-Viktoriaanse huise word dus ook weg van die dorpskern aangetref weens hierdie verskuiwing na die buitewyke van die dorp (Fransen 1979a:98-101; Fransen 1979b:79-83).

Stellenbosch is 'n besondere dorp in dié opsig dat dit so baie historiese geboue en nasionale gedenkwaardighede huisves. Daar is minstens tagtig nasionale gedenkwaardighede in Stellenbosch. Dit sluit in huise, kerke, skakelgeboue, 'n staanklok (kamer 1205, US Admin B), 'n preekstoel (van die Rynse Kerk), die bekende Braak

(dorpsplein) en ook die eiekebome van 'n hele aantal strate (Dorp-, Kerk-, Drostdy, Pastorie-, Ryneveld-, Andringa-, Bird-, Van Riebeeck- en Crozierstraat) (Fourie & Crouse 1998:11).

3.4 Voedselkultuur

Stellenbosch staan bekend as *die hart van die wynland* (Rood 1977:2). Sy sentrale ligging lei daartoe dat 'n groot verskeidenheid voedselkulture aan die toeris gebied word. Hier word seekos en braaivleis hand aan hand bedien terwyl die verskillende streke van Suid-Afrika verteenwoordig word met hul vrugte-, groente- en vleisgeregte. Stellenbosch gee aan die toeris 'n ietsie van alles. Tradisionele geregte word in baie eetplekke bedien. Stellenbosch het 'n groot mark om te bedien. Daar word studente, toeriste, sakelui, sowel as gevestigde inwoners aangetref. Restaurante en gastehuse moet in die behoeftes van elk van hierdie groepe voorsien. Wat die toeris betref, is dit belangrik dat hy of sy aan die streek se tradisionele disse bekend gestel word. Gastehuse en restaurante kan in hierdie behoefte voorsien deur tradisioneel Suid-Afrikaanse geregte te bedien.

3.4.1 Tradisionele geregte wat aan toeriste voorgesit word

'n Hele aantal westerse geregte is deur die Suid-Afrikaner omvorm tot tradisioneel Suid-Afrikaanse geregte. Hiervoor is Suid-Afrikaanse kruie en geurmiddels gebruik om die geregte eg Suid-Afrikaans voor te berei (Leipoldt 1976:12; Sieff 1959:6).

'n Kenmerkende produk van die Stellenbosch-omgewing is die aarbeie wat in die somermaande beskikbaar is. Daar word voorsiening gemaak vir toeriste om aarbei-toere te onderneem en self aarbeie in die lande te pluk. (Inligting hieroor is verkrygbaar by die inligtingsburo.) Aarbeie word in restaurante gebruik om geregte te versier en verder om as slaai of nagereg te dien. Vonkelwyn en aarbeie word as peuselhappie aangebied, terwyl menige eetplek voorsiening maak vir aarbeie en room as lekkerny. Variasies van aarbeigeregte word ook aangetref, byvoorbeeld pannekoek met aarbeivulsel, aarbei likeur, versuikerde aarbeie en aarbei-soetgebak (Veldsman 1980:44, 46).

Suid-Afrikaners se voorliefde vir vleis spruit uit die maklike bekombaarheid van vleis vanaf die platteland waar daar met skaap en/of bees geboer word (Desmond g.d.:75). Die Suid-Afrikaner hou verder van 'lekker' kosse. Groente word nie net opgekook en bedien nie. Hoewel die moderne samelewing meer gesondheidsbewus is en let op die voedingswaarde van hul kos, is tradisionele geregte in Suid-Afrika so voorberei dat dit maksimaal genot vir die eter inhou (Desmond g.d.:97; Sieff 1959:6). 'n Voorbeeld hiervan is patats wat met baie suiker berei is en as soetpatat bekend staan. Daar word onderskei tussen 'engelse kos' en 'boerekos'. Eersgenoemde verwys na gebakte poedings, vrugtekoeke, botterbroodjies, marmalade, soetkoekies en gesondheidsbrode, asook opgekookte groentes en stowe vleis. Hierteenoor verwys 'boerekos' na 'ryk' geregte waarvan soetpatats, gevulde aartappels, wildspasteie, kerrie-afval, mosbeskuit en versuikerde vrugte 'n groot gedeelte uitmaak. Beide 'engelse kos' en 'boerekos' is Suid-Afrikaans (Rood 1977:2-3) en word deur Stellenbosse restaurante aan die toeris voorgesit. Hoewel die meeste van die bronne wat in hierdie gedeelte aangehaal word, relatief oud is, het 'n ondersoek na spyskaarte wat tans (2000) aangebied word, bevestig dat daar steeds 'n groot verskeidenheid geregte in Stellenbosse eetplekke bedien word wat die tradisionele koskultuur aan die besoeker bekendstel (Spyskaarte: *De Soete Inval, De Volkskombuis, D' Ouwe Werf, Oom Samie se winkel*). Voorbeelde hiervan is die volgende:

Sop

Boontjie-, groente-, ertjie-, tamatie-, gort-, hoender-, kreef-, vis-, beesstert-, mossel-, perlemoen- en kruiesop word in heelwat restaurante as voorgereg en/of hoofereg bedien (Barnard 1952:5-7; Beck 1956:9-13; Myburgh 1990:7-15). Die Suid-Afrikaners beskou sop as 'n integrale deel van die Suid-Afrikaanse ete, teenoor die Europese opvatting dat sop net as 'n aptytwekker bedien word (Rood 1977:7-8). Suid-Afrikaners maak 'n dik, ryk sop met heelwat groente- en/of vleisekstrakte. Dit verskil dus heeltemal van die westerse sop wat 'n dun vloeistof sonder veel voedingswaarde is. Die Suid-Afrikaanse sop word saam met vars gebakte brood bedien wat in stukkies gebreek en in die sop gedoop word (Leipoldt 1976:40-50; Leipoldt 1978:19, 25, 27).

Seekos

Die Stellenbosse kok het die voordeel dat vars vis daaglik van die Kaapse hawe en elders beskikbaar is. Vis word op eenvoudige wyse gaar gemaak deur dit te stoom, te braai, of in

meel te rol en as krummelvis in botter te bak. Visgeregte wat in Stellenbosse restaurante bedien word is die volgende: kerriekreef, smoorsnoek, perlemoen, viskoekies, kreefkelkie, inkvisringe, gerookte mossels, geroosterde geelbek, stokvis en ingelegde kerrievis. Vir bykos word gebraaide uieringe, aartappelskyfies of gebakte aartappel saam met vis bedien. Ingelegde kerrievis word altyd koud en op vars brood bedien (Leipoldt 1963:132-141; Leipoldt 1976:51-65; Leipoldt 1978:163, 187, 202, 205; Rood 1977:8-9).

Vleisgeregte

‘n Aantal vleisgeregte wat in die Suid-Afrikaanse huis bedien word is soos volg: afval, frikkadelle, bobotie, boerewors, sosaties, souttribbetjie, varkvleis, lewer en niertjies, gebakte beestong, gerookte ham, kerrievleis en rys, stowe vleis, boontjebredie, aartappelbredie, pampoenbredie, tamatiebredie en wildsbredie (Leipoldt 1976:75-76, 82-83; Leipoldt 1978:224, 226, 257; Myburgh 1990:25, 44-48, 51, 57; Rood 1977:14, 20, 22-23, 25-26). Wildsvleis is ‘n welbekende tradisionele gereg in Suid-Afrika. Geurmiddels, rooiwyn en kerrie word gebruik om die ‘wilde’ smaak te verbloem en om die vleis so geurig moontlik voor te sit (KWV 1968:44, 50). ‘n ‘Boerebord’ bevat altyd een of twee vleisgeregte. Ham, spek, niertjies en wors word selfs by ontbyt voorgesit (Desmond g.d.:75). Rooivleis en witvleis (vis, vark en hoender) word andersins saam bedien terwyl die res van die bord gevul word met groente, rys en/of aartappels (Barnard 1952:2; Leipoldt 1976:102).

Pasteie

Oondpastei is ‘n gesogte gereg op die Suid-Afrikaanse eettafel. Die Suid-Afrikaners eet wel handpasteitjies by funksies waar peuselhappies bedien word, maar andersins word skottel- of oondpastei by etes bedien. Voorbeelde van sulke oondpasteie is die volgende: vleis-, lewer-, hoender-, varkvleis-, snoek- en wildspastei. Die vulsel bestaan gewoonlik uit ‘n groot hoeveelheid vleis, groente of vis en die kors word gebak tot ‘n geelbruin (Leipoldt 1976:78, Leipoldt 1978:305; Rood 1977:17-18).

Pluimvee

Soos reeds genoem, word rooivleis en witvleis (pluimvee en vark) saam bedien. Daar word dus per maaltyd dikwels twee of meer vleisgeregte bedien, tesame met groente en slaai. ‘n Pluimveegereg kan een van die volgende wees: hoenderpastei, gebraaide of geroosterde

hoender, hoenderkebabs, kerriehoender, gestoofde duiwe, geroosterde wilde-eend, geroosterde kalkoen, volstruiseierstruif en gebraaide volstruisvleis (Leipoldt 1976:120, 124; Leipoldt 1978:272, 276, 286, 293; Rood 1977:18-19).

Speserye en kruie

Daar word van speserye en kruie gebruik gemaak om geregte wat van ander lande na Suid-Afrika oorgedra is, eg Suid-Afrikaans te maak. Speserye en kruie wat meestal gebruik word is die volgende: gemmer, pypkaneel, neutmuskaat, naeltjies, pietersielie, peperkorrels, knoffel, lourierblare, koljander, kerrie, mosterd, seldery, asyn, lemoen- en naartjieskil (Leipoldt 1976:31-39).

Groente en slaai

Groente en slaai getuig van die vrugbare Suid-Afrikaanse bodem wat tot gevolg het dat so baie verskillende groente- en vrugtesoorte plaaslik verbou kan word. Groente word in die volgende formaat bedien: gebraaide aartappels, fyn aartappels, jellie-beet, groenboontjies, blomkool, spinasie met kaassous, sousboontjies, soetwortels en –patats, heelmielies met botter en sout na smaak, pampoenkoekies met kaneelsuiker en sampioene met knoffelsous (Beck 1956:42, Leipoldt 1963:102-104; Rood 1977:12-13). Slaaie wat op die Suid-Afrikaanse eettafel bedien word, is byvoorbeeld komkommerslaai, groenboontjieslaai, aartappelslaai met eieringe, sousboontjies of uieslaai met eiersous (Barnard 1952:23-23; Rood 1977:11-12). Kombinasies van groente- en vrugtegeregte word by elke hoofmaal bedien wat beteken dat Suid-Afrikaners redelik gebalanseerde maaltye inneem (Beck 1956:44).

Nagereg

Suid-Afrikaners eet graag soet nageregte. Voorbeelde hiervan is sneeupoeding, broodpoeding, doekpoeding, gebakte dadelpoeding, gebakte appel, vrugteslaai met roomys of vla, groen vye met stroop en kaas, kersies met room, waatlemoen -en spanspekskywe, lemoen- en aarbeijellie, pannekoek met kaneelsuiker, sagopoeding, souskluitjies, malvapoeding en brandewynpoeding (Leipoldt 1976:138-146, 150; Rood 1977:26-27). Die seisoensveranderinge bring mee dat verskillende vrugte verskillende tye van die jaar beskikbaar is en dit lei tot seisoensgeregte. Die koue en reënweer wat in die wintertyd in Stellenbosch aangetref word, lei daartoe dat warm nagereg en pannekoek verkies word bó

koue nageregte (byvoorbeeld vrugteslaai met roomys) wat andersins in die warm somermaande aangebied word (Barnard 1952:3).

Soetgebak

Voorbeelde van soetgebak wat by restaurante bedien word en by tuisnywerhede gekoop kan word, is soos volg: koeksisters, wafels met roomys, pannekoek (Barnard 1952:3), ryspoeding met appelkooskonfyt, mosbolletjies, gemmerkoekies, kolwyntjies, soetkoekies, dadelkoek, karringmelkbeskuit, lemoenkoek, plaatkoekies met stroop, melktert, rolkoek, sponskoek, brandewyntert, vrugterol, kweperlekkers, heuningkoek en melkbeskuit (KWV 1968:68-69; Leipoldt 1976:153-134, 156). 'n Groter verskeidenheid kleinkoekies en beskuit word aangetref in vergelyking met die klein verskeidenheid grootkoeke. Beskuit, mosbolletjies en rosyntjiebrood word saam met koffie voorgesit, terwyl melktert en kleinkoekies saam met tee genuttig word (Myburgh 1990:96-115; Rood 1977:31-39, 43).

Brood

Verskillende soorte brode word tuis gebak of word by tuisnywerhede te koop aangebied. Voorbeelde hiervan is soetsuurdeegbrood, suikerbrood, vrugtekoek, rosyntjiebrood, mieliebrood, anysbeskuit en mosbolletjies (Barnard 1952:3, 24; Leipoldt 1976:109; Rood 1977:29-30). Brood word as aanvullende bykos by vleis en groentegeregte bedien en word daaglik by al drie maaltye bedien.

Wyn

Die kuns om tradisioneel te kook lê in die gebruik van produkte en speserye wat in die omgewing aangetref word. Hierdie produkte moet dus die streek kenmerk en verteenwoordig (Leipoldt 1976:12, 14). 'n Kenmerkende produk van die Stellenbosch-omgewing, is die groot verskeidenheid wyn wat deur die wynlandgoedere verskaf word. 'n Hele aantal geregte word dus met die toevoeging van 'n bietjie wyn gegee. Waar daar oorspronklik van water gebruik gemaak is by die kookproses, word die water vervang met wyn. Rooiwyn en asyn word verder ook gebruik om vleis te marineer. Vleis word in wyn gestowe; wyn word by kerrie en bredies gevoeg en verder word wyn in vleis- en groentesoppe gebruik (KWV 1968:27, 30-34; Leipoldt 1976:30; Veldsman 1980:38). 'n Verdere produk van die wingerdstok is sy druiwe – 'n produk waarmee konfyt gekook kan word. Hierdie konfyt staan bekend as 'korrelkonfyt'. Druiwekonfyt word saam met

visfilette, volkoringbrood en vleissop bedien. Rosyntjies in geelrys, in wortelslaai en in rosyntjiebrood is 'n verdere bewys dat die produk van die wingerdstok op verskillende maniere in voedselbereiding aangewend word (Beck 1956:49-50; Leipoldt 1963:106).

Wyn is 'n aanvulling tot die meeste disse en word as drankie tydens etes bedien. Sekere soorte en kleure wyne en sekere disse word in kombinasie bedien om die smaak van die kos te komplementeer (Myburgh 1990:40).

* dik sop (boontjie en lensie)	→	droë sjerrie of ligte rooiwyn
* dun sop	→	droë sjerrie of droë witwyn
* slaai	→	droë witwyn
* patee	→	sauvignon blanc of ligte rooiwyn
* kreef en perlemoen	→	chardonnay, sauvignon blanc of vonkelwyn
* lynvis	→	droë witwyn
* hoender en kalkoen	→	droë witwyn of ligte rooiwyn
* lam	→	cabernet
* vark	→	vrugtige witwyn of ligte rooiwyn
* bees	→	droë rooiwyn
* wildsvleis	→	droë rooiwyn
* bredie	→	droë rooiwyn
* kerrie	→	vrugtige witwyn of bier
* kaas	→	port of ligte rooiwyn
* nagereg	→	soet- of droë vonkelwyn

Witwyn gaan dus goed saam met die meeste soorte vis en wit vleis, terwyl rooiwyn die smaak van rooivleis komplementeer (Myburgh 1990:40-41).

Die reisiger wil iets wat eie aan Suid-Afrika is ervaar met sy besoek aan Stellenbosch. As gevolg van die feit dat talle toeriste wat Suid-Afrika besoek, slegs in Stellenbosch aandoen en nooit die afsonderlike streke met elk sy eie voedselkulture leer ken nie, maak dit belangrik dat Stellenbosch Suid-Afrika as geheel in sy voedselkultuur verteenwoordig.

3.5 Streekswoordkuns

Die menslike taal is sowel skepping as skeppingsinstrument weens die feit dat die mens sy taal gebruik om uitdrukking te gee aan sy innerlike geestesgesteldheid. Deur sy taal skep hy nuwe woorde en druk hy sy eie karakter op die wêreld om hom af (Grobelaar 1981:17). Stellenbosch bring al die verskillende lae van die samelewing byeen. Die woordkuns wat aangetref word verteenwoordig dus die sakeman, die huisvrou, die kind, die student, sowel as verskillende etniese groepe (Basson e.a. 1973:36). Stellenbosch se woordkuns word saamgevat deur te verwys na die uitdrukkings en liedjies van die student, tradisionele vertellings van die ou dorpsinwoners, algemene naamgewing aan winkels, bynaamgewing onder studente en aan geboue, sowel as die Kaapse Afrikaans van die bruin mense van Stellenbosch. Vir die doeleindes van hierdie studie word daar slegs verwys na die woordkuns van Afrikaanssprekendes.

3.5.1 Studente uitdrukkings en -aanspreekvorme

Die feit dat Stellenbosch 'n universiteit huisves, lei daartoe dat die dorp algemeen as studentedorp beskou word. Die studente wat hier byeen is, maak van die andersins sakegemeenskap 'n studentekultuursentrum. Daar word dus na voorbeelde van uitdrukkings en aanspreekvorme van die Stellenbosse student verwys. In hierdie bespreking word daar op die studente se woordgebruik gefokus ter beklemtoning van die unieke wyse waarop hulle die taal inspan om hulself uit te druk. Dit is juis hierdie studente-uitdrukkings wat die binnelandse toeris interesseer wanneer hulle die gebied besoek. Die buitelandse toeris sal moontlik nie so baie erg hê aan hierdie Afrikaanse studentetaalgebruik nie, maar dit is belangrik dat die binnelandse toeris se behoeftes in dié verband bevredig word deur hom of haar bekend te stel aan hierdie unieke vorm van studente-kultuurskepping.

Studente het 'n 'eie taal' met unieke sêgoed en uitdrukkings wat net binne die konteks van die studentelewe verstaan word. Hul groetwyse illustreer die algemene informele verhouding wat daar tussen hulle bestaan: *Ja; Jê; Jis; Jis-jis; Ek sien jou!; Hoe's dit; How goes?* (Eksteen 1984:79; Mnr C Pieterse 1999:onderhoud; Mnr B Schoeman 1999:onderhoud). Net so word woorde wat oorgeneem is uit die Engelse of Amerikaanse 'slang', algemeen deur studente gebruik. Voorbeelde van sulke 'slang'-taal is die gebruik van *okay* en *howzit* (Mnr W de la Guerre 1999:onderhoud).

Wanneer 'n slegte dag beleef word of wanneer daar gepraat word van 'n moeilike toets, dan word dit 'n *afdag* of 'n *aftoets* genoem. Net so word daar ook verwys na 'n slegte toets as 'n *suf* toets. 'n Lekker dag word egter as 'n *cool* dag bestempel of anders was die dag *funky* of *kief*. Wanneer iemand vermaan word om te ontspan en sy sorge eenkant te skuif, dan word daar vir hom gesê om te *chill*. Dit beteken dus dat die betrokke homself moet kalmeer en die saak minder ernstig moet opneem (Mej L Schoemann 1999:onderhoud; Mnr J Zeeman 1999:onderhoud).

Die *mite van die enkelbier* verwys na die voorneme om net een bier te drink, terwyl daar dan altyd twee of meer biere gedrink word. Wanneer daar gepraat word van 'n klein bietjie drank, dan word daar verwys na 'n *snottertjie*. Wanneer iemand egter dronk geraak het van te veel drank, word daar van hom gepraat as *snotters*. Wanneer 'n partytjie baie jolig raak, word daar gesê dat die mense *bos* gaan (Mnr J Zeeman 1999:onderhoud).

Etenstyd sê studente vir mekaar: *Kom ons gaan munch*. Wanneer die manstudente baie honger is en sommer baie kos gaan eet, praat hulle daarvan as *Ons gaan die bord kos buig*. Wanneer 'n medestudent saamstem met die idee word daar gesê: *Dis chubb* of *Dis dood-dollies* (Mej R Fourie 1999:onderhoud).

Daar word van Majuba-koshuis gepraat as *Ontbyt* weens die feit dat Majuba tussen die koshuise Dagbreek en Sonop (deesdae bekend as Hombré) geleë is. Daar word dus gevra: *Wat kom tussen Dagbreek en Sonop?* en die antwoord is *ontbyt*, oftewel Majuba (Mnr C Pieterse 1999:onderhoud).

Daar word na die dames van Minerva verwys as die dames met *Min* ervaring. As teen-antwoord hierop verwys die dames egter na hulself as die dames met die *M in* ervaring. Die dames van Huis ten Bosch het die *Raad vir Onopgeëiste Juwele* gestig waardeur hulle na hulself verwys as die *bes opgepaste dames* van Stellenbosch (Mej L Schoemann 1999:onderhoud). Daar word na die drie dameskoshuise, Erika, Serruria en Nemesia verwys as die *susterskoshuise* weens die feit dat hierdie drie koshuise bymekaar en eenkant van die ander koshuise geleë is. Die Nerina- en Minerva-dames word aangespreek as die *trouvroue* terwyl daar na die dames van Monica verwys word as die *nonne*. Daar word na die meisies wat skoonheidstegnologie aan die opleidingsentrum Isa Carstens studeer,

verwys as *pikkewyne*, weens die feit dat hulle 'n voorgeskrewe wit uitrusting moet dra. Die wit jasse en hofskoentjies gee aan hulle 'n statige voorkoms soos dié van 'n pikkewyn (Mnr W de la Guerre 1999:onderhoud). Die manskoshuis Helshoogte staan bekend as die *hane* omdat hulle 'n groot blou haan as kenteken het. Dit is te verstane dat hierdie manstudiante se meisies as die *chicks* bestempel word. Verdere aanspreekvorme wat voorkom, is die verwysing na die mondhigiëne studente as die *monties*, terwyl die tandartsstudiante as die *tannemanne* bekend staan (Mnr B Schoeman 1999:onderhoud).

Hierdie aanspreekvorme en uitdrukkings weerspieël die kreatiewe gees van die volksmens. Studiante het hul eie groepstaal deur die jare ontwikkel wat hul verhouding tot mekaar, skeppende gees en humorsin duidelik na vore bring. Die feit dat hierdie taal in die volksmond 'leef', maak dit soveel meer geskik vir oordrag aan die volgende geslag studente wat weer hul eie sêgoed daarby voeg.

3.5.2 Volksvertellings

Daar word 'n hele aantal tradisionele vertellings aan Stellenbosch gekoppel, waarvan staaltjies uit die rugbywêreld en spookverhale 'n groot gros uitmaak. Hoewel daar ook ander tipes vertellings voorkom, word daar in hierdie bespreking slegs gelet op hierdie twee afdelings van vertellings.

Rugby word spesifiek aan Stellenbosch gekoppel weens die feit dat die Matie Rugby Unie en die bekende Danie Cravenstadion in Stellenbosch aangetref word. Rugbyvertellings word as belewenisvertellings geklassifiseer omdat dit werklik op een of ander stadium plaasgevind het. Stellenbosch het deur die jare 'n hele aantal internasionale rugbyspelers uit die studentegeledere opgelewer. Legendariese karakters uit die rugbywêreld is onder andere Paul Roos, AF Markötter (beter bekend as Oubaas Mark) en dr Danie Craven, oftewel Doc Craven. Hierdie drie persone was leiers op die gebied van rugby en hul name word nou gekoppel aan die Rugby Matie Unie. Rugbyvertellings handel oor gebeure wat tydens 'n wedstryd plaasvind of oor sêgoed en komiese oomblikke onder die rugbyspelers, hetsy op die veld óf weg van die veld. André MacDonald, Frans Erasmus, Hennie le Roux, Rob Louw, Hennie Muller, Frik du Preez, Jan Pickard, Jan Burger en Willem Koch is maar net enkele voorbeelde van rugbyspelers wat flaters begaan het in die rugbygeledere en met wie daar in die vorm van belewenisvertellings gespot word. Rugby is 'n gewilde sport

onder Suid-Afrikaners, hetsy of dit self gespeel word en of dit as toeskouer geniet word. Alhoewel baie rugby-insidente nooit opgeteken is nie, leef dit voort deur rugbyliefhebbers wat dit mondelings aan mekaar oordra (sien bylae 3 vir rugbyvertellings).

Wat spookverhale betref, het Stellenbosch se historiese geboue en geskiedenis noodwendig daartoe gelei dat heelwat spookvertellings deur die jare ontstaan en oorgelewer is. Hierdie verhale word as sages geklassifiseer omdat die beginsel van animisme hierin 'n rol speel. Die groot aantal spookverhale wat aan historiese geboue in Stellenbosch gekoppel word, het daartoe bygedra dat daar 'n 'Spookroete' saamgestel is waar 'n toergids die toeris vergesel en die spookverhaal soos van toepassing, van plek tot plek en van gebou tot gebou vertel (sien bylae 3 vir 'n aantal van hierdie spooksages).

3.5.3 Musiek, sang en digkuns

Die volksliedjie is 'n egte, onvervalste lied wat in die volk self ontstaan het en wat deur die volk as sy eiendom beskou word. Dit is verder dié lied wat aan die eie aard van die volksgroep die regte uitdrukking gee en handel oor goed waarmee die volksmens vertrou is. Die vereiste vir 'n volkslied se voortbestaan is dat die volksmens produktief aan die lied moet deelneem en dit dus op 'lewende' wyse aan die volgende geslag moet oordra (Bouws g.d.:31). Die Departement Afrikaanse Kultuurgeskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch (tans ingeskakel by die Departement Geskiedenis), het deur die jare baie moeite gedoen om die volkslied te bewaar deur grootskaalse optekening, navorsing en publikasies. Koormusiek en die sing van volksliedjies word geassosieer met Stellenbosch sodat dit juis hierdie soort musiek is wat aan die besoeker voorgehou kan word in die proses van oordrag van die musiekkultuur van die omgewing.

3.5.3.1 Stellenbosse kore

Die musieklewe van Stellenbosch was aanvanklik beperk tot die kerk waar voorsangers en orrelklanke aangehoor is. Dit het egter uitgebrei tot feesgeleenthede (vendusies, bruilofte en nuwejaarsfeeste) waar Maleise musiekmakers met viole, fagotte, fluite, horings en klarinette musiek gemaak het. Verdere musiekbeoefening is in skole aangetref waar meestal ook gewyde liedere gesing is (Otterman 1999:7-8, 13). Wat nie-godsdienstige sang betref is daar in die tweede helfte van die negentiende eeu heelwat kore op die been gebring met die stigting van die Victoria Kollege as opvoedkundige sentrum en in die

20ste eeu met die stigting van die Universiteit van Stellenbosch. Die volgende studentekore is gestig: Die **Kraaie van Wilgenhof** (1904 gestig), **Die Rawe** (Wilgenhof), **Hollandia-mannekoor** (Tertia-koshuis), die **Juniordagkoor**, die **Kweekskoolkoor** (1946 gestig onder leiding van GG Cillié), die **Universiteitskoor** (1936 gestig onder leiding van William Morris), die **Konservatoriumkoor** (dirigente onder andere Chris Swanepoel en Boudewijn Scholten), die **Stellenbosch Koorvereniging** (onder leiding van Pieter van der Westhuizen), die **Libertaskoor** (onder leiding van Johan de Villiers), die **Alpha-koor** van Cloetessville en Idasvallei (onder leiding van June Cornelissen), die **Studentekerkkoor** (dirigente onder andere Pieter van der Westhuizen en tans Louis van der Watt) en die **Stellenbosch Camerata** (onder leiding van Acáma Fick) (Otterman 1999:19).

Belangrike bydraes tot die Stellenbosse musieklewe is ook gelewer deur die **Stellenbosse Kunswedstryd** (sedert 1936) die **US Musiek- en Platevereniging** (1940 tot in die 1950's) die **Troubadour-musieklklub** (sedert 1942) en die **Stellenbosse Musiekvereniging** (1964 gestig). Ligte musiekvermaak is onder meer verskaf deur die **Debatsverenigings**, die **Serenade-groepe**, die **Stellenbosch-Boereorkes** (in die laat 1920's gestig deur mnr Pietie le Roux), die **Jan Pierewiet-geselskap** (1938-1955), die **Christmas Bands** en die **Sing-songs** tydens rugbywedstryde (Otterman 1999:22-23).

Die eerste studente **sangfees** is in 1946 gehou en 'n groot aantal studentekore het deur die jare deelgeneem (Ottermann 1999:19). Die laaste aantal jare word die studente **sêrfees** gehou wat op 'n kompetisie-basis tussen die verskillende koshuise geskied. In 'n poging om Afrikaans 'lewend' te hou, is een van die sêrkompetisievereistes dat ten minste een liedjie Afrikaans moet wees (sien bylae 4 vir die sêrfeesprogram 1999).

3.5.3.2 Volksliedjies

Die karakter van die volkslied word nie deur die herkoms van die melodie bepaal nie, maar wel deur die vorm waarin dit in die volksmond voortleef (Bouws g.d.:50). Baie volksliedjies is egter reeds opgeteken in liederebundels om te verseker dat dit vir die nageslag behoue bly. Dit word nog lewend gehou deur volksangers soos Randall en Koba Wicomb (inwoners van Stellenbosch) en talle ander wat die volksliedjies met nuwe geesdrif sing en laat voortleef. Net so sing kore, sêrgroepe en professionele sangers volksliedjies in verwerkte vorm tot groot vermaak van die Suid-Afrikaanse luisteraar.

Daar is steeds 'n groot behoefte by die volksmens om streekskultuur te laat voortleef en deur middel van sang kan daaraan meegedoen word.

Stellenbosch word behalwe vir sy natuurtonele, ook geassosieer met die groot aantal studente wat hul universiteitsopleiding hier ontvang. Heelwat van die bekende Stellenbosch-liedere handel dus oor die lewe van die student en weerspieël 'n emosionele uitdrukking van oud-studente se heimwee na hul studentedae (sien bylae 4 vir voorbeelde van studenteliedjies).

3.5.3.3 Digkuns

In die bestek van hierdie tesis word daar nie net na die buitelandse toeris verwys nie, maar ook na die plaaslike/binnelandse toeris. Hoofstuk 1 verwys spesifiek daarna dat toerisme alle toeriste (buite- en binnelands) insluit. Beide hierdie groepe moet dus deur die aanbieding van kultuur geakkommodeer word. Waar erkende digters (en nie soseer volksdigters nie) byvoorbeeld oor Stellenbosch dig, word 'n groot persentasie van binnelandse toeriste in hulle eie taal, naamlik Afrikaans, aan dié historiese dorp bekendgestel. Die werke van volksdigters sowel as van professionele digters hou die potensiaal tot kultuuroordrag in wat aan buite- én binnelandse toeriste oorgedra word. Die gedig wat vervolgens geplaas word, is nie die produk van 'n volksdigter nie, maar wel van 'n erkende digter, naamlik DJ Opperman, wat op beskrywende wyse oor Stellenbosch dig:

GRONDSTOWWE BY DIE SIKLUS VAN SEISOENE

(Opperman 1987:426-427)

HERFS

Die Pieke wissel in 'n kwepergloed
wat appels en die laaste druiwe voed;
die wingerde verroes tot rooi pontak
terwyl uit eikebome koperblare sak.
Die bye en jangroentjies steek suikerkanne
en kerse van die populiere brand. Ontspanne
drink jy vonkelwyn en koer: op die dak
lê reeds die rye boerpampoene weggepak.
Nou met brokkolie, blomkool en sampioene
spriet 'n dieper drif en soet uit suurlemoene;
jy smul aan borriepatats en, gesmoor of gerook,
voel jy in jou die eerste snoek wat loop.

WINTER

Die Pieke skuil in mis of wit kapok
bo lensie, ertjie-, spek-en-boontjiesop
wat damp teen vensters van wit gewelmure.
Bottels rooiwyn warm aan voor kaggelvure
en in houtbakke volgens die seisoen
staan koejawels opgestapel en soetlemoene.
Ons sal by tye met intiemer tongval praat;
kerriekos eet, varkrib en bruin wildbraad,
souskluitjies met kaneel, gesproete pannekoek.
Wanneer jou kop sy reglê op die kussing soek,
raas die Eersterivier harder en vol,
en in jou word die klippe rond omgerol.

LENTE

Die Pieke blaai na ander buie, blou of groen,
 maar met alles om jou heen is jy versoen:
 die bot van eike en platane, die vleie
 geprik met waterblommetjies, beddings met preie,
 jong wortels en aspersies – klewerige hars
 aan vroeperskes, die nat sekelsnit van gars,
 en dampe uit dolvore. Eentonig die geluid,
 êrens uit die dennebos, van Piet-my-vrou se fluit.
 Jy kerf kolganse, tarentale en konyne;
 sing saam aan ou refreine, drink jong wyne
 op bobbejaantjies en fluweeltjies...die beskeie
 eerste proe aan rooi punte van aarbeie.

SOMER

Die Pieke tril van hitte. Die Suidoos
 blaasbalk pruime af en vonke appelkoos;
 sonbesies gil, rooier word rabarber en radyse;
 koljander word gestamp in kopervysels.
 Teenoor bure en besoekers gloei 'n welbehae
 en deur erfglase skitter die Ster bo dié feesdae;
 kalkoene en doekpoeding koue waatlemoene,
 spanspekke, kreef, alikruk en perlemoene.
 Kantelbakke poer met boeselpense druiwe
 wat parsskroewe in koel kelders nader skuiwe -
 die hele wêreld gis, gebreekte dop en mos,
 daar is geen ander dorp soos Stellenbosch!

Verdere gedigte oor Stellenbosch word in bylae 5 ingesluit.

3.5.4 Naamgewing

Die behandeling van naamgewing aan mense en plekke lei daartoe dat die mens se skeppende gees en beskrywende karakter na vore kom. Deur die soort name wat hy aan die dinge om hom gee, kan 'n mens baie aflei van hoe die volksmens dink en hoe hy die wêreld om hom ervaar (Boshoff 1921:306-307). Naamgewing is 'n belangrike openbaringsvorm van die mens se persoonlikheid. Hierdeur gee hy op 'n beskrywende wyse identiteit aan diegene met wie hy daagliks in kontak is (Basson e.a. 1973:34-35). 'n Hele aantal voorbeelde van naamgewing is op Stellenbosch aangeteken.

3.5.4.1 Bynaamgewing deur studente aan medestudente

Die grootste rede vir bynaamgewing onder studente, is om verwysing na 'n persoon te vergemaklik. Dit word beskou as 'n spotnaam aan 'n medestudent en het selde regtig 'n kwade bedoeling (Basson e.a. 1973:34).

Byname volgens liggaamlike kenmerke

Byname volgens liggaamlike kenmerke word nie aan 'n persoon gegee om hom of haar af te knou of te verneder nie. Dit is gewoonlik 'n bynaam wat deur 'n spesifieke vriendekring aan 'n persoon gegee is om juis aanvaarding van die persoon se gebreke en voorkoms uit te druk. Voorbeelde van byname na aanleiding van 'n gesette voorkoms is **Vaatjie**, **Spekkies**, **Tiny**, **Bigfoot**, **Dikkes**, **Papsak** en **Blop** (DGDS STEL XXI 1981:9). **Spyker Brand** het sy bynaam gekry na aanleiding daarvan dat hy lank en maer is. **Tone** en **Pote** het uitstaande

groot tone en voete, terwyl **Katot** 'n kort mannetjie is wat daaglik 'n Joodse 'katotjie' op sy kop dra weens sy Joodse geloofsoortuigings (Mnr W de la Guerre 1999:onderhoud; Mnr B Schoeman 1999:onderhoud).

Byname na aanleiding van 'n spesifieke gebeurtenis

Byname ontstaan ook as gevolg van spesifieke gebeurtenisse. **Sakkie Nekstut** moes vir 'n lang tyd 'n nekstut dra nadat hy in 'n besope toestand in 'n tref-en-trap ongeluk betrokke was. Die bynaam **BUC** is deur die doopkaptein van die Dagbreekkoshuis aan een van die eerstejaars toegeken. Die doopkaptein se pa werk by die firma *Bodies Under Construction* wat terselfdertyd 'n geskikte manier is om na die oriënteringsweek van die eerstejaars te verwys. Die betrokke eerstejaar dra sy bynaam, **BUC**, met groot trots (Mnr C Pieterse 1999:onderhoud).

Byname volgens afleidings van doopname

Afleidings van doopname het makliker aanspreekvorme tot gevolg. Voorbeelde hiervan is Warnich wat as **Wakkie** aangespreek word, en Wolfaardt en Rudolph wat as **Wolfie** en **Dolfie** bekend staan. Samantha word as **Sam** en Jaco as **Jakkals** aangespreek. (DGDS STEL XXXVIII 1991:3).

3.5.4.2 Pleknaamgewing op Stellenbosch

Name aan besighede

Die naam van 'n besigheid kan baie beskrywend wees van die soort winkel of van wat in die spesifieke winkel of restaurant bedien word. Die **Brediehuis** en **Ou Kombuis** gee aan die besoeker 'n idee dat tradisionele geregte bedien word, waarteenoor **De Soete Inval** die soetliefhebber se aandag trek. Die naam **Wijnhuis** dui op die wynprodukt wat aangebied word en net so word daar afgelei dat die naam **Bakoven** dui op 'n eetplek waar vars gebakte produkte aangetref word. Name soos **Kleine Marié** en **Liz 'n Mien** is onderskeidelik aan 'n bloemiste en 'n brei- en wolwinkel gegee en is afgelei van die eienaars se name. Die **koskas** en **Klaradyn** is albei tuisnywerhede, terwyl **Katjiepiering** 'n koffiewinkel binne-in die universiteit se botaniese tuin in Neethlingstraat is. Verdere besighedsname wat die gehalte diens wat gelewer word uitspel, is **Silwerskoon droogskoonmakers** en **Kwaliteit Motors**.

Formele en informele naamgewing aan onderskeidelik plase en geboue

Heelwat Hollandse en Franse plaasname word rondom Stellenbosch aangetref. Dit wys op die invloed van die Hollandse koloniste en Franse Hugenate op die geskiedenis van die omgewing (Kench 1983:130-188). Voorbeelde hiervan is soos volg:

Hollandse plaasname

Blaauwklippen	Meerlust	Vergenoegd
Bottelary	Overgaauw	Vredenheim
De Helderberg	Rust-en-Vrede	Vlottenburg
Hazendal	Saxenburg	Welgelegen
Klein Zalze	Schoongezicht	Welmoed
Lievland	Spier	Zevenwacht

Franse plaasname

Audacia	Delaire	Le Bonheur
Bellevue	Devonvale	L'Avenir
Bonfoi	Lanzerac	

Teenoor die reeds genoemde formele naamgewing aan plase om Stellenbosch, word ook informele name aan geboue in die dorp gegee. Hierdie name is in sommige gevalle beskrywend van die werklike voorkoms van die gebou en die besoeker vind hierdie benamings baie humoristies. Dit word dan ook as die gebou se 'bynaam' beskou en vergemaklik verwysing daarna. Enkele voorbeelde is:

<u>Amptelike naam</u>	<u>Informele (spot) naam</u>
BJ Vorster gebou (lyk soos 'n skip)	Titanic
JS (Kosie) Gericke Biblioteek	KGB
Wilgenhofkoshuis (met sy baie vensters)	Bekfluitjie
Teologiese Kweekskool	Engelfabriek
Langenhoven Studentesentrum	Neelsie
Huishoudkundegebou	Koekblik
Konservatorium	Viooltjie-kweekhuis
Administrasiegebou	Kremlin

3.5.5 Die Kaapse Afrikaans van die bruin mense van Stellenbosch

Dit is bekend dat bruin Afrikaanssprekers oor die algemeen baie kreatief met die taal omgaan. Die bruin mense verbuig en vervorm die taal om so maklik en natuurlik as moontlik hulself uit te druk. Die proses waardeur spraak makliker en natuurliker gemaak word, staan bekend as **assimilasie** (Coetzee 1985:93). In gewone vinnige en ontspanne spraak kan 'n toename in assimilasië dus verwag word. Vorme van assimilasië wat ten tye van die onderhoudvoering aangeteken is getuig van die besondere taalgebruik van die Stellenbosse bruin mense. Enkele fonologiese aspekte word vervolgens genoem.

1) Konsonant-weglating

1.1 [d]-assimilasie en –weglating

[d] word dikwels na [l, r, n] geassimileer. 'n Voorbeeld hiervan is waar **onder** as **onner** uitgespreek word. Verder word [d] ook in sommige gevalle ná [s, m, k] weggelaat. Voorbeelde is die volgende (Coetzee 1985:97; Mej R Jacobs 1999:onderhoud):

<i>skilderye</i> word <i>skillerye</i>	<i>daardie</i> word <i>daarie</i>
<i>honderde</i> word <i>honnerde</i>	<i>in die</i> word <i>innie</i>
<i>wie is die</i> word <i>wiesie</i>	<i>om die</i> word <i>ommie</i>

1.2 [n]-weglating

Die [n] word weggelaat wanneer twee woorde na mekaar volg en die tweede woord met die [n] begin. Dan word die eindklank van die eerste woord oorgedra na die tweede woord om eenheid en klankvloeiendheid te verkry (Coetzee 1985:97; De Villiers 1969:66). Voorbeelde hiervan is:

sal nie word *sallie*
wil nie word *willie*

1.3 [r]-weglating

[r]-weglating is 'n wydverspreide verskynsel en kom algemeen onder die uitspraakwyse van die Bolandse bruin mense voor. Enkele voorbeelde word gegee (Coetzee 1985:103; Mnr Q February 1999:onderhoud):

<i>dertien</i> word <i>détien</i>	<i>September</i> word <i>Siptembi</i>
<i>werskaf</i> word <i>wéskaf</i>	<i>eers</i> word <i>ees</i>

2) Uitspraakwyses van vokale

2.1 Verhoging van vokale

‘n Voorbeeld waar die i-klank na ‘n e-klank verander en waar die oo-klank na die oe-klank verander is waar *kind* uitgespreek word as *kend* en *koop* as *koep* (Coetzee 1985:89, 100-101). *Ek gat (gaan) vir my ‘n stuk brood koep (koop) en dan gat (gaan) ek daar onner die boem (boom) sit en eet* (Mnr Q February 1999:onderhoud).

2.2 Verkorting van vokale

‘n Verdere opvallende uitspraakwyse van die Bolandse bruin mense is die verkorting van vokale byvoorbeeld waar die aa-klank na ‘n a-klank verander. Op hierdie wyse verander *laat* dus na *lat* en *maar* na *mar* (Coetzee 1985:90). Dieselfde aanhaling van mnr February getuig ook hiervan: *Ek gat (gaan) vir my ‘n stuk brood koep (koop) en dan gat (gaan) ek daar onner die boem (boom) sit en eet* (Mnr Q February 1999:onderhoud).

3) Metatesis

Die woorde *present*, *probeer* en *granaat* word deur die bruin mense uitgespreek as *pirsent*, *pirbeer* en *girnaat*. Hierdie ‘sprong’ van die r word metatesis genoem. Metatesis is egter nie net beperk tot die r nie, maar metatesis van die l kom ook voor in die woord *plesier* wat as *pilsier* uitgespreek word. ‘n Kombinasie vind ook plaas waar metatesis gepaard gaan met verandering van l tot r in *fluweel* wat as *firweel* uitgespreek word (De Villiers 1969:70). Hierdie uitspraakvorm kom algemeen onder die Stellenbosse bruin mense voor en kan waargeneem word in die aanhaling van Mnr Solomons (1999:onderhoud): *Ek het vir haar ‘n pirsent eenkant gehou. Hulle skuif mos nou die pryse op, maar ons gannie dat hulle ons pirbeer inloop nie.*

HOOFTUK 4

CLANWILLIAM

4.1 Historiese agtergrond en ligging

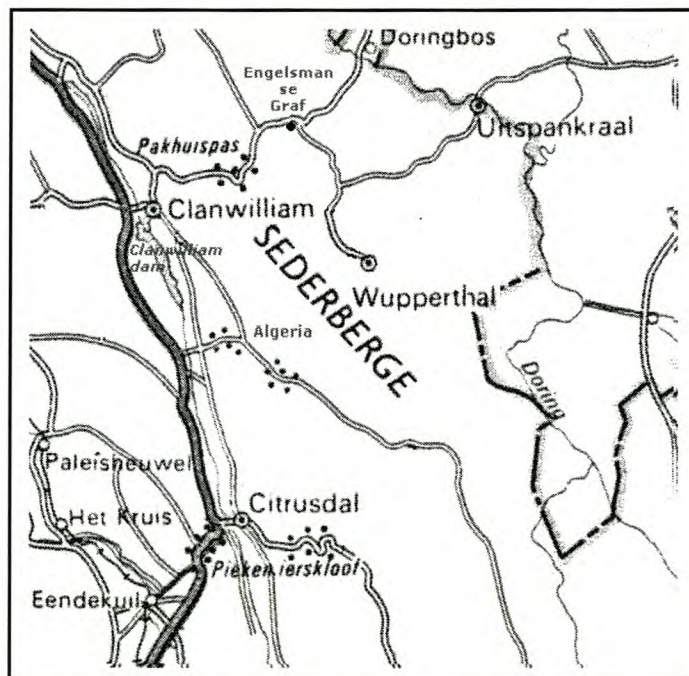
In die eerste helfte van die 18de eeu is ekspedisies vanaf die Kaapkolonie noordwaarts onderneem opsoek na koper in Namakwaland (Kotze 1981:1; Muller 1952:1). Tydens hierdie ekspedisies is die gebied wat vandag as die Clanwilliamdistrik bekendstaan, verken. Op die voetspore van die verkenners het die veehandelaars en trekboere gevolg. Die veeboere het geleidelik al verder die binneland inbeweeg met hul soeke na weiveld, maar ook om van die juk van die Britse bewind bevry te word. In 'n poging om hierdie wegtrekkende veeboere te stuit, is besluit om in 1708 'n subdrostdy op die plaas *Jan Dissels Valleij* te vestig (Kotze 1981:17; Langham-Carter 1993:44; Muller 1952:6). Die regering het leningplase langs die Olifantsrivier beskikbaar gestel tot voordeel van die koloniste wat op soek was na weiding vir hul vee. Op hierdie wyse het die regering selfstandige boerderybedrywe aangemoedig en terselfdertyd probeer voorkom dat die trekboere oor die grense van die Kaapkolonie beweeg. In 1725 het die eerste koloniste hulle dus in die Olifantsriviervallei gevestig, waarna hul veeplase uitgebrei het tot in die Biedouwvallei en omliggende Sederberge (Dickason 1973:46; Kotze 1981:6-7, 12).

Op 21 Januarie 1814 het goewerneur sir John Cradock die naam *Jan Dissels Valleij* na *Clanwilliam* verander ter ere van sy skoonvader, die graaf van Clanwilliam (Dickason 1973:20; Feeskomitee 1964:13; Kotze 1981:17, 104; Wahl 1946:3). Clanwilliam het egter eers in 1837 'n selfstandige distrik geword wat aanvanklik stadig uitgebrei het weens die moeilike vervoerroete vanaf die Kaap sowel as die woeste onbewoonde gebied met sy ekstreme koue en warm klimaatstoestande (Wahl 1946:3). In 1820 het die Britse setlaars in die Kaap aangekom. Vier groepe Ierse setlaars onder leiding van William Parker is uitgeplaas om hulle op standplase in die Clanwilliamdistrik te vestig. Die setlaars het op 1 Junie 1820 by die samevloeiing van die Olifants- en die Jan Disselsrivier aangekom (Dickason 1973:43; Feeskomitee 1964:14; Muller 1952:8). Aanvanklik is baie probleme ondervind weens die nat wintersklimaat. Die meeste van hulle was ambagsmanne en werktuigkundiges vir wie daar geen heenkome op die standplase was nie.

Selfs die setlaars wat iets van die landbou geweet het, kon nie op kleinhoewes sonder besproeiing 'n bestaan maak nie. Die groot meerderheid het nie lank gebly nie en is teen 1825 na Albanie oorgeplaas waar die res van die Britse setlaars gevestig was (Kotze 1981:103). Slegs ses gesinne het by Clanwilliam agtergebly. Ondertrouery tussen die reeds gevestigde Nederlandse koloniste en die setlaars het mettertyd plaasgevind en die inwonertal het stelselmatig toegeneem (Dickason 1973:47-51; Kotze 1981:75; Muller 1952:9).

Die Clanwilliamdistrik grens aan die Piketbergdistrik in die suide en weste, Ceres aan die suidweste en Calvinia en Van Rhynsdorp in die noordweste en noordooste (Wahl 1946:3-5). 'n Aaneenlopende bergreeks bekend as die Olifantsrivierberge, word suidwes van Clanwilliam aangetref. Die manjifieke Sederberge troon in die ooste bo die vallei uit en bestaan uit min of meer reëlmatige, parallelle rûens wat van mekaar geskei word deur lang diep klowe (Erasmus 1995:36). Die feit dat Clanwilliam slegs 240 km van Kaapstad geleë is, maak dit 'n gesogte toevlugsoord vir die stedeling wat vir 'n naweek of twee uit die stad wil wegbeweeg (Raper g.d.:78).

4.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Figuur 5: Clanwilliam en omgewing (Erasmus 1995:30)

Clanwilliam is een van die tien oudste dorpe in Suid-Afrika en is ryk aan kultuurhistoriese erfenis. Die dorp en omgewing word gekenmerk deur 'n hele aantal historiese geboue, 'n ryk erfenis van rotskuns, asook talle geskiedkundige figure wie se nalatenskap hier bewaar word (Brosjure: *Clanwilliam, blom van die Sederberge*; Brosjure: *Wupperthal, seder juweel*). Besienswaardighede in die dorp en omgewing is die volgende:

- Vanaf 1989 spog Clanwilliam met een van die min **kunsgalerye** in die omgewing. Die galery is in een van die historiese geboue in Hoofstraat ingerig en vertoon skilderye, tapisserieë, handgeweepte matte en ander handgemaakte items van plaaslike sowel as nasionale kunstenaars (Erasmus 1995:36; Truter 1998:118).
- Die **Leipoldt-Nortier Gedenkbiblioteek** huisves meer as 11 000 uitgesoekte boeke en verskeie waardevolle skilderye. Hierdie biblioteek/museum is opgerig ter ere van dr C Louis Leipoldt en sy boesemvriend, dr P le Fras Nortier, geneesheer en vader van die rooibosteebedryf van Clanwilliam (Kotze 1981:102-103; Potgieter 1970:24).
- Clanwilliam en omgewing is die enigste plek in die wêreld waar met rooibostee geboer word. **Rooibostee** word intensief op plase 450m bo seespieël gekweek en lewer ongeveer 3000 ton per jaar. Die bergagtige en skraalgrond van die Sederberg- en Clanwilliamdistrik is ideaal vir die verbouing van hierdie teebos met sy fyn tekstuur en gesondheidsvoordele. Rooibostee word by 'n aanleg in die dorp verwerk en na alle dele van die wêreld uitgevoer, veral na Brittanje, Duitsland, Switserland en Japan (Erasmus 1995:36; Muller 1952:23; Swanevelder 1955:124; Truter 1998:118).
- Clanwilliam en velskoene is sinoniem. By die plaaslike **velskoefabriek** word 50 000 paar 'vellies' in tien style en 20 verskillende kleure elke jaar met die hand gemaak. Die fabriek is in 1954 geopen deur die seun van eerwaarde Willie Strassberger van die Wupperthal-sendingstasie, waar 'n soortgelyke fabriek reeds meer as 'n eeu lank bedryf word (Erasmus 1995:36; Swanevelder 1955:125).
- Die **Clanwilliamdam** (sien figuur 5, p.73) wat suid van die dorp geleë is, is in 1930 gebou en verskaf water aan besproeiingsnedersettings vanaf die dorp tot 'n paar kilometer van die see. Die Kaapse Snelboot- en Waterskiklub hou jaarliks in Oktober 'n groot regatta en waterski karnaval hier (Erasmus 1995:36-37; Kotze 1981:117; Van Aarde 1963:379-380; Wahl 1946:10). Die dam is sewe maande van die jaar vol en bied ook geleentheid vir hengelsport. Die Olifantsrivier wat van suid na noord deur 'n groot gedeelte van die streek vloei, is die lewensbron van 'n vooruitstrewende

landboubedryf. Hierdie rivier het na bewering meer spesies inheemse vis as enige ander rivier suid van die Zambezi. Die geelvis is volgens kenners die grootste inheemse varswatervis in Wes-Kaapse riviere en kom volop in die Olifantsrivier voor (Potgieter 1970:40; Swanevelder 1955:129.)

- Die **Ramskop natuurreservaat** is geleë aan die oostelike oewer van die Olifantsdam en skei die dorp (Clanwilliam) van die dam. Hierdie reservaat spog met meer as 200 veldblomsoorte. Verskeie bedreigde inheemse fynbosspesies kom hier voor soos onder andere die Clanwilliam seder (*Widdringtonia cedarbergensis*) en die sneeuprotea (*Protea cryophila*) (Brosjure: *Clanwilliam, blom van die Sederberge*; Brosjure: *Wupperthal, seder juweel*). Ongeveer 360 blom- en plantspesies word jaarliks tydens die Clanwilliam veldblomskou in die historiese kerkie in Hoofstraat uitgestal. Op hierdie wyse word die besoeker op informele wyse aan die natuurskoon van die omgewing bekend gestel (Kotze 1981:111).

Rondom Clanwilliam en in sy uitgestrekte distrik, is ook heelwat besienswaardighede wat jaarliks groot getalle toeriste lok. Die grondpad na Calvinia kruis die Sederbergstroom van die Jan Disselsrivier voordat dit skerp begin styg na die Pakhuispas. In hierdie bergpas (sien figuur 5, p.73), 15 kilometer noord-oos van Clanwilliam, is die **graf van dr C Louis Leipoldt**, bekende Afrikaanse skrywer en digter. Leipoldt het sy jeugjare op Clanwilliam deurgebring en sy liefde vir dié wêreld het as inspirasie gedien vir sy bekende gedigte oor die skoonheid van die Suid-Afrikaanse veld en blommeprag. Hy is in 1947 oorlede en sy stoflike oorskot is in 'n graf langs die pad in die Pakhuispas geplaas (Kotze 1981:36, 102; Langham-Carter 1993:32; Potgieter 1970:29).

Bo-op die Pakhuispas draai 'n Bosboupad af na die Biedouwvallei met sy groot verskeidenheid van lentebloomsoorte. Die pad eindig uiteindelik by die bruin gemeenskap van **Wupperthal** (sien figuur 5, p.73). Hierdie landbougemeenskappie wat in 1830 deur die Rynse Sending as sendingstasie begin is, is geleë in die vallei van die Tratraberger. Die wit huisies met hul priële waaraan mieliekoppe in die winter gedroog word, skep 'n rustige atmosfeer in die afgesonderde vallei. Die mense van Wupperthal hou hulle besig met leerlooierij en skoenmakery waarvan die Wupperthal-velskoene vandag ver buite die grense van die Biedouw-vallei bekend is. Die bruin nedersetting het vir 140 jaar na sy stigting min

verandering ondergaan (Erasmus 1995:37; Muller 1952:14; Wahl 1946:136-137; Brosjure: *Wupperthal, seder juweel*).

Waar die afdraaipad na Wupperthal die hoofpad verlaat, ongeveer 45 km van Clanwilliam, word die graf van 'n Engelse offisier uit die Anglo-Boereoorlog aangetref (sien figuur 5, p.73). Volgens oorlewering het dié soldaat gesneuwel toe hy met gevelde bajonet sy patrollie in die stryd gelei het tydens 'n aanval op 'n boere-patrollie. Baie jare na sy dood het sy moeder steeds elke jaar uit Engeland haar seun se graf besoek. Die **Engelsman se graf**, met die grafskrif *brave and true*, is dus 'n herinnering aan die veldslae wat eens op 'n tyd in die omgewing afgespeel het (Erasmus 1995:37; Potgieter 1970:29; DGDS SED I 1971:4-5).

'n Sanderige paadjie vanaf Kouberg na die Heuningvleiervervaat, bring die bergklimmer by 'n ideale kampeerbasis vir **staptoere** in die noordelike Sederberge. Hiervandaan kan daguitstappies onderneem word na Groot Krakadouw en na die reuse sederbome (*Cedarbergensis juniperoides*). Die bergpaadjies na Krakadouwpoort en na die Boontjieskloofberghut word deur die Departement van Bosbou in stand gehou (Potgieter 1970:24).

Verder op die pad na Calvinia draai 'n pad weg na Boontjiesrivier, 'n gebied ryk aan historiese **rotstekeninge** (Brosjure: *Strassberger's Hotel Clanwilliam*). Meer as 400 plekke met nagenoeg 10 000 rotstekeninge in die omgewing van Citrusdal en Clanwilliam, is reeds ontdek (Townley 1959:22). Plase soos Lorraine, Vleiplaas, Brandewyn- en Boontjiesrivier in die omgewing van die Pakhuispas, is ryk aan rotstekeninge. Boesmanskloof bewaar meer as 125 rotstekeninge en word bestempel as een van die wêreld se grootste opelug kunsgalerye. Opgeleide gidse neem daaglik tientalle besoekers na hierdie ekologiese gebiede wat tussen die Sederberge en die Groot Karoo geleë is. Die rotstekeninge geniet die beskerming van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede (Potgieter 1970:30; Brosjure: *Bushmans kloof, wilderness reserve*).

Vanaf Clanwilliam kan die bosplantasies van die Algeria Bosboustasie bereik word (sien figuur 5, p.73). 'n Goed ingerigte kampeerplek is hier te vind waarvandaan 'n hele aantal **bergklimroetes** gevolg kan word. Dit bied die moontlikheid van sirkelvormige dag-,

halfweek- of weekuitstappies. 'n Aantal berghutte en talle grotte wat skuiling vir die nag bied, word aangetref (Brosjure: *Wupperthal, seder juweel*). Oral in die Sederberge is besondere formasies van verweerde sandsteen te sien. Plekke soos die Maltheser Kruis, die Wolfbergskeure, die Stadsaalgrotte met die bekende Olifanttekeninge en die Uilsgatnaalde, is welbekend (Brosjure: *Strassberger's Hotel, Clanwilliam*). Verlof vir kampering en 'n permit moet van die bosbouer verkry word, soos trouens ook nodig is vir 'n bergklimmer wat na enige deel van die Sederberge wil gaan. Feitlik die hele bergland en die meeste van die eertydse plase behoort aan die Departement van Bosbou (Potgieter 1970:30).

4.3 Argitektuur

Alhoewel Clanwilliam een van die tien oudste dorpe in Suid-Afrika is, is daar nie baie ou argitektuur te sien nie omdat twee brande onderskeidelik in 1901 en 1925 'n groot aantal waardevolle geboue uitgewis, asook die dorp se amptelike rekords en geskifte vernietig het (Donald & Van Zyl 1989:5). Tog het 'n paar geboue behoue gebly in die historiese vroeg 19de-eeuse dorpskern van Clanwilliam. Dit is belangrik dat hierdie argitektoniese skatte onder die aandag van die toeris gebring word, tesame met die geskiedenis rondom elke gebou.

In die vroeë 19de eeu is 'n landdros en heemrade aangestel om wet en orde in die distrik te handhaaf. 'n Tronk is mettertyd opgerig waar kriminele oortreders gevange gehou kon word. Die tronk word aan die bo-punt van Hoofstraat aangetref. Dit het aanvanklik drie vertrekke gehad, maar is later vergroot en het as **The Garrison** bekend gestaan weens die feit dat soldate ook by geleentheid daar gehuisves is. Die wit fortagtige gebou met twee palmbome aan weerskante van die ingang, verskyn op talle poskaarte. Hierdie ou tronk word deesdae as inligtingsentrum en museum gebruik (Kannemeyer 1999:2; Kotze 1981:99, 105; Langham-Carter 1993:44; Truter 1998:117).

Die dorp het aanvanklik uit slegs twee strate bestaan, naamlik Parkstraat en Hoofstraat. Die pad vanaf die Kaap ontmoet die twee strate voor die tronk waar Parkstraat suid en Hoofstraat in 'n noordelike rigting loop (Langham-Carter 1993:41). Ná 1910 is die derde straat, Visserstraat, tot die dorpsuitleg toegevoeg. Sedert 1940 het die dorpsontwikkeling versnel en in 1980 is daar reeds meer as 20 strate in die dorp aangetref (Kotze 1981:101).

Die geskiedenis van die dorp en die oprigting van sy geboue gaan hand-aan-hand. Die ou plaasopstal van die plaas *Jan Dissels Valleij*, waar die eerste subdrostdy in 1808 opgerig is, is van twee nuwe vleuels voorsien waarvan die vooraansig die enigste deel is wat behoue gebly het. Die gebou (**Parkstraat 2**) is as nasionale gedenkwaardigheid verklaar en die wapen van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede is op die buitemuur aangebring. **Parkstraat 3 & 5** is die wonings van die vroeëre landdros en sy amptenare. Dié twee wonings was tot 1847 die eiendom van die Koloniale Regering waarna die gebied as 'n selfstandige distrik verklaar en die dorp in 1901 munisipale status verkry het (Kotze 1981:99, 104; Langham-Carter 1993:43). Verder op in Parkstraat (na die suidekant) word woonhuise aangetref. Die eerste huise in Parkstraat het almal gedekte dakke van besembos, strooi of dekriet gehad. Op die versoek van mnr DA Kotzé vir inligting rakende die vroeë geboue in Clanwilliam en die Clanwilliamdistrik, het mnr FWJ Coetzee die volgende inligting verskaf (Kotze 1981:10): *Rietpondokke met twaksboomhout en misvloere is aangetref. Die huise het geen solders gehad nie, maar is slegs voorsien van hanebalke waaroor mieliekoppe en sakke gehang is. Die dakke was van sonkwasriet terwyl klip- en geelhout gebruik is om houtkatels en gebruiksartikels van te maak.*

Die huise aan die oostekant van Hoofstraat is gebou met hulle 'rugkante' na die pad en met hul voorstoepe in die rigting van die Jan Disselsrivier. Vanaf die rivier loop 'n leivoor tussen elke huis se stoep en tuin. 'n Voetpad het vroeër langs hierdie leivoor teen die stoepe afgeloop, maar die inwoners het mettertyd begin om heinings om hul erwe te span wat hierdie gebruik beëindig het (Langham-Carter 1993:42-43). Die huise se kombuise is almal aan die straat se kant gebou en wil hiermee die besondere gasvryheid van die inwoners beklemtoon (Kotze 1981:101).

Die eerste van die twee groot vernietigende brande het in Augustus 1901 uitgebreek en die magistraatskantoor, poskantoor en biblioteek is vernietig. Die tweede brand het in Februarie 1925 uitgebreek in die huis van 'n skrynwerker (Hoofstraat 26). Ses woonhuise sowel as die *St John's Hall* het afgebrand. Die munisipale kantore en stadsaal is in 1926 op dié plek gebou (Kotze 1981:101-102; Langham-Carter 1993:42; Muller 1952:9-10).

Die eerste **Nederduits Gereformeerde Kerkgebou** op die dorp is op 30 April 1864 in gebruik geneem (Erasmus 1995:36; Muller 1952:14, 29). Op 'n Kerkraadsvergadering, gehou op 24 Julie 1965, is besluit dat dié historiese gebou aan die Natuurbewaringsvereniging geskenk sou word vir bewaring en instandhouding. Sedertdien is hierdie kerkgebou aan die vereniging oorgedra en gedurende 1972 is dit gerestoureer. Sedert 1966 word dit in stand gehou en gebruik vir die uitstalling van die jaarlikse blommeskou. Die kerk, met sy Neo-Gotiese stylkenmerke, strooidak, sandsteenmure en sederhout deure, was vir baie jare die middelpunt van die gemeenskapslewe van Clanwilliam (Kannemeyer 1999:2). Op 24 November 1978 is die gebou deur die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar (Kotze 1981:104). Rondom die kerk is 'n begraafplaas wat 'n groot dubbelgraf, versier met 'n swart engel, bevat. Dit is die graf van die digter C Louis Leipoldt se ouers wat vroeër predikantspaar van die gemeente was. Sy vader se naam is nie op die steen aangebring nie, maar 'n gedenknaald is in 1926 vir hom reg teenoor die konsistoriedeur opgerig (Kannemeyer 1999:2).

Een van die oudste geboue in Hoofstraat naas bogenoemde kerkgebou, is die **St John's Kerk** wat in 1866 gebou is (Muller 1952:15). Die kerk het sy ontstaan te danke aan die Engelssprekende setlaars wat 'n behoefte ontwikkel het om in hul eie kerk te aanbid. Die argitek was Sophia Gray, vrou van die eerste Anglikaanse Biskop van Kaapstad. Die kerk se mure is van sandsteenblokke en word deur gewelwe ondersteun. Die dak is van sederhout en die vloere van klip. Die oostelike kant wys na Hoofstraat en die lansetvensters gee 'n estetiese grootsheid aan dié Engelse kerkie (Langham-Carter 1933:37-38). Hoewel die Engelse lidmate oor die jare verminder het, het die bruin lidmate toegeneem sodat die kerk in 1876 vergroot moes word (Erasmus 1995:36; Kotze 1981:76-77). Die Engelse pastorie, **The Rectory** (Hoofstraat 37) (sien figuur 9, p.113), met sy Georgiaanse deure en sederhout plafon, dateer uit 1830 en is saam met die St John's Kerk in 1972 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar. Hierdie Engelse pastorie is tot gastehuis ontwikkel en word in die hoofstraat, oorkant die St John's kerk aangetref (Kotze 1981:102; Langham-Carter 1993:42-43).

Sewe geboue in die dorp is reeds tot **nasionale gedenkwaardighede** verklaar, naamlik die oorspronklike opstal van die plaas Jan Dissels Vallei (*Parkstraat 2*); die wonings van die landdros en drosdy-amptenare gedurende die tydperk 1808-1858 (*Parkstraat 3 & 5*); die tronk (*The Garrison*) wat in 1808 opgerig is; die *Nederduits Gereformeerde Kerk*; die *St John's Kerk*, sowel as die Engelse pastorie (*The Rectory*) (Kotze 1981:104; Langham-Carter 1993:42).

4.4 Voedselkultuur

Die voedselkultuur van Clanwilliam en omgewing getuig van kosvoorbereiding wat van geslag tot geslag oorgedra is. Die maak van veldkosse, byvoorbeeld veldkoolbredie, suringsop en bergkambro, is nie soseer in kookboeke opgeteken nie, maar word van die een volksmens na die ander oorgedra. Hierdie oordrag van kultuur deur dit prakties te laat voortleef, karakteriseer die volksmens se skeppende gees wat tot uiting kom selfs in die kosse wat hy eet (Leipoldt 1963:184-185). Die voedselkultuur van die Clanwilliam-boeregemeenskap spreek van 'n ryke verskeidenheid wat terselfdertyd ook die volksmens se voorkeur en liefde vir die natuur en sy velddisse uitspel.

4.4.1 Kos en eetgewoontes van die boeregemeenskap

Die mense van die Clanwilliamdistrik is oor die algemeen baie royaal as dit kom by kosmaak en onthaal. Daar word 'groot' en 'lekker' geëet. Dit maak nie saak of dit net die boer en sy vrou is en of daar besoekers by hulle is nie - elke ete is 'n feesmaal. Die hoofgereg is 'n warm gekookte bord kos en selfs by die aandete word een of ander warm gereg bedien (Sieff 1959:5). 'n Aantal van hierdie geregte word vervolgens uiteengesit onder die opskrifte ontbyt, middagete, peuselhappies en drankies.

4.4.1.1 Ontbyt

Ontbyt is vir die boer 'n baie belangrike ete, want sy energievлакke moet aangevul word vir die dag se hande-arbeid. Vroeg-oggend word moerkoffie en anysbeskuit geëet terwyl die werklike ontbyt eers 'n uur daarna volg. Ontbyt is 'n aansit-ete. Daar word gewoonlik begin met 'n bord warm mieliepap met vars volroommelk (Leipoldt 1978:352-353). Die meeste boere besit hul eie koeie of bokke wat melk vir daaglikse gebruik voorsien. Saam met die pap word heuning, botter, kaas, gekerfde biltong en melk gemeng (Mej M Tredoux 1999:onderhoud). Braaivleis en wors, spek en eiers op vars gebakte plaasbrood, sowel as

kaas en biltong op roosterkoek, kan verwag word. Die drinkgoed bestaan gewoonlik uit 'n glas melk, moerkoffie en vars vrugtesap. Beskuit word nie as 'n reël by die ontbyttafel voorgesit nie. Dit word by die eerste koppie koffie vroeg in die oggend genuttig, asook saam met die middagkoffie teen 16:00 (Mnr H de Kock 1999:onderhoud).

4.4.1.2 Middagete

Vleisgeregte

Die mense van Clanwilliam en omgewing is lief vir vleis en vleisgeregte. Ten minste twee van die drie maaltye per dag bevat vleis en stysel. Meer as een vleisgereg word tydens dieselfde ete bedien. Wildspastei word soms saam met boudvleis bedien en so ook stowevleis saam met hoender (Veldsman 1980:40; Mnr H de Kock 1999:onderhoud).

Die plaaswerkers glo daarin dat **wildsvleis** op sy beste smaak as dit op 'n oop vuur gaar gemaak word. Die plaasmense is lief vir jag. Hase, steenbokke en ystervarke word gewoonlik in die aand gejag. Van hierdie wildsvleis word pastei en stowegeregte gemaak asook wildsbiltong. Ystervarkvel word gemarineer en oor die kole gebraai. Alhoewel hierdie vel soms taai kan wees, is dit 'n gesogte lekkerny. *Jagterspot* is net so gesog. Bokvleis, patrys, fisant of pou word ure lank stadig gesmoor op 'n matige hitte. Geen water word bygevoeg nie en die wildvleis word dus in sy eie vet gaar (Veldsman 1980:32-34). Indien wildsvleis blootgestel word aan te veel en te vinnige hitte, is die resultaat *rafeltjiesvleis* (fynvleis) wat saam met 'n dik sous oor rys geëet word (Leipoldt 1963:55; Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud).

Wildsboud van blesbok-, springbok-, grys- en/of steenbokboude moet stadig gaargemaak word. Dit word eerstens met varkspek of harde beesvet gesmeer waarna dit vir vier en twintig uur in wyn geweek word. Hierna word die boud afgedroog en met fyn meel gesmeer voordat dit in 'n pan of ysterpot gesmoor word. Rooiwyn en 'n paar eetlepels vet word by die boud in die pot geplaas om te verhoed dat dit droog kook. Dit word saam met gekookte rys, gestoofde patats en groente soos blomkool en wortels bedien (Leipoldt 1963:56-57; Leipoldt 1978:304).

Daar word tradisioneel smoorgeregte van fisant, pou, patrys, wilde-eend en bleshoender gemaak. By die bereiding van **wilde voëls** word die vleis tussen koolblare gesmoor en op 'n laag kool bedien. Veldkool, wateruintjies en die blomknoppe van aalwynsoorte, word hiervoor gebruik (Leipoldt 1963:65-66).

Wildhutspot met 'n mengsel van bokvleis, patrys, fisant en enige ander soort wild, gevleuel of andersins, word saam met gebakte patat en stowe vrugte bedien. Hierdie mengsel van wildsvleise kan ook vir pasteie gebruik word (Leipoldt 1963:60-61; Leipoldt 1978:300-301).

Die basis van **boerewors** is beesvleis. Hierby word ook nog varkspek en/of skaapvleis gevoeg (Mnr J Geyer 1999:onderhoud). Die vleis word fyn gemaal en die varkspek word in dobbelsteentjies gesny en bygevoeg. Hierna word dit met 'n bietjie wyn, asyn en sout gegeur en deeglik gemeng. Hierdie mengsel word in suiwer skoongewaste vetderms gestop en op die rooster gebraai. Die vet smelt tydens die braaiproses en gee aan die wors 'n besondere mate van sappigheid. Dieselfde wors word andersins winddroog gemaak en as droëwors genuttig (Leipoldt 1963:156-157; Leipoldt 1978:227-231).

Gemarineerde skaapvleis, varkspek, uie en gedroogde vrugte word afwisselend in **sosatie-stokkies** geryg en oor gloeiende kole gebraai. Hierdie tradisionele Afrikaanse lekkerny dien as aptytwekker waarna die hoofmaal van braaivleis en bykosse volg (Leipoldt 1963:159-160).

Skaapboud met gebraaide aartappels is eie aan die Afrikaanse koskultuur. Dit word warm bedien met vetsous om sappigheid daaraan te verleen. Die oorskietvleis word koud bedien en in skywe op snye tuisgebakte brood geëet (Veldsman 1980:49-50).

Wateruintjiebredie is 'n tradisioneel Suid-Afrikaanse gereg. Wateruintjies word volop in die waterryke Sederberge aangetref. Die blomme en stingels van dié plant word gepluk, deeglik afgewas en saam met 'n paar stukke vet skaapribbetjie gesmoor tot sag. Dit word bedien met rys en gestoofde kwepers (Leipoldt 1978:138-143; Rood 1994:22-24).

Bykos

Clanwilliam is ook sitruswêreld (Kotze 1981:124). As gevolg hiervan word sitrusvrugte voorgesit as bykos, nagereg en peuselhappie. Hierdie geregte word ekstra lekker gemaak deur dit te krui of deur 'n groot hoeveelheid suiker by te voeg (Mnr H de Kock 1999:onderhoud; Mej M Tredoux 1999:onderhoud). Stroop en vetsouse word gebruik om kosse sappig te maak en botter en konfyt word bygevoeg om 'n ryk, soet smaak daaraan te gee. Voorbeelde van bykosse wat deur souse, botter of suiker 'lekker' gemaak is, is die volgende: groenmielies met botter, gestoofde suikerpapaja, vrugtesous oor stowevrugte, bottersous oor skorsies, witsous oor witkool, gestoofde rooikool, soetpampoen en soetpatat, asook gebotterde noedels en stroopbeet met suikerklonte (Veldsman 1980:12, 14, 24, 27-28, 33, 46, 50; Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

Sekere dele van die Sederberge en Clanwilliamdistrik is afgesny van die hoofvervoerweë. Om hierdie rede kan daar nie daagliks vars groente aangekoop word nie. Elke plaas het sy eie groentetuin waar groente vir eie gebruik gekweek word (Mej M Tredoux 1999:onderhoud). Wortels, rape, uie, blomkool, spinasie, mielies, patats, snyboontjies, komkommers, skorsies, asook pampoen word as bykos by vleisgeregte bedien. Die bruin mense maak die meeste bolplante gaar deur dit in foelie te draai en onder die vuur se warm as te begrawe (Leipoldt 1963:113-114). Mielies, wortels, skorsies en boontjies word verder in water gekook en met suiker en kruie gegeur. Beet-, wortel- en raapblare word as bredies en groentepuree's aangewend, terwyl daar van boontjies en tamaties geurige soppe gemaak word (Leipoldt 1963:17; Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

Melkkos is 'n baie gesogte melkgereg wat as voor- of hoofgereg bedien kan word. Vir melkkos word meel (witmeelkluitjies of macaroni) in melk gekook en bedien nadat die melk verdik is met botter of room. Kaneel en amandelgeursel word gebruik om 'n verdere geurigheid daaraan te gee (Leipoldt 1963:129-130; Leipoldt 1978:433).

Brood is deur die jare heen die basis van gesinsetes op die plaas. Brood word in die buite- of binne-oond gebak en word by elke ete as bykos bedien. **Askoek**, oftewel roosterkoek, word soms as alternatief bedien, sowel as stokbrood en potbrood (Veldsman 1980:41, 177-178).

Tydens dieselfde ete word meer as een styselsoort bedien. Aartappels en rys word byvoorbeeld saam met brood bedien en die vet of sous van die vleispart word oor elk van bogenoemde geregte gegooi. Bok- of beesmelk word tot botter gekarring en as smeermiddel by geregte gebruik. Diervet word ook vir dié doel aangewend (Leipoldt 1978:57-62). Die boeregemeenskappe is bekend daarvoor dat hulle baie vetterige kos eet. Vetterige vleis, bykosse wat in diepvat gebraai is en geregte wat met suiker en sous gegee is, word byvoorbeeld voorgesit (Mej M Tredoux 1999:onderhoud).

Nagereg bestaan uit gebakte poedings met vla of brandewynsous (Leipoldt 1963:130). Hierdie **gebakte poedings** word gemaak van die sitrusprodukte wat die omgewing oplewer. Lemoen-, appelkoos- en suurlemoenpoedings word voorgesit, asook gestoofde en ingelegde vrugte (Veldsman 1980: 36). Klapper-, heuning-, gemmer- en broodpoeding, sowel as kluitjies in wynsous is bekende lekkernye van die Clanwilliamdistrik. Die inlê van vrugte en die droog van perskes en appelkose is 'n tydrowende proses, maar dit word op groot skaal verkoop aan die plaaslike en buitelandse mark. Gestoofde vrugte word óf as nagereg, óf as bykos bedien (Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

4.4.1.3 Peuselhappies

Peuselhappies word saam met die middagkoffie bedien. Daar word altyd een of ander lekkerny voorberei wat in koekblikke in die spens geberg kan word. Dit help dat 'n gasvrou wat onverwags gaste ontvang, altyd 'n peuselhappie gereed het. Verskeie kleinkoekies, vrugtelekkers en soutbeskuitjies word dan voorgesit. Ander voorbeelde van peuselhappies wat volkseie geword het in die Clanwilliam-omgewing, is tameletjie, pannekoek en skuinskoek.

Tameletjie is 'n heerlike lekkerny en word veral deur die bruin kinders gemaak en geëet. Suiker word in 'n pannetjie gesmelt, waarna 'n dun laag van die suikerstroop in 'n vetgesmeerde skoendoosdeksel gedrup word. Amandels en ander neute word oor hierdie laag gestrooi, sowel as fyn pypkaneelstukkies. Nog 'n laag suiker word oor hierdie laag gedrup en daarop die res van die neute. Die tameletjie is binne 'n paar minute hard en gereed om aan te kou (Leipoldt 1963:152; Mnr J Geyer 1999:onderhoud).

Pannekoek word ook as peuselhappie of lekkerny bedien. Alhoewel pannekoek as 'n selfstandige gereg bedien kan word met 'n verskeidenheid van vleis- en vrugtevulsels, eet die volksmens dit ook as peuselhappie tussen etes. Kaneelsuiker en neut word oor die pannekoek gestrooi en byvoorbeeld saam met die middagkoffie bedien (Mev E Strauss 1999:onderhoud).

Nog 'n streekslekkerny is **skuinskoek** saam met moerkoffie. Anys- of mosbeskuitdeeg word in skuins blokkies gesny, waarna dit in olie gebak word. Dit het dieselfde voorkoms as vetkoek, maar het 'n ander tekstuur en 'n unieke smaak weens die anys wat in die deeg gevoeg word (Rood 1994:87-88; Mej M Tredoux 1999:onderhoud).

4.4.1.4 Drankies

Die warm somerklimaat van die Sederbergvallei het tot gevolg dat die huisvrou altyd een of ander koue drankie in die yskas gereed hou. **Vrugtepons** word byvoorbeeld gemaak deur enige soort soet of suur vrugte te versap en met suiker en water te kook. Net so word gemmerbier, blommestroop en hawermeeldrank gemaak. **Ystee** word gemaak deur sterk rooibostee met vrugtestroop en suiker te versoet. Hierdie drankie word gewoonlik teen die middaguur bedien saam met soetkoekies en vrugtelekkers (Mej A Duvenhage 1999:onderhoud).

4.4.2 Kos en eetgewoontes van die bruin gemeenskap

Die veld en sy natuurlike plantegroei het tot gevolg dat menige veldkos as tradisionele disse in Clanwilliam en omgewing voorgesit word. Die mense van die omgewing leef na aan die natuur en op hierdie wyse het hulle verskeie veldplante bewerk en tot smaaklike disse omskep. Alhoewel heelwat veldplante deur wit én bruin mense in geregte gebruik word, word die volgende aantal velddisse algemeen deur die bruin mense berei:

Veldkoolbredie

Veldkool staan ook as *hottentotskool* of *hotnotskool* bekend. Hierdie veelvertakte lelieplant groei in sanderige grond en die ui-agtige blare sprei waaivormig uit. Aan die sappige stele sit blomknoppe wat soos aspersietoppe lyk en wat afgepluk word voordat die wit blommetjies oopgaan (Rood 1994:5). Hierdie afgeplukte jong toppies moet eers deeglik afgewas word voordat dit saam met geel suringstingels gekook word. Uieringe, stukkie

vet, skaapvleis (skaapstertjie, skaapnek of dikrib), suiker en speserye word by die gekookte veldkool gevoeg en gestowe totdat die vleis sag is. Die bredie word saam met korrelrys of stampkoring bedien (Leipoldt 1978:136; Rood 1994:5-6).

Bergkambro

Die bergkambro is 'n doringrige vetplant met 'n groot ondergrondse knol. Hierdie sappige knol staan ook as *dikvoet* bekend en die bruin mense gebruik dit om bier van te brou. Verder word die eetbare knol gemaal en as suurdeeg gebruik wanneer brood gebak word. Andersins word kambrokonfyt daarvan gekook. (Rood 1994:20).

Suringsop

Surings word algemeen by watervleie in die Sederberge aangetref (Rood 1994:82). Die breëblaarsuring word in botter gestowe nadat dit met sout en peper gegeur is. Bokmelkroom word bygevoeg terwyl die sop aanhoudend geroer word. Die suringblare word verwyder en die sop word warm voorgesit saam met dun snye volkoring- of potbrood (Leipoldt 1978:25; Veldsman 1980:52-53).

Brood

Die soliede knol van die skilpadknol (*Dioscorea elephantipes*) word gedroog en gemaal tot meel. Hierby word suurdeeg gevoeg wat verkry is deur die eetbare knol van die bergkambro (*Pachypodium secculentum*) fyn te stamp. Die bruin mense voeg ook soms gemaalde kalbaspitte by om 'n neutsmaak daaraan te gee (Rood 1994:20, 56, 59).

Allerlei

- Konfyt word gekook van suurvyne en turksvyne, asook van bitteraalwynblare. Net so word konfyt ook van wildekomkommers, jakkalsbessies, suurpruime en wildedruie gekook (Rood 1994:3, 37, 53, 59, 76, 81, 95-96).
- Bier word gestook van wildepruime, maroelas, turksvyne, ertjies en bessies (Rood 1994:10, 13, 43, 88, 95).
- Die peule van die kameeldoringboom (*Acaia erioloba*) word oopgebreek en van die saad word koffie gemaak. Net so word die wortels van die witgatboom (*Boscia albitrunca*) gemaal om koffie van te maak (Rood 1994:47, 62).

Die bruin mense ken die kuns om lekker kos op die kampvuur te maak (Leipoldt 1963:55). Vleis en veldkosse word in die veld berei met speserye en geurmiddels wat die veld self verskaf soos byvoorbeeld peule, erte, bessies, kruie en sade. Die volksmense van Clanwilliam het 'n besondere kennis van die veld weens die feit dat hulle jaar in en jaar uit in die veld woon en werk. Dit is hierdie besondere verhouding met die natuur wat daartoe bydra dat hulle wyse van kosvoorbereiding afgewissel word na gelang van die veldplante en kruie wat op spesifieke tye van die jaar voorkom.

4.5. Streekswoordkuns

Die verskillende landboubedrywe wat by Clanwilliam aangetref word het 'n beduidende invloed op die taalgebruik van die volksmens. Veeboerdery, sitrus- en rooibostee verbouing is die belangrikste landboubedrywighede en die geografie vorm die fisiese agtergrond waarbinne volkskultuur tot stand kom. Net soos die natuur is die taal ook ongedwonge, verbeeldingryk, fris en spontaan. Die mense gebruik die taal soos dit natuurlik by hulle opkom. Die taal en die gees van die sprekers is onafskeidbaar aan mekaar verbind (Boshoff 1921:7, 9). Die volksmens se spontane manier van praat lei tot interessante woordgebruik wat dikwels vreemd voorkom vir besoekers aan dié omgewing.

4.5.1 Aanspreekvorme

Clanwilliam bestaan uit 'n groot boeregemeenskap wat in noue kontak met mekaar, die natuur en hul plaaswerkers leef. Interessante aanspreekvorme vir elke afdeling van die samelewing word aangetref. Die plaaswerker word as *outa*, *aia*, *meid*, *jong* of *kleinvolk* aangespreek, terwyl die plaaseienaar en/of werkgewer deur die plaaswerker as *baas* aangespreek word. Ouer persone word as *oom* of *tannie* aangespreek, terwyl die plaaskinders deur die plaaswerkers as *kleinbaas* of *kleinnooi* aangespreek word (Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud; Mev E Strauss 1999:onderhoud).

'n Herhaling van die aanspreekvorm in plaas van die gebruik van verskillende voornaamwoorde, word volop gehoor: *Baas, baas moet vir die ounooi sê dat die ounooi die lêhoenders kan begin dophou, want die ounooi wil mos hoeka vir die ounooi 'n broeiseltjie kleinkuikens eenkant hou vir as die haan ounooi se kloekhoenders dooiskop* (Mnr J Geyer 1999:onderhoud).

4.5.2 Uitdrukkings

Die enkeling is lid van 'n gemeenskap en dit lê in sy aard om met ander mense te wil praat en deur hulle verstaan te wil word. Deur die gebruik van streeksuitdrukkings plaas die volksmens homself in 'n spesifieke groep met wie hy hom assosieer. Mev Annemarie Duvenhage vertel dat die Clanwilliamgemeenskap 'n baie geslote groep mense is (1999:onderhoud). Sy sê dat jy daar moes grootgeword het om werklik deel van die gemeenskap te wees en om ten volle aanvaar te word. Die mense gebruik die volgende gesegde om hierna te verwys: *Jy moet Clanwilliam se **bies** gedrink het voor jy 'n Clanwilliamer genoem word. Anders bly jy 'n trekvoël.*

Uitdrukkings het hul ontstaan te danke aan die volksmens wat 'n behoefte ervaar om homself en die wêreld om hom verstaanbaar te maak deur die manier waarop hy beskrywend daarna verwys (De Villiers g.d.:1). Met die uitdrukking *'n oulap se reën* word verwys na teleurstelling oor onvoldoende reën. Wanneer 'n gebeurtenis op hande is, word gesê dat dit *hoogwater* is (Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud). 'n Baie haastige persoon is *vuur in die broek*. As die botter hard is word gesê: *Die botter het alleen geslaap* (Mej M Tredoux 1999:onderhoud). Wanneer 'n persoon baie ligggeraak is, word daar van hom gepraat as *baie aantreklik* (Mev E Strauss 1999:onderhoud). Daar word na 'n goeie blommejaar verwys deur te sê dat die gras en blomme *broekbandhoog* staan (DGDS NAM IV 1976:14). Wanneer 'n persoon uiters siek is, word daar van hom gepraat as *uiterlik* (Mev WP Meintjes 1999:onderhoud). Tee wat baie flou is, word *kasaterwater* genoem en wanneer 'n persoon vroeg in die oggend gaap, word daar gesê hy *skraap vroeg afval* (DGDS ALGNW XI 1975:5).

Mev Meintjes hou by 'n plaasskooltjie skool en sy vertel van 'n paar interessante uitdrukkings van die bruin skoolkinders. Wanneer iemand iets baie snaaks vind, dan word daar van hom gesê dat hy *snaaks kry*. Die volgende verduideliking van wat met die bruin man gebeur het, het dan ook baie luisteraars laat *snaaks kry*: *Toe ek die optietjie afkom, maak die kettinkie my fiets breek...* Die bruin kinders praat verder van 'n *badskamer* en daar word na die skaaprammetjies verwys as *skaaprampies*. 'n Verwysing na dieselfde middag is *vir agtermiddag*. Hierdie uitdrukking kom ook onder die wit mense voor en word veral gebruik as daar gebid word, byvoorbeeld: *Here, ons is vir agtermiddag hier byeen...* (Mev WP Meintjes 1999:onderhoud).

4.5.3 Volksvertellings

Die plaasmense hou daarvan om by 'n kampvuur te sit en kuier. Dit is hier waar die meeste vertellings, grootpraat- en liegstories uitgeruil word. Die volksmens se kreatiewe en skeppende verbeelding kom na vore in die vertellings wat in Clanwilliam en omgewing aangeteken is en verhoed dus dat dit net 'n feitelik weergawe van 'n werklike gebeurtenis is. Hierdie vertellings is oor tyd en ruimte versprei weens die mondelinge oorlewering daarvan aan die huidige geslag. Onderwerpe waaroor gepraat word wissel na gelang die geleentheid, maar die meeste stories wat opgeteken is handel oor die legendariese figure van die omgewing, sowel as grootlieg- en spookstories.

Clanwilliam het sy eie **legendariese figure** aan wie daar heelwat humoristiese vertellings gekoppel word. Veral twee legendariese persone is baie bekend, naamlik dokter Bakkes (die vroeëre dokter van die dorp) en Tolla van der Merwe (inwoner en storieverteller). Heelwat vertellings word óf aan hulle gekoppel, óf is deur hulle self vertel. Humoristiese gebeure wat handel oor situasies waarmee die volksmens hom kan assosieer, is kenmerkend van die verhale wat Tolla van der Merwe vertel. Heelwat van hierdie vertellings is spekskietstories en is nie die waarheid nie. Hierdie **grootliegstories** het meestal 'n spottende en humoristiese ondertoon wat die volksmens se unieke verbeeldingswêreld na vore bring (sien bylae 6, p.xvi).

Volksgeloof speel verder 'n belangrike rol by die vertellings. Wanneer dit by die bonatuurlike kom bepaal die volksmens se geloofservaring in 'n groot mate sy gespreksonderwerpe. Die verteller poog om met sy verbeeldingryke hantering van die stof, 'n oortuigende verhaalwerklikheid vir die luisteraar te skep wat fokus op dwaalgeeste en verwante verskynsels. Voorbeelde van **spooksages** wat in die Clanwilliam-omgewing opgeteken is, word in bylae 6 uiteengesit.

4.5.4 Volksliedere en -ryme

'n Volksliedjie word as 'n eenvoudige lied bestempel wat deur die gemeenskap aanvaar is, mondelings versprei word en op dieselfde wyse, van geslag tot geslag oorgelewer word. In die proses van oordraging ontstaan talle variante en daarom word 'n volkslied nie as voltooi bestempel die oomblik dat die eerste vorm geskep is nie (Burden 1991:8, 21).

Heelwat volksliedjies is in die Clanwilliamdistrik opgeteken en almal spreek van treffende woordgebruik.

4.5.4.1 Kwatryne in die volkslied

Die kwatryn is 'n vierreëlige gedig of vers met 'n streng vorm waarin die digter of sanger probeer om so veel as moontlik in die beperkte ruimte tot sy beskikking te sê (sien afdeling 2.5.4). 'n Hele aantal voorbeelde van kwatryne is in Clanwilliam en omgewing aangeteken. 'n Skeppende volksgees is te bespeur onder die plaaswerkers weens die feit dat hulle gedurig bestaande liedere herskep deur die byvoeging van 'n variant van die oorspronklike lied. Drie kwatrynvorme is in die volksliedjie van die bruin mense van Clanwilliam aangetref, naamlik die 3+1-kwatryn, die o-kwatryn en die algemene kwatryn.

3+1-kwatryn

Die eerste reël word twee maal herhaal voor die oorloop in 'n vierde rymende reël wat betekenisgewys daarby aansluit en wat gewoonlik daarmee rym (Burden 1991:22; Grobbelaar 1997:178).

'n Wewenaar wil ek nie hê nie (3x)
in sy arms wil ek nie lê nie

'n Jongman wil ek hê (3x)
want in sy arms wil ek lê

(DGDS NAM VI 1978:25).

In sommige gevalle word die patroon totaal omgekeer:

Jou hier jou daar jou doringblaar
Dis vaalhoed se baas (3x)

(Mev E Strauss 1999:onderhoud)

o-kwatryn

By die o-kwatryn word die eerste reël een maal herhaal, met die voorvoeging van 'n 'o' (of in sommige gevalle 'n ander koppelwoord soos 'ja' of 'en') by die tweede reël. Dit word dan gevolg deur nog twee reëls wat nie noodwendig betekenisgewys enige verband met die eerste twee het nie (Burden 1991:22; Grobbelaar 1997:183).

*Die hand vol vere
o die hand vol vere
die boveld se volkies dra
geleende klere*

(DGDS NAM VI 1978:23)

*Jy't verniet gestry
ja jy't verniet gestry
nou dat die kind in die tjalie lê
nou lyk hy net soos jy*

*Die kelkie sonder voet...
o die kelkie sonder voet
'n glimlag op my lippe maar
verdriet in my gemoed*

(Mev A Duvenhage 1999:onderhoud)

Algemene kwatryn

Algemene kwatryne het geen sterk genoeg onderskeidende kenmerke om aparte groeperings te regverdig nie. Die tipe rymskemas wat aangetref kan word, is aaaa, aabb, abba, abcb, abbb, aaab, aabc, abcd (Grobbelaar 1997:189).

*Voor op die wa sit die blou oog pa
En agter in die wa die bruinoog ma
Hartjie my liefjie die son sak weg
Agter Haaskol se berg*

(DGDS ALGNM XXI 1986:4)

*Smous, smous gooi die bottel vol
Die bottel is van onder hol
Hier lê neef, daar lê neef
Dis die jollieste 'sprie' wat ek ooit beleef*

*Kleine kleine mannetjie
wat is in die kannetjie
soete melk en witte brood
daarmee kweek ons kindjie groot*

(DGDS ALGNW IX 1975:12)

*Biem bam beier
die koster lus geen eier
wat lus hy dan?
spek in die pan*

Vir verdere voorbeelde van kwatryne in die volkslied en -rym, sien bylae 7.

4.5.4.2 Variante

Die voorkoms van variante van die oorspronklike liedjie is 'n tipiese kenmerk van die volkslied (Burden 1991:8, 21). Mnr Geyer het die volgende variant van *My Sarie Marais* verskaf, soos dit deur die bruin kinders gesing word (1999:onderhoud):

ALGEMENE VORM

My Sarie Marais
 woon so ver van my af
 ek hoop om haar weer te sien
 sy het in die wyk van die Mooirivier gewoon
 nog voor die oorlog het begin

o bring my terug na die ou Transvaal
daar waar my Sarie woon
daar onder by die mielies by die groen
doringboom
daar woon my Sarie Marais
 (FAK 1979:236)

VARIANT

My Sarie Marais
 woon so ver van my af
 ek hoop om haar weer te sien
 sy het in die bos by die waterfee gewoon
 nog voor die droogte het gekom

o bring my terug na die ou Karoo
daar waar my Sarie woon
daar onder by die bossies langs die ou
doringboom
daar woon my Sarie Marais

Dit is juis in die eenvoud en herhaling van sinsnedes en/of strofes dat die volkslied van die Clanwilliamstreek volkseie is (Mev E Strauss 1999:onderhoud).

4.5.5 Naamgewing

Dit is belangrik dat die toeris in aanraking moet kom met die gewone man op straat en moet aanhoor hoe die dorpsinwoners op informele wyse met mekaar praat, hoe hulle mekaar aanspreek en watter name hulle aan plekke, plante en diere gee. Die name wat gegee word is oor die algemeen beskrywend van die uiterlike voorkoms en gewoontes wat die spesifieke mens, dier of plant vertoon.

4.5.5.1 Byname en aanspreekvorme

Inwoners van Clanwilliam en omgewing spreek mekaar op beskrywende name aan. Hierdie aanspreekvorme is bekend binne die onmiddellike omgewing en 'n buitestaander word in menige geval verras met die name waarmee die mense mekaar aanspreek en toeriste vind dit humoristies om na hierdie aanspreekvorme te luister.

Mev Annemarie Duvenhage verwys na die vrou se voornaam wat aan haar man se naam of bynaam gekoppel word. Sy word aangespreek as *Annemarie André* of andersins as *Annemarie Dominee*, weens die feit dat haar man die dorp se predikant is. Tolla van der Merwe se vrou word as *Marieta Tolla* aangespreek, terwyl Flip Tallies se vrou as *Annemarie Tallies* bekend staan. Mev Duvenhage het genoem dat sy glad nie bekend is met sekere mense se vanne nie, omdat mense nie aan hul vanne uitgeken word nie. Dieselfde vrou het soms ook twee aanspreekvorme, naamlik die assosiasie met haar man, sowel as die assosiasie met hul plaasnaam. So word dieselfde vrou as *Lettie Erlank* sowel as *Lettie Boskloof* geken (Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

‘n Voorbeeld waar verskillende vroue met dieselfde naam van mekaar onderskei word, is *Ester Ben*, *Ester Piet* en *Ester Essit*. Die man se voornaam of die man se bynaam word aan die vrou se voornaam gekoppel afhangend van watter aanspreekvorm algemeen vir die man gebruik word (Mej M Tredoux 1999:onderhoud).

Byname word aan betrokkenes gegee na aanleiding van een of ander liggaamlike kenmerk. Daar is twee manne op Clanwilliam met die naam Topias. Die een staan bekend as *Wit Toop* weens sy wit gelaatskleur, terwyl die ander een as *Swart Toop* bekend staan weens sy donker vel en swart hare (DGDS SED II 1981:3). *Hannes Koperbek* het sy naam te danke aan die groot hoeveelhede goud wat in sy tande gestop is. Hierdie is egter ‘n ‘kwaai bynaam’ en die dorpsinwoners noem hom net so in sy afwesigheid (DGDS ALGNW XXI 1986:2, Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

4.5.5.2 Plek- en plaasnaamgewing

Plekname in die Clanwilliamdistrik is sprekend van die kontreitaal en karakter van die mense wat daar aangetref word. Hulle is gasvrye mense, hartlik en spontaan. Verder kuier hulle graag by mekaar en plaasname soos *Lekkersing* en *Krymekaar* herinner daaraan (Mej M Tredoux 1999:onderhoud).

Enkele voorbeelde van plaasname wat beskrywend is van die bodemgesteldheid, ander kenmerke van die omgewing of sekere gebeure, is die volgende: *Bloeddrift*, *Doodskloof*, *Helskloofpas*, *Maerpoort*, *Soebatsfontein*, *Bulletrap*, *Klipkoppe*, *Bitterfontein* (Mnr J Geyer 1999:onderhoud), *Bakleikraal*, *Ploegberg*, *Klawervlei*, *Robbertshoogte*, *Heuningvlei*,

Pakhuis, Grootkloof, Kleinhoek, Jakkalsvlei, Witwater, Rondegat, Witelskloof, Tweeriviere, Kromrivier, Ratelfontein, Driehoek en Olyfenboskraal (Kotze 1981:8).

4.5.5.3 Naamgewing aan plante en diere

Dit is belangrik om ingedagte te hou dat baie van die plant- en diere name wat in die Clanwilliamdistrik gebruik word, nie noodwendig hul oorsprong hier het nie. Heelwat van hierdie aanspreekvorme het in ander streke en distrikte ontstaan, maar is oorgedra na die Clanwilliamdistrik waar dit algemeen as volksnaamgewing toegepas word. Die volksname is gegee op grond van die naamgewer se ervaring daarvan, hetsy die voorkoms of gebruikswaarde van die plant of dier. Toeriste moet aan hierdie volksname bekendgestel word weens die beskrywende volkswoordkuns wat hierin na vore kom. Dit is belangrik dat plaaslike inwoners en gastehuse die toeris op begeleide toere neem waar hierdie dier- en plantspesies uitgewys en hul volksname genoem word.

Die veldblomskou wat jaarliks in Clanwilliam aangebied word, gee aan die toeris die geleentheid om met die Sederbergplante in aanraking te kom. Elke plant se volksnaam word by die uitstalling van die veldblomme aangebring en op hierdie wyse word die volkswoordkuns aan die besoeker oorgedra (Mev E Strauss 1999:onderhoud).

In die bespreking wat volg word waar moontlik botaniese en soölogiese name verskaf, maar dit was nie in alle gevalle moontlik om dit vas te stel nie.

4.5.5.3.1 Naamgewing aan plante

Die besondere kenmerke, die voorkoms, die smaak, sowel as die plek waar die plante aangetref word, kan van die betrokke plant se volksnaam afgelei word.

- Die **beesblom** (*Trachyandra muricata*) het sy volksnaam te danke aan die feit dat beeste 'n voorliefde vir dié meerjarige kruid met sy langwerpige, growwe blaarrande het (Le Roux & Schelpe 1981:26).
- Die gebruik van die koolagtige blare van die veldplant *Trachyandra falcata* in bredies, het gelei tot die benaming **veldkool** of **hotnotskool** (Rood 1994:5).
- Die **slymstok** (*Albuca altissima*) se eetbare bloeisteel word slymerig wanneer die steel groen geword het (Le Roux & Schelpe 1981:26, 30).

- Die rolbos (*Salsola kali*) is 'n stekelrige bos waarvan die wortelstelsel nie diep in die grond geanker is nie. Dit kan dus maklik deur die droë Karoowind opgeraap en rondgerol word (Le Roux & Schelpe 1981:64; Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).
- Die vruggies van die **t'kôbô-** of **suurvy** (*Carpobrotus quadrifidus*) kan geëet word, alhoewel dit 'n ongekennde frakerige smaak het. Die voorkoms en smaak van die vrug word dus in sy volksnaam uitgedruk (Schepers 1985:19).
- Ystervarke eet 'n wortelknol wat hulle uit die grond grawe. Hierdie gewoonte het mettertyd daartoe gelei dat die knol as **varkknol** 'gedoop' is (Le Roux & Schelpe 1981:74).
- Die **bloudissel** (*Argemone sub fusiformis*) is oorspronklik van Mexiko na Suid-Afrika gebring. Die plant se blougroen lobblare, sowel as die feit dat dit van Mexiko afkomstig is, het daartoe aanleiding gegee dat dit onder die volksmens as die **bloudissel** of die **Mexican poppy** bekend staan (Le Roux & Schelpe 1981:80).
- Die **pêpêbos** (*Cotyledon orbiculata*) se bloeisteel word soos 'n fluit deur jagters gebruik. Dit maak 'n 'pê-pê' geluid wat baie soos 'n jong klipspringer klink. Volwasse klipspringers kom stel ondersoek in en word 'n maklike prooi van die jagter (Le Roux & Schelpe 1981:86; Mnr J Geyer 1999:onderhoud).
- In die Biedouw-vallei word die **botterboom** (*Tyledodon panidulatus*) aangetref. Hierdie vetplantboom het 'n geel bas wat afskilfer en wat soos botter in die son gloei (Le Roux & Schelpe 1981:86). Die plaaskinders het ure se genot deur 'n botterboom af te kap, stelling teen 'n bult (verkieklik 'n gruisbult) in te neem en dan met die boomstam teen die heuwel af te gly. Daar word hierna verwys as *botterboomry* (Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud).
- Die **pietsnot** (*Grielum humifusum*) het sy naam te danke aan sy vlesige wortels wat slymerig is as dit geëet word (Le Roux & Schelpe 1981:86; Schepers 1985:20). Die plaaswerkers kou graag aan hierdie slymerige wortels wanneer daar in die veld gewerk word. Dit is ook 'n lekkerny vir duikerbökkies (Mej M Tredoux 1999:onderhoud).
- Die **horlosie-bossie** (*Erodium cicutarium*) se blomme gee 'n kleursel af as dit papgedruk word, waarmee die kinders horlosies op hul arms teken. Hierdie volksnaam het dus sy oorsprong in die kindermond (Le Roux & Schelpe 1981:94; Mev A Duvenhage 1999:onderhoud).

- Die **teer-uintjie** (*Oxalis annae*) se blare kry 'n teeragtige kleur as dit in die vuur gebraai word. Hierdie buitekant word verwyder en slegs die binnekos word geëet (Le Roux & Schelpe 1981:100).
- Die **soetdoringbos** of **suikerkelk** se soet nektar word as lekkerny uitgesuig (Mnr H de Kock 1999:onderhoud), terwyl die wit dorings in skelle kontras met die soet nektar, tot eersgenoemde naam aanleiding gegee het (Le Roux & Schelpe 1981:112).
- Baie plante word gebruik vir die behandeling van siektes en kwale. Die **tandpynbossie** (*Solanum supinum*) se oranje bessies word gebruik teen tandpyn (Schepers 1985:20), terwyl die **dermhout** (*Asclepias cancellata*) as middel teen maagsiektes gebruik word (Le Roux & Schelpe 1981:110, 114).
- Verskillende **kappieblomsoorte** word ook in die Clanwilliam-gebied aangetref. Hierdie blommetjies het almal een of ander uitsteeksel of horinkie wat soos 'n kappie op die 'koppie' van die blommetjie lyk. Die unieke verbeelding van die volksmens kom na vore in die wyse waarop hy die plante om hom ervaar en in verband bring met wat vir hom bekend is (Le Roux & Schelpe 1981:118-120).
- Die wit lintblomme, sowel as die lang wit hare wat die vruggies omring, het aan die **kapokbos** (*Eriocephalus ericoides*) sy volksnaam besorg. Net so het die **hoenderbos** (*Pelargonium scabrum*) dié naam gekry na aanleiding van die blare wat soos hoenderpote lyk (Le Roux & Schelpe 1981:98, 134; Schepers 1985:19).
- Die **hottentotsbrood** (*Zantedeschia aethiopica*) het sy naam gekry by die Khoikhoi wat dit in die plek van brood geëet het (Scholtz 1974:32). Die bruinmense verwys daarna as **varkore** weens die kenmerkende omgekrulde kelkblare (Rood 1994:25; Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud).
- Die **kanniedood** of **opstandingsbossie** (*Myrothamnaceae*) se takke draai ten tye van droogte na binne en die blare vou toe soos 'n waaier. Die plant lyk dan dood en verdroog, maar binne 8 uur ná 'n reënbuie swel dit uit en vertoon weer grasgroen (Rood 1994:79).
- Die **allerhandegedagtebos**, **pyn-in-die-sy-bos**, **agdaegeneesbossie**, **oumeidsnuif**, **droog-my-keel-bossie**, **buig-my-nie**, **tien-os-tou**, **hotnotstoontjie**, **dansdoring** (Scholtz 1974:94), **gansogies**, **bababoudjies**, **donkie-ore**, **perdebos** (Mnr J Geyer 1999:onderhoud), **soutslaai**, **duikwortel**, **kakiebos** en **kommetjie-teewater** (Schepers 1985:20) is verdere voorbeelde van beskrywende plantname wat die volksnaamgewer se besondere ervaring van die plant weergee.

4.5.5.3.2 Naamgewing aan diere

Bokname: 'n Hele aantal bokke word in die Clanwilliamgebied aangetref. Die voksmens se behoefte na 'n duidelike onderskeid tussen die verskillende boksoorte het aanleiding gegee tot volksname wat beskrywend is van die betrokke bok se gedrag of voorkoms. Voorbeelde is die volgende:

bloubokkie, kleinbokkie, blesbok, bontbok, steenbok (Scholtz 1974:75), **rooibosbokkie, rooiduiker** (Mej M Tredoux 1999:onderhoud), **vaalduiker, gryssduiker, basterspringbok** en **rooireebok** (Scholtz 1941:13, 35, 43, 79).

Slangname: **skaapstekker** (*Psammophylax*), **erdslang** (*Typhlops*), **swartslang** (*Pseudaspis cana*), **bergslang** (*Vipera inornata*) (Scholtz 1974:77), **dakslang** (*Bitis atropos*), **nagadder** (*Causis rhombeatus*), **swartkop eiervreter** (*Dasypeltis scabra*), **bruinkapel** en **geelkapel** (*Naja nivea*) (Scholtz 1941:52, 82).

Akkedissoorte: **trapsuutjies** (vir die kameleon); **bloubaard, berg- en klipsalamander** (*Agama atra*) (Scholtz 1941:52; DGDS NAM V 1976:18).

Paddaname: **brulpadda** (*Pyxicephalus adspersus*), **waterpadda** (*Rana*), **reënpadda of donderpadda** (*Breviceps gibbosus*) (Scholtz 1974:77, 98), **pispadda, platploet** (Mnr A Duvenhage 1999:onderhoud).

Insekname: **hondevlieg** (*Hippobosca capensis*) (Scholtz 1974:78), **koringkriek** (*Hetrodes pupus*), **doodskopvlinder** (*Acherontia atropos*) (Scholtz 1941:83).

Voëls: **sprinkaanvoël** (*Ciconia ciconia*), **kaffervink** (*Coliuspasser orix*), **blouvalk** (*Melierax musicus*) (Scholtz 1941:85), **dassievanger, lammervanger** (Mnr J Geyer 1999:onderhoud), **kaalkop of swartaasvoël** (*Torgos tracheliotus*), **witvalk of witsperwel** (*Microneus gabar*), **karookorhaan** (*Eupodotis vigorsii*), **kafferkraanvoël** (*Balearicfa regulorum*), **bastermakou** (*Pleccropterus gambensis*) (Scholtz 1974:78-80).

Soogdiere: **draaijakkals, maanhaarjakkals** (DGDS NAM V 1976:18), **bakoorjakkals, stokstertmierkat, kruipmol** (Scholtz 1974:92).

Slegs enkele voorbeelde van plant- en diername is genoem, maar dit gee 'n duidelike idee van die volksmens se waarnemingsvermoë, asook sy behoefte om sy stempel op sy omgewing af te druk. Volksnaamgewing is verder 'n bewys van 'n lewende taalwerksaamheid van volksmense met dieselfde belange.

HOOFSTUK 5

HUIDIGE STAND VAN KULTUUROORDRAG IN WES-KAAPSE GASTEHUISE: DRIE GEVALLESTUDIES

Inleidend

Om vas te stel wat tans deur gastehuse ten opsigte van kultuuroordrag gedoen word, is drie gevallestudies in die Wes-Kaap gedoen. Die keuse van streke en spesifieke gastehuse, sowel as die keuse van temas, is reeds in die inleiding gemotiveer. Die ondersoek is gedoen deur gebruik te maak van 'n vraelys, gekombineer met 'n persoonlike onderhoud met die gastehuseienaar/bestuurder. Hoewel die vraelys (sien bylae 8, p.xxii) gestruktureerd van aard was, is respondente aangemoedig om uit te brei in antwoorde op die vrae. Vrae wissel van oop tot geslote vrae.

Algemene inligting rondom die drie gekose gastehuse vergelyk soos volg:

Gastehuis	Area	Aantal kamers	Prys per nag per persoon (Augustus 1999)
1.The Farm-house	Langebaan	15	(Bed & Ontbyt) R380 – R500 (Afhangende van die seisoen)
2.Caledon Villa	Stellenbosch	5	(Bed & Ontbyt) R170 – R230 (Dubbelkamer) R170 – R250 (Enkelkamer)
3.The Rectory	Clanwilliam	4	(Bed & Ontbyt) R120

Die inligting, soos verkry deur die vraelyste en tydens die persoonlike onderhoude, word aangebied volgens die vyf hoofafdelings van die vraelys en word afsonderlik per gastehuis uiteengesit.

5.1 The Farmhouse-gastehuis te Langebaan

(Inligting soos verskaf deur Mej Deirdré Vermeulen – bestuurder)

5.1.1 Historiese agtergrond en ligging

The Farmhouse-gastehuis word in die Myburgh Park-uitbreiding aangetref en grens aan die Nasionale Park. Dit het 'n uitsig oor die dorp, strandmeer, skiereiland, Postberg, Schaapeneiland, Malgas, sowel as Donkergat. Die ou plaashuis van die plaas Panorama is in 1992 opgeknop, waarna 'n tweede verdieping aangebring en kamers aangebou is.

Die gebou is nie as nasionale gedenkwaardigheid verklaar nie en veranderinge kon dus aan die oorspronklike opstal aangebring word (Groenewald 1997:53). Die massiewe gebou met die slaapafdeling in 'n aparte gebou soortgelyk aan die hoofgebou, trek dadelik die aandag van deurreisende toeriste. Die oop stoep aan die agterkant van die gebou stel gaste en dagbesoekers in staat om verversings te geniet terwyl daar oor die dorp en strandmeer uitgekyk word. Die atmosfeer en dienslewering getuig van besondere luuksheid en die personeel poog om elke gas so tuis as moontlik te laat voel. Die gepaardgaande vakansie-atmosfeer maak dit 'n gesogte eet- en kuierplek vir die toeris, sowel as die plaaslike inwoner, wat mildelik van hierdie fasiliteite gebruik maak.

The Farmhouse-gastehuis se ligging het 'n groot rol gespeel in die bepaling van die doelmark. Die uitsig oor die strandmeer lok vakansiegangers wat ingestel is op gemak, rustigheid en skoonheid. Die stil meer gee 'n besondere atmosfeer en rustigheid aan die hele gastehuisbeleving. Vakansiegangers soek na hierdie natuurbeleving en stedelinge 'ontvlug' hierheen om weg te kom van die gejaagde stadslewe.

Die gastehuis akkommodeer dwarsdeur die jaar Europese toeriste wat die weskus met sy toeriste-aantreklikhede verken. Die aanvanklike doelmark was gerig op die Europeër, maar die ontwikkeling van Saldanha-Staal aan die noordekant van die strandmeer, het daartoe gelei dat al meer sakelui van akkommodasie in Langebaan gebruik begin maak het. Vermeulen meld dat The Farmhouse-gastehuis, die Langebaan Hotel en die fasiliteite by Club Mykonos aanvanklik die enigste akkommodasie was wat aan die toeris en sakeman gebied is. 'n Drastiese toename in gastehuse en bed-en-ontbyt fasiliteite is egter oor die laaste vyf jaar in Langebaan ondervind.

Die gastehuisbedryf het al meer besigheidsgeoriënteerd geraak en The Farmhouse-gastehuis is spesifiek gebou met die doel om 'n luukse gastehuis daar te stel waar toeriste die strandmeer, uitsig en omgewing kan geniet, terwyl sakelui terselfdertyd huisvesting kry naby aan hul werkplek.

5.1.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Vermeulen meld dat die toeriste-aantreklikhede van seisoen tot seisoen wissel. In die lente besoek toeriste die gebied uitsluitlik weens die veldblomme wat in Augustus en September in die Nasionale Park aangetref word. Tydens hierdie maande word die dorp slegs as 'n deurroete na die noorde met sy blomroetes bestempel. Heelwat toergroepe word ook geakkommodeer en vir hierdie groepe is daar in hul toerpakket 'n uitgewerkte toer uiteengesit. Die Wildernis Safari- en Atlastoere verskaf hul eie toerleier asook busbestuurder wat die toergroep met 'n bus op daguitstappies neem. Teen die aand keer die groep terug na die gastehuis en dit wat die gastehuis hulle bied. Tydens die Desember-vakansie word Langebaan egter as primêre bestemming beskou waar oud en jonk van die seiljag-aktiwiteite gebruik maak.

Die oostewind kan baie lastig wees tydens die somermaande, maar vir seilliefhebbers is dit die ideale omstandighede om hul vakansie deur te bring. Argeologiese ontdekkings by Langebaanweg, Elandsfontein en Hoedjiespunt, besoeke aan Club Mykonos met sy seiljagfasiliteite, sowel as die vissersgemeenskappies by Paternoster, Langebaan en Churchhaven, lok jaarliks talle toeriste na dié omgewing. Toeriste is oor die algemeen vakansiegangers wat op soek is na gerieflike ontspanningsfasiliteite binne bereik van hul verblyf. Daarom is perdry, visvang, gholf, bootritte na Kraalbaai en wandeling met sonsondergang aktiwiteite wat oud en jonk na hierdie omgewing lok. 'n Ete by die *Strandloper*, 'n restaurant wat bekend is vir die voorbereiding van seekos en ander weskusdisse, sowel as voëlbesigtiging in die Postberg en Columbine Natuurreservate, is aantreklikhede wat die toeris aanmoedig om die gebied te besoek.

Die personeel van The Farmhouse-gastehuis doen moeite om die toeris in die gastehuis bewus te maak van die omgewing se besienswaardighede. Die gastehuispersoneel versamel brosjures en inligting van die omgewing wat in 'n legger geplaas en aan die toeris beskikbaar gestel word. Hierdie 'Weskus-legger' word daagliks op datum gehou.

Die toeris kry geleentheid om die leesstof op sy eie tyd deur te lees en sy dagprogram daarvolgens uit te werk. Vermeulen gee haar volle ondersteuning en hulp met die uitwerk van toere. Sy beveel toeriste aan om in die rigting van Velddrif te beweeg en om op 'n walvisbesigtiging te gaan met begeleiding van 'n walviskenner uit die omgewing. Blom- en voëlbesigtiging word aangemoedig deur die beskikbaarstelling van 'n kaart van die Weskus Nasionale Park en omgewing. 'n Piekniekmandjie word op aanvraag in gereedheid gebring vir toeriste wat 'n daguitstappie na die omgewing se besienswaardighede onderneem. Op hierdie wyse word die toeris aangemoedig om van die natuurlike toeriste-aantreklikhede in die omgewing gebruik te maak.

The Farmhouse-gastehuis adverteer deur gebruik te maak van advertensiemedia wat deur reisburo's dwarsoor die wêreld versprei word. Advertensies in die *Portfolio of Places* lei daartoe dat Europese reisburo's op hoogte is van die kwaliteit en diens wat The Farmhouse-gastehuis aan die Europeër bied. Plaaslike koerante soos *Die Burger*, *The Cape Times* en die *Langebaan Gazette* verseker Suid-Afrikaanse toeriste van eerste klas diens binne hul onmiddellike bereik. Die gastehuis is verder 'n lid van die *Langebaan Toerismeburo*. Hierdie buro betrek die gastehuis by al hul aktiwiteite en die gastehuis verwys weer op hul beurt besoekers na die toerismeburo indien enige inligting verlang word. Die plaaslike toerismeburo skakel met die reisburo's van die verskillende metropolitaanse gebiede en nooi per geleentheid die personeel van hierdie reisburo's om die omgewing te besoek. Voordat die groep op hul besoek na die verskillende toeriste-aantreklikhede in die omgewing vertrek, word 'n feestelike ontbyt voorgesit waar die gaste aan die voedseldiens van The Farmhouse-gastehuis bekendgestel word. Die gastehuisbedryf, die plaaslike toerismeburo, sowel as die besienswaardighede in die omgewing, word bevoordeel deur die skakeling met reisburo's van buite die omgewing.

The Farmhouse-gastehuis is by SATOER geakkrediteer. Akkreditasie dra by tot die sukses van die onderneming weens die opbouende kritiek en raad wat deur hierdie instansie gelewer word. Vermeulen bevestig dat SATOER se organisasie en streng bepalinge daartoe lei dat die gastehuispersoneel te alle tye opgeroep word tot hoë kwaliteit diens. As bestuurder is sy ook altyd op hoogte van vernuwing en veranderinge in die besigheidsektor. Die onderneming se hoë kwaliteit diens en suksesvolle bestuurstyl word deur die belangstelling en ondersteuning van SATOER aangemoedig en versterk.

5.1.3 Argitektuur

Figuur 6: The Farmhouse-gastehuis (Brosjyre: The Farmhouse, Langebaan)

Die oorspronklike plaashuis van die plaas *Panorama* is in 1860 opgerig. Die gebou is in 1992 opgeknip met die doel om 'n gastehuis daar te stel (Groenewald 1997:53). Die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede het ongelukkig nie bemoeienis met die gebou gemaak nie en daarom is dit nie as nasionale gedenkwaardigheid verklaar nie. Dit het daartoe gelei dat die oorspronklike gebou nie ongeskonde behoue gebly het nie en dat die solder verwyder is om 'n tweede verdieping by te voeg. Die oorspronklike houtvloere is uitgehaal en as plafon gebruik met die oprigting van die tweede verdieping. Grondteëls is in die plek van die houtvloere aangebring en die grasdak is vervang met 'n asbesdak. Die oorspronklike dakbalke en bakoond het behoue gebly en verleen 'n gesellige atmosfeer aan die sit- en eetkamer. Die hoë plafon van die eetkamer is uitgevoer met riete. Die kombuis is gemoderniseer en die oorspronklike vuurherd is omskep in 'n spens met vrieskaste. Die oorspronklike vertrekke het baie dik mure en die mure van die aangeboude onthaalkamer (grondvlak) en die vyf kamers op die tweede vlak, is van dieselfde dikte. Daar is deurgaans gepoog om eenvormigheid te behou waar nuwe aanbouings aan die oorspronklike gebou aangebring is.

Die stoepmuurtjie en buitemure van die gebou is met kalk afgewas sodat die gebou met sy spitsdak herinner aan die vroeë witgekalkte huise aan die Kaap (sien figuur 6, p.102). Vermeulen beweer dat die voorkoms van die gebou 'n rol speel wanneer Europeërs besluit op verblyf aan die weskus. 'n Foto van die gebou word op die brosjure aangebring om die toeris se aandag te trek.

Langs die opgeknapte gebou met sy aanbouings, is 'n verdere gebou opgerig wat slegs bestaan uit gastekamers. Hierdie buitegebou skakel in by die boustyl van die gerestoureerde opstal en vorm 'n eenheid met die reeds bespreekte gebou. Die buitegebou bestaan uit tien kamers wat onderverdeel is in vier dubbelkamers en ses kamers met twee enkelbeddens per kamer. Elke kamer het 'n en-suite badkamer, asook 'n Ann-Elizabeth stofie wat in die winter aangesteek word. Die vyf kamers in die hoofgebou bestaan uit drie dubbelkamers, een familiekamer met twee dubbelbeddens en 'n enkelkamer. Twee van hierdie kamers kyk nie uit op die strandmeer nie en word selde aan vakansiegangers verhuur. Daar word gewoonlik sakemanne- of vroue, wat die heeldag uitstedig is en eers in die aand na die gastehuis terugkeer, in hierdie kamers geplaas. Die ligging van The Farmhouse-gastehuis, met sy uitsig oor die strandmeer, is dikwels deurslaggewend vir die besoeker se keuse van akkommodasie.

Hoewel die gebou self opgeknop en aangepas is om die toeris 'n beeld te gee van die vroeëre *Panarama plaasopstal* waaruit die gastehuis ontwikkel het, word die toeris nie spesifiek na ander argitektuur in die omgewing verwys nie. Die enigste moontlike verwysing na ander argitektuur kom voor waar die toeriste aanbeveel word om die vissersgemeenskappe te besoek. Hier kry die toeris die vissershuisies onder oë. Geen ander pogings word aangewend om die argitektuur van die gebied aan die toeris te wys nie.

5.1.4 Voedselkultuur

The Farmhouse-gastehuis beskik oor 'n volledig ingerigte kombuis wat drie etes per dag aan gaste verskaf. Plaaslike inwoners en dagbesoekers maak ook van hierdie fasiliteite gebruik. Die gastehuis se tariewe sluit ontbyt in en gaste vind die eetgeriewe gerieflik byderhand tydens middag- en aandetes. Gaste verlaat die gastehuis deur die dag om dagtoere te onderneem en om besienswaardighede te besoek. Wanneer hulle teen die aand terugkeer, verkies hulle meestal om van die gastehuis se etes gebruik te maak.

Vermeulen is bestuurder sowel as sjef by die gastehuis en sy glo aan kwaliteit en hoë gehalte diens. Die etes wat verskaf word getuig van keurige voorbereiding deur 'n kennershand. Die gaste het 'n keuse of hulle in die eetkamer of op die patio bedien wil word. Daar word daaglik vars wit- en volgraanbrood gebak wat by elke maaltyd voorgesit word. Die spyskaart bestaan uit 'n groot verskeidenheid geregte en die gas het 'n keuse uit vis, wit- of rooivleis. Volgens Vermeulen is die Europeërs nie groot vleiseters nie en verkies hulle oor die algemeen visgeregte bo rooivleis.

'n Groot verskeidenheid vissoorte en skulpdiergeregte word bedien en die buitelandse toeris word op hierdie wyse aan die seekosse van die weskus bekend gestel. Dié wat dit verkies, kan egter ook wit- en rooivleisgeregte bestel. Elkeen se smaak en voorkeur word op hierdie wyse bevredig. Toeriste sowel as dorps-inwoners maak van The Farmhouse-gastehuis se eetfasiliteite gebruik. Gesogte geregte buiten seekos is onder andere skaapstert, bobotie, skaapboud, hoenderpastei, potjiekos en braaivleis. Wyn van bekende Stellenbosse wynplase word aan die toeris bedien. Die tee- en nageregspyskaart word gekombineer en heelwat dagbesoekers besoek die gastehuis om hierdie lekkernye te geniet.

Die gastehuis is daarvoor bekend dat hy elke Vrydagaand potjiekos op die oop kaggel maak. Die vuur in die kaggel word aangesteek en nadat die potjiekos in die kombuis voorberei is, word dit op die kole geplaas. Gaste kan hulself help met die skep van potjiekos op rys, sowel as vars slaai en tuisgebakte wit- en bruinbrood. Tydens die somermaande word gaste en deurreisigers genooi om 'n tradisionele seekosbraai by die gastehuis te geniet. Die gaste sit buite en kan toekyk terwyl die visgeregte voorberei word. Vermeulen is self verantwoordelik vir die braai en voorbereiding en sy geniet dit om op dié wyse persoonlik met die gaste kontak te maak. Verjaarsdag- en besigheidsetes, sowel as onthale vir troues, word ook by die gastehuis aangebied. Die spyskaart word volgens die aard van die funksie saamgestel en varieer na gelang van die betrokke groep se behoeftes.

5.1.5 Woordkuns en musiek

Die personeel van The Farmhouse-gastehuis wend geen doelbewuste poging aan om streekswoordkuns te bevorder nie, maar die toeris hoor wel Afrikaans deurdat die personeel dit gebruik. Die personeel is almal tweetalig met Afrikaans as eerste taal. Alhoewel die personeel met mekaar Afrikaans praat, word die gastehuis in Engels bestuur. Weens die feit dat die gastehuis hom toespits op die Europese toeris, word Engels as algemene voertaal gebruik. Die gastehuis word dus as tweetalig bestempel met heelwat meer gebruik van Engels as Afrikaans. Telefone word outomaties in Engels beantwoord en besprekings word gedoen na aanleiding van die toeris se taalkeuse. The Farmhouse-gastehuis is deur SATOER geakkrediteer en hierdie organisasie stel die kriteria vas waarop die gastehuis bestuur word. Een van SATOER se kriteria is dat slegs klassieke en instrumentale musiek in die gastehuis gespeel word. 'n Rustige atmosfeer word geskep wat die vakansiestemming huldig. Slegs Engelse leesstof word in The Farmhouse-gastehuis beskikbaar gestel in die vorm van tydskrifte, gidse, glansboeke en storieboeke. Elke kamer word voorsien van 'n televisie wat gaste in kontak bring met die gebeure in die buitewêreld.

5.2 Caledon Villa te Stellenbosch

(Inligting soos verskaf deur mnr Johan Krige – eienaar)

5.2.1 Historiese agtergrond en ligging

Caledon Villa word in een van die twee strate met die bes bewaarde Viktoriaanse geboue (Van Riebeeck- en Neethlingstraat) aangetref. Neethlingstraat 7 is binne stapafstand van die middedorp, die universiteit, die Eersterivier, sowel as die bergwandelpaaië. Die gebou self is 'n nasionale gedenkwaardigheid en is in 1912 opgerig. Dit weerspieël die oorgang van die Viktoriaanse na die Eduardiaanse styl en vorm wat styl betref 'n eenheid met die res van die huise in Neethlingstraat.

Die huis is in 1992 deur mnr Johan Krige gekoop met die doel om die reeds bestaande gastehuis as familiehuis en gastehuis te laat voortleef. Die eienaar praat self Duits en toeriste uit België en Nederland, met Hollands en Duits as voertaal, is as doelmark geïdentifiseer. Dit is juis deur die advertering daarvan as 'n Duitsgesinde gastehuis, dat dit deur die jare suksesvol as toeristeverblyf aangewend word.

Alhoewel die eienaar en sy personeel met mekaar Afrikaans praat, word daar met Duitse toeriste in hul moedertaal gepraat. Hollanders en Vlaminge word ook in groot getalle geakkommodeer. Die straatligging van die gastehuis het nie soseer bygedra tot die bepaling van die doelmark nie, maar wel die dorpsligging. Die feit dat die Caledon Villa in Stellenbosch geleë is, het daartoe bygedra dat toeriste van Nederland en België spesifiek belangstel om in die gastehuis te oornag. Die Hollanders en Vlaminge stel baie belang in die kultuur van ander lande en meer spesifiek Stellenbosch, weens die feit dat hulle eie kultuur in sommige opsigte ooreenstem met dié van die Suid-Afrikaner. Krige beweer dat die eikebome en Kaaps-Hollandse argitektuur 'n besondere kultuurbewustheid by hulle aanwakker.

5.2.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Die toeriste-aantreklikhede van die omgewing het 'n groot rol gespeel in die besluit om van die ou Krige-familiehuis 'n gastehuis te maak. Krige beveel sy gaste aan om gebruik te maak van Jonkershoek se wandelpaaie en perdryroetes. Die dorpskern met sy historiese argitektuur, museums, antieke winkeltjies en restaurante dien as verdere toeriste-aantreklikhede in die omgewing.

Krige is 'n lid van die *Stellenbosch Reklamevereniging* en sien sy taak as gastehuseienaar om die kultuur op informele wyse aan die toeris oor te dra. Hy maak dus baie tyd om sy gaste te leer ken en tot 10:00 in die oggend is hy nie beskikbaar vir mense van buite nie, maar maak hy tyd om by sy gaste rondom die ontbyt- en teetafel te kuier. Dit is hier waar hy hulle meer vertel van sy belangstelling in die heraldiek en genealogie, terwyl hy hulle ook verder inlig oor die land en sy mense. Hy verskaf inligting wat help om die Suid-Afrikaanse kultuur aan die buitelandse toeris oor te dra. Hy help ook sy gaste met die beplanning van dag- en naweektoere deur aan hulle kaarte en pamflette van Stellenbosch en die res van Suid-Afrika te verskaf. Hy gee ook inligting oor watter besienswaardighede besoek kan word waar slegs beperkte tyd tot die toeris se beskikking is. Krige is bekend met sommige gastehuseienaars van ander dorpe en streke in die land en hy verwys dus toeriste na gebiede en besienswaardighede, afhangende van die toeris se behoeftes en belangstelling. Oorsese reisburo's is nie altyd bekend met die historiese besienswaardighede in Suid-Afrika nie en daarom voel Krige hom verantwoordelik vir die verskaffing van inligting en die gee van hulp tydens die reël van toere – spesifiek in die

geval waar buitelandse toeriste by die gastehuis tuisgaan. Die gastehuis verskaf ook ontspanningsgeriewe aan die toeris. Sommige toeriste geniet die somerweer van die Boland en verkies dit om die heel dag by die swembad en die mooi tuin te ontspan. Hierdie fasiliteite is mettertyd tot Caledon Villa toegevoeg. Krige help sy gaste met die beplanning van daguitstappies na besienswaardighede in die omgewing. Die pamflet *Te voet deur Historiese Stellenbosch* word byvoorbeeld aan die toeris verskaf as gids om die dorpskern te leer ken. Toere na Kaappunt, Bloubergstrand, Wellington, Ceres en Tulbagh, asook sover as Wupperthal en Calvinia in die Noordweste, word gereël. Op hierdie wyse verskaf Krige 'n diens aan sy gaste wat hulle telkens weer laat terugkeer. 'n Paar basiese vrae word vervolgens aan die toeris gestel: *Hoe lank moet die toer wees? Hoe ver is hulle bereid om te ry? Wil hulle voetslaan of ry? Waarin stel hulle as individue belang? (byvoorbeeld gedenkwaardighede, museums, natuurtonele, dorpsgeskiedenis, plantegroei en so meer).*

Stellenbosch se wynroetes word deur toeriste uit alle oorde besoek. Krige verskaf aan toeriste 'n kaart waarop al die wynplase aangebring is. Verder gee hy raad en inligting met die keuse van wynlandgoedere om te besoek. Hy stel gewoonlik drie landgoedere voor waarvan een 'n familielandgoed, een 'n gemiddelde grootte en een 'n groot en uitgebreide landgoed is. Inligting oor die soort wyn waarin elke landgoed spesialiseer word gegee waardeur die toeris terselfdertyd aangemoedig én gelei word om die omgewing te verken.

Stellenbosch is vir die meeste toeriste 'n bestemming en nie net 'n deurroete nie. Dit is te sien in die groot getalle besprekings wat jaarliks by gastehuse in die omgewing gedoen word. Die tydsduur van verblyf in Stellenbosse gastehuse dui daarop dat toeriste nie net vinnig deur Stellenbosch reis nie, maar dat dit die middelpunt van menige toeriste se toerbeplanning is.

Caledon Villa is verbind aan die *Reklamevereniging van Stellenbosch*, maar is nie geakkrediteer by SATOER nie. Die rede hiervoor is dat Krige voel dat hy sy gastehuis onafhanklik wil bestuur sonder 'n toerismeraad wat hom 'voorskryf' wat om te doen. SATOER het 'n hele aantal reëls en vasgestelde riglyne waarby geakkrediteerde lede moet hou met die oprigting en bestuur van hul gastehuis. Krige voel dat 'n klomp reëls die buigbaarheid en kreatiwiteit van die gastehuseienaar beperk en daartoe lei dat 'n sekere

spontaneïteit verlore gaan wat aanleiding sou kon gee tot 'n meer ontspanne gastehuisbeleving.

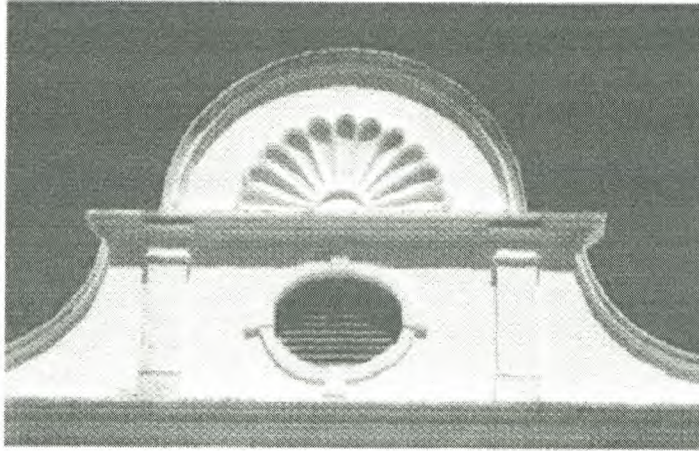
5.2.3 Argitektuur

Figuur 7: Caledon Villa se vooraansig (Foto: S Meintjes 2000)

Caledon Villa is 'n nasionale gedenkwaardigheid wat elemente van die Kaaps-Hollandse en Eduardiaanse boustyle vertoon. Dit is verder met versierings en brandglasruite in die Art Nouveau-styl afgerond. Die gebou is in 1912 opgerig en die eerste eienaar was ds JGJ Krige, afkomstig van Caledon. Hy was 'n broer van Johan Krige (huidige eienaar) se oupagrootjie. Met verloop van baie jare het bekende persone in die gebou gewoon, soos die Springbok rugbyspeler Japie Krige, Uys Krige (skrywer) en Francois Krige (skilder). Die koppeling van hierdie persone se name aan die gastehuis is 'n groot aantrekkingskrag vir buitelandse toeriste. Die huis het sy naam te danke aan die eerste eienaar wat sy liefde vir die dorp Caledon in die naam van die gastehuis afgedruk het. Krige het die gebou in 1992 gekoop met die doel om dit as Krige-familiehuis te laat voortleef. Die Krige-Argief word tans in Caledon Villa gehuisves en besoekers is welkom om met Krige oor genealogie en heraldiek te gesels weens sy groot voorliefde vir hierdie onderwerp.

Caledon Villa is, behalwe vir die verwydering van een of twee binnemure, nog net soos die oorspronklike bouers dit opgerig het. Die enigste nadeel van die gebou is die houtvloere wat veroorsaak dat voetstappe op die tweede verdieping duidelik op die grondvlak gehoor word. Die eienaar het die huis egter so ingerig dat daar geen slaapkamer op die tweede verdieping direk bokant 'n slaapkamer op die grondvlak is nie. Eet- en sitlokale word op die grondvlak aangetref.

Figuur 8: Gewel van Caledon Villa (Brosjure: Caledon Villa)

Die voorkoms van die gebou speel 'n groot rol in die aantrekkingskrag van die onderneming. 'n Foto van Caledon Villa is op brosjures, visite-kaartjies, kerskaartjies, poskaarte, komplimentêre kaartjies, sowel as op verwelkomingspamflette aangebring. Die Eduardiaanse elegansie en grootsheid van die gebou trek dadelik die aandag van die toeris (sien figuur 7, p.108). Die vooraansig word gekenmerk deur 'n holbolgewel van die Kaaps-Hollandse Herlewinstyl wat in die middel horisontaal verdeel word met swaar lyswerk. Bo-kant die lyswerk is 'n versiering wat sterk herinner aan die skulptmotief van die Rococo-tydperk. Die horisontale lyswerk word ondersteun deur twee kort pilasters weerskante van die ovaal lugrooster (sien figuur 8, p.109). 'n Breë veranda volg die kurwe van die voor- en systoep en die sierpleister gee 'n geheelindruk van statigheid en grootsheid. Die sinkdak, driehoekige spitstorinkies, gietysterwerk, balkonnetjie en ruim stoep, sowel as die gazebo by die swembad, is verdere Viktoriaanse stylelemente. In die ingangsportaal is die oorspronklike parketteëlvloer, muurpapier en staalplafon nog in 'n perfekte toestand en die houttrap wat na die boonste verdieping lei, gee 'n besondere karakter aan die binnekant van die gebou. Die vyf kamers is elk met antieke meubels toegerus en die Eduardiaanse ontbytkamer met sy oorspronklike hanglampe en

marmerkaggel met Art Nouveau-teëls verleen 'n besondere atmosfeer aan die grootse gebou.

Soos reeds genoem is Caledon Villa geleë in een van die twee strate met die bes bewaarde Viktoriaanse geboue. Die toeris word dus alreeds in die onmiddellike omgewing van Caledon Villa aan ander argitektoniese kenmerke bekendgestel. Krige moedig sy gaste aan om Stellenbosch se historiese dorpskern te besoek en op hierdie wyse word die argitektuur van die omgewing aan die toeris getoon soos wat dit werklik daar uitsien.

5.2.4 Voedselkultuur

Caledon Villa bedien slegs ontbyt aan sy gaste. Die rede hiervoor is die groot verskeidenheid eetplekke op Stellenbosch waarheen Krige eerder sy gaste verwys weens die hoë standaarde en uitsonderlike diens wat gelewer word. Ontbyt is by die verblyftarief ingesluit en dit word met sorg voorberei en bedien. Vrugte, joghurt, graankosse, roosterbrood, kaas, spek, eiers (voorberei na smaak), filterkoffie, tee en verskillende smeersels word bedien. 'n Hoë kwaliteit word te alle tye gehandhaaf. Mev Krige en twee ander persone is verantwoordelik vir die maak van die kos, terwyl die personeel verantwoordelik is vir die versorging van die tafels sowel as die bediening van geregte. Die kosse word in vasgestelde posisies op die bord geplaas en elke bord word noukeurig geïnspekteer voordat dit bedien word.

Krige poog om te alle tye 'n hoë standaard aan sy gaste te lewer. Gaste en dagbesoekers aan Caledon Villa word te alle tye met koffie, tee of koeldrank bedien. Krige skroom nie om 'n bottel wyn oop te maak as daar laat-aand om die kaggelvuur gesit en kuier word nie. Hy glo dat 'n ontspanne atmosfeer bydra tot die bou van 'n besorgde en belangstellende beeld wat sy ideaal vir die gastehuis is.

Die gaste het toegang tot 'n gemeenskaplike yskas waar hulle 'n item of twee kan bêre, maar hulle word afgeraai om groot voorrade kos daar aan te hou. Dit is belangrik dat die toeris te alle tye aangemoedig word om gebruik te maak van dit wat Stellenbosch hom bied en spesifiek die voedselkultuur van die omgewing.

5.2.5 Woordkuns en musiek

Die personeel van Caledon Villa wend geen doelbewuste poging aan om streekswoordkuns te bevorder nie. Afrikaans word wel aangehoor weens die feit dat die personeel met mekaar Afrikaans praat en die telefoon altyd eers in Afrikaans beantwoord word voordat daar na Engels of Duits oorgeslaan word. Krige is van mening dat hierdie aspek sy gastehuis van ander gastehuse onderskei. Afrikaans is deel van sy bemarkingstrategie. Daar word nie Afrikaanse musiek in die gastehuis gespeel nie, maar wel klassieke musiek. Die rede hiervoor is die eienaar se persoonlike voorkeur en veral omdat klassieke musiek die rustige atmosfeer van die Caledon Villa komplementeer. Daar word nie Afrikaanse leesstof in die kamers geplaas nie, behalwe vir 'n Bybel in drie tale (Afrikaans, Engels en Duits).

Krige se uitgangspunt is om Afrikaans op informele wyse aan die toeris oor te dra. Hy het bande met *Stigting vir Afrikaans*, 'n organisasie wat poog om Afrikaans uit te bou, en 'n hele paar algemene vergaderings van bogenoemde organisasie het al in die seminaarkamer van Caledon Villa plaasgevind. Heelwat Vlaminge het met die *1997 Vlaamse Week* in Suid-Afrika in Caledon Villa tuisgegaan. Die Vlaamse kuns en kultuur is op praktiese wyse aan die Suid-Afrikaner bekendgestel. Die belangstelling van Krige en sy personeel het daartoe gelei dat talle Vlaminge weer daarna in Caledon Villa tuisgegaan het. Verder gaan daar jaarliks honderde Nederlanders in Caledon Villa tuis. Die Nederlanders is geneig om slegs Engels met Afrikaanssprekendes te praat, maar Krige moedig hulle aan om in hul eie taal (Nederlands) te bly praat, terwyl hyself Afrikaans praat. Kultuuruitruiling vind dus plaas tot voordeel van albei partye.

5.3 The Rectory-gastehuis te Clanwilliam

(Inligting soos verskaf deur mev Esther Strauss – eienares)

5.3.1 Historiese agtergrond en ligging

The Rectory-gastehuis (Hoofstraat 37) word tussen 'n hele aantal historiese geboue in die hoofstraat van Clanwilliam aangetref. Hierdie Engelse pastorie dateer uit 1830 en is saam met die St John's Kerk (regoor The Rectory geleë) in 1972 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar (Kotze 1981:102; Langham-Carter 1993:42-43). Die hoofstraat is die besigheidsektor van die dorp waar oud en jonk vergader. Die ligging van die onderneming speel 'n belangrike rol in die toerismebedryf weens die feit dat die toeris

met sy verblyf in The Rectory-gastehuis terselfdertyd met die res van die besienswaardighede in Hoofstraat in aanraking kom.

5.3.2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Restourasie aan die ou pastorie is begin met die doel om 'n gastehuis op te rig wat die toeris in aanraking bring met die toeriste-aantreklikhede van die omgewing. 'n Groot verskeidenheid toeriste-aantreklikhede word in die omgewing aangetref waarvan die hoofstraat met sy historiese geboue en ryke geskiedenis, die onmiddellike omgewing van die gastehuis uitmaak. Besoeke aan die ou tronk (The Garrison), die velskoenfabriek, die 'blomkerk' met sy blomtentoontelling in Augustus/September, die hoofstraat met sy winkeltjies en tuisnywerhede, sowel as die rooibosteeffabriek, is gesogte besoekpunte in die dorp met sy geskiedenis wat uit die 17de eeu dateer (Kotze 1981:99, 105, 111; Swanevelder 1955:124-125). Strauss beweer dat toeriste meer op die natuur ingestel is as op die kultuur van die omgewing. Dit is waarom daar spesifiek gekonsentreer word op blomtentoontellings en toere in die rigting van die Pakhuispas om die toeris indirek met die kultuur van die omgewing bekend te stel.

The Rectory-gastehuis verskaf nie vervoer aan toeriste nie, maar die *Cederberg-vervoerdiens* is op die been gebring om toeriste na vergeleë besienswaardighede te vervoer. Gereëld word aan die toeris gebied waartydens die omgewing verken word aan die hand van opgeleide gidse. Volgens Strauss is Clanwilliam vir die toeris 'n bestemming en nie net op 'n deуроete na ander dorpe nie. Dit kan afgelei word van die feit dat die meeste toeriste vir meer as een aand in die gastehuis oorbly.

The Rectory-gastehuis is slegs aan die plaaslike reklamevereniging verbind en is nie by SATOER geakkrediteer nie. Strauss is oortuig daarvan dat SATOER se dienste op die platteland nie bevredigend is nie. Sy verkies om haar eie bestuurstyl te volg sonder dat sy met reëls en regulasies ingeperk word. Sy glo dat 'n positiewe beeld by die huidige toeris gekweek moet word tot voordeel van toekomstige gaste wat weer deur hierdie gaste aangemoedig word om van The Rectory-gastehuis se fasiliteite gebruik te maak.

5.3.3 Argitektuur

***Figuur 9: Vooraansig van The Rectory-gastehuis (regs) met sy wolfneusgewel
(Foto: S Meintjes 2000)***

Die Engelse pastorie, *The Rectory*, dateer uit 1830 toe dit gebou is as pastorie vir die Anglikaanse St John's Kerk. Die gebou is in 1972 tot nasionale gedenkwaardigheid verklaar en die wapen van die RNG is teen die buitemuur aangebring. Die ou plaasopstal is in 1996 deur dokter Strauss gekoop en gerestoureer (Kotze 1981:102; Langham-Carter 1993:42-43). Die gastehuis se voorkoms is dié van 'n 18de-eeuse plaasopstal met grasdak en wolfneusgewel (sien figuur 9, p.113). Die huis spog met Georgiaanse deure, sederhoutplafonne, 'n kaggel, asook 'n bakoondskoorsteen. Die daklyste is helder geverf met wingerdblare as versieringsmotief. Die vier kamers het elk 'n en-suite badkamer en verder word 'n kombuis met spens, 'n gemeenskaplike sitkamer, sowel as 'n binnehof waar etes bedien word, aangetref.

The Rectory-gastehuis is in die hoofstraat van Clanwilliam geleë waar bykans al die historiese argitektuur van die dorp byeen is. Die toeris word dus letterlik in die middel van die argitektuurskatte van die dorp geplaas. Gaste word op hierdie wyse aangemoedig om

hierdie argitektoniese versameling te besoek en die eienares verskaf inligting rakende die geskiedenis van die dorp en sy geboue indien 'n toeris daarna vra.

5.3.4 Voedselkultuur

Slegs ontbyt word bedien en dit bestaan uit wors, spek, roereier, vars brood, kaas, smere, filterkoffie en rooibostee. Ontbyt word vanuit die gastehuis se kombuis bedien terwyl gaste hulself by die tafeltjies in die binnehof tuismaak. Gaste word vir middag- en aandetes na die *Reinhold's restaurant* verwys. Slegs in die blomseisoen word 'n uitsondering gemaak wanneer aandetes ook by The Rectory-gastehuis bedien word. Hierdie aandetes bestaan uit tradisionele streeksdisse soos bobotie, kerrie, waterblommetjiefredie, soetpatat en gebakte aartappel. Die ete word afgesluit met pannekoek, koeksisters en filterkoffie. Strauss berei self die geregte terwyl twee persone help met die bediening daarvan. Sy bevestig dat dit nie lonend is om buite seisoentyd middag- en aandetes te verskaf nie weens die beperkte aantal gaste wat per dag gehuisves word.

5.3.5 Woordkuns en musiek

Die personeel van The Rectory-gastehuis wend geen doelbewuste pogings aan om streekswoordkuns te bevorder nie. Die personeel praat wel almal Afrikaans, maar daar word oor die algemeen Engelssprekende toeriste ontvang. Engelse tydskrifte word verskaf en verder word klassieke musiek in die gastehuis gespeel om 'n rustige atmosfeer te skep. The Rectory-gastehuis voorsien slegs 'n bed en ontbyt aan die toeris, terwyl daar van die res van die dorp verwag word om die toeris met die omgewing en streekskultuur bekend te stel.

HOOFSTUK 6

AANBEVELINGS VAN DIE STUDIE

Die akkommodasiesektor word tans gekenmerk deur verskeie tendense en ontwikkelinge wat bepalend kan wees vir die sukses van gastehuseienaars. Die tendense sluit 'n hoër bewustheid van kwaliteit en diensverskaffing in die omgewing waar die gastehuis geleë is, in.

Gastehuse het 'n belangrike rol te speel in die toerismebedryf in Suid-Afrika, maar ook regoor die wêreld. Die akkommodasieproduk bestaan uit meer as net blote oornagverblyf. Dit is 'n totale ervaring bestaande uit besprekingsdienste, ontvangs- en vertrekdienste, kamerdienste, voedsel- en drankdienste, ontspanningsfasiliteite en inligtingverskaffing. Die binnelandse toeris maak deur die gastehuisbedryf kennis met die verskillende streke in sy land, terwyl buitelandse toeriste met die land, sy mense en sy verskillende interne kulture kennis maak.

Die respondente (hoofstuk 5) is dit almal eens dat 'n wegbeweeg vanaf hotelle na gastehuse ervaar word. Redes aangevoer vir dié tendens het gewissel, maar daar is duidelik gemeld dat hotelle onpersoonlik is en nie interaksie tussen gaste aanmoedig nie. Gastehuse verskaf persoonlike diens en inligting wat op informele wyse aan die toeris oorgedra word. Ander oorsake wat aangevoer is, is 'n hoër omgewingsbewustheid onder toeriste wat in gastehuse tuisgaan, bekostigbare tariewe in vergelyking met dié van hotelle, sowel as noue kontak met die plaaslike bevolking wat toeriste bekendstel aan die omgewing en sy kultuurprodukte. Toeriste verlang persoonlike en informele verblyffasiliteite wat ingestel is op streekskultuuroordrag deur middel van die bekendstelling aan dit wat die omgewing hom bied.

Europese reisburo's ken nie noodwendig Suid-Afrika se besienswaardighede nie en daarom maak die toeris van die gastehuseienaar gebruik om spesifieke inligting te bekom aangaande besienswaardighede wat moontlik in die omgewing aangetref kan word. Dit is belangrik dat gastehuseienaars hul land moet ken en dat hulle as ambassadeurs moet optree in die proses om kultuur op informele wyse oor te dra.

Die gasthuseienaar moet die rol wat streeksprodukte in die sukses van die onderneming speel, verstaan en benut. Daar moet deurgaans gepoog word om die streekskultuur op 'lewende'wyse aan die toeris oor te dra juis weens die feit dat die toeris met sy reis die gebied en sy mense wil leer ken. Deur streeksprodukte te verskaf kan gastehuse bogenoemde doel bereik.

Die respondente is dit eens dat hul doelmark hoofsaaklik uit oorsese besoekers, veral Europeërs, bestaan. 'n Groot toeloop van veral Duitse toeriste, sowel as 'n toename in Nederlandse en Vlaamse toeriste word ervaar. Die respondente neem die Suid-Afrikaanse mark ook in aanmerking veral in terme van bekostigbare tariewe en waarde vir geld. 'n Toename in internasionale gaste het bygedra dat die doelmark verskuif het na buitelandse toeriste wat die land as vakansiegangers besoek of andersins in 'n professionele hoedanigheid na Suid-Afrika reis. Dit is belangrik om te onthou dat 'n groot verskeidenheid fasiliteite en aktiwiteite nie van belang is nie, maar eerder 'n unieke atmosfeer.

Die eienaar kan sy gaste op subtile wyse bekendstel met die streekskultuur deur die verskaffing van streekskosse, die oordrag van volkswoordkuns deur die vertelling van staaltjies oor die gebied en sy mense, sowel as die bekendstelling aan die natuurlike aantreklikhede deur die reël van besigtigingstoere deur die betrokke dorp en omgewing.

6.1 Ligging en toeriste-aantreklikhede in die omgewing

Elk van die behandelde gebiede is besonder gunstig geleë ten opsigte van die Kaapse metropolitaanse gebied. Langebaan, Clanwilliam en Stellenbosch is verbind met 'n hoofroete vanaf Kaapstad, wat verseker dat stedelinge en oorsese besoekers sonder moeite hierdie gebiede kan bereik. Die ligging van die gastehuis moet oordeelkundig gekies word met inagname van toeristeroetes, aantreklikhede in die omgewing en die sigbaarheid van en toeganklikheid na die betrokke gastehuis. Ligging blyk die mees bepalende faktor in die sukses van die gastehuisonderneming te wees.

Toeriste-aantreklikhede is enige iets wat toeriste aantrek (Lundberg 1984:33). Aantreklikhede het verskeie kenmerke en kan in drie hoofgroepe groepeer word, naamlik natuurlik, sosio-kultureel of kunsmatig/mensgemaak. 'n Primêre bestemming is waar die aantreklikheid van so 'n aard is dat dit die primêre motivering vir toeriste is om die bestemming vir 'n vakansie te besoek. 'n Sekondêre bestemming is gewoonlik 'n aantreklikheid wat toeriste lok onderweg na hul primêre bestemming en behels dus 'n korter besoek (Bennett 1995:45). 'n Verdere onderskeid word ook getref tussen aantreklikhede van 'n permanente aard en dié van 'n tydelike aard. Aantreklikhede van 'n permanente, fisiese aard is byvoorbeeld die fossielvelde te Langebaan, die nasionale gedenkwaardighede in Dorpstraat te Stellenbosch, Leipoldt se graf en die Sederbergstaproetes naby Clanwilliam. Hierteenoor is gebeurtenis-aantreklikhede tydelik van aard soos byvoorbeeld veldblombesigtiging by Langebaan en Clanwilliam tydens die blomseisoen, Stellenbosch Voedsel- en Wynfees, studentekarnaval en die Suid-Afrikaanse Jongwynskou Kampioenskappe.

Gebeurtenis-aantreklikhede het die voordeel van laer ontwikkelingskoste as permanente aantreklikhede, asook die voordeel van hoër toeganklikheid tot die mark (Bennett 1995:47). Die trekkrag of opvangarea van aantreklikhede word bepaal deur die afstand wat toeriste bereid is om af te lê ten einde die aantreklikhede te besoek (Mill & Morrison 1985:268).

Die tipe, skaal en aard van akkommodasie beskikbaar by die bestemming, bepaal die tipe en skaal van toerisme wat moontlik is (Forster 1985:122). 'n Bestemming se aantreklikhede is meestal die primêre motivering vir die meeste toeriste se keuse van 'n toerismebestemming. Die drie gastehuse wat behandel is, word al drie as primêre bestemmings beskou en is nie net 'n deуроete na 'n ander primêre bestemming nie. 'n Konstante toeloop van gaste word by elk van die gastehuse aangetref. Die behandelde dorpe kan ook, afhangende van die belangstellings van die toeris, as deуроete na ander primêre besoekpunte dien. Dit is dus belangrik dat gastehuseienaars bewus gemaak word van die essensiële rol wat hul besighede speel in die bepaling of die toeris na die streek sal terugkeer of nie. Gastehuseienaars moet te alle tye in gedagte hou dat die toeris van vandag die toeris van môre bepaal. Deur mondelinge oordrag doen hy reklame wat die streek sowel as die betrokke gastehuis se toekomssukses bepaal.

6.2 Argitektuur

Die voorkoms van die gastehuis dra by tot die toeris se keuse of hy/sy daar gaan tuisgaan. 'n Gerestoureerde huis wat omskep is in 'n gastehuis gee nie net 'n slaapplek aan gaste nie, maar het gewoonlik 'n geskiedkundige agtergrond wat heelwat inligting weergee rakende die mense wat voorheen daar gewoon en gewerk het. Indien dit 'n gerestoureerde of opgeknapte gebou is wat verskillende stylkenmerke vertoon, word heelwat afgelei van die tydperk waarin dit gebou is en die geskiedenis wat in die omgewing afgespeel het. Elk van die behandelde gastehuse het 'n besondere geskiedenis wat daaraan gekoppel word. *The Farmhouse-gastehuis* te Langebaan is byvoorbeeld 'n aangepaste plaasopstal wat uit 1860 dateer. Die geskiedenis van die oorspronklike opstal word oral in die gastehuis uitgebeeld in geraamde foto's wat die voorkoms van die oorspronklike opstal duidelik weergee. Die besoeker aan die gastehuis se belangstelling word op hierdie wyse geprikkel en verdere navrae word deur 'n ingeligte bestuurder beantwoord. Die voorkoms van elk van die behandelde gastehuse interesseer die besoeker en deur die geskiedenis mondelings aan die toeris oor te dra word hy/sy bekendgestel met die agtergrondgeskiedenis van die betrokke gebou terwyl die streekstaalgebruik ook terselfdertyd aangehoor word. Dit is egter nie net gerestoureerde huise wat as gastehuse dien nie. Nuutgeboude huise word ook baie suksesvol as gastehuse bedryf.

Aanbevelings ten opsigte van die benutting van die plaaslike argitektuur is die volgende:

- Toeriste moet bekendgestel word aan die argitektuurskatte van die omgewing deur hulle aandag daarop te vestig en akkurate aanwysings daarheen te gee.
- Goeie literatuur oor die argitektuur van die omgewing moet beskikbaar gestel word deur boeke in die leeskamer en sitkamer te plaas.
- Die gastehuseienaar kan 'n brosjure laat saamstel deur 'n kundige om byvoorbeeld stylkenmerke wat van Europa of die Ooste kom, uit te wys. Interessante feite oor die plaaslike volksboukuns, soos byvoorbeeld boumateriaal en grondplanne, kan ook uitgelig word.
- Wat betref die argitektuur van die gastehuis self, kan foto's (vóór restaurasie of opknapping) en artefakte wat moontlik tydens argeologiese ondersoeke gevind is, uitgestal word.

6.3 Streeksgeregte

Wat die voedselkultuur betref, het die gastehuseienaar die ideale geleentheid om dit op praktiese wyse aan die toeris oor te dra. Deur streeksgeregte te bedien, of deur selfs net 'n enkele streeksdis in die spyskaart in te sluit, kan die toeris die eiesoortigheid van streekskos ervaar.

- 'n Vleisbraai kan gehou word om 'n tipiese plaaslike eet- en ontspanningsgebruik te illustreer.
- Die vleisbraaigeleenthede kan afgewissel word met potjiekosaande soos reeds by The Farmhouse-gastehuis aangebied word. Die inhoud van die potjie kan aanpas by die tipiese streekkos.
- In gevalle waar gastehuse slegs ontbyt aanbied moet daar doelbewuste pogings aangewend word om die toeris te laat kennis maak met besonderse streekskos van die gebied. Gastehuse kan ondersoek instel na 'n moontlikheid om self etes te verskaf. Alternatiewelik kan samewerking in die gemeenskap verkry word wat sal verseker dat daar wel 'n plek is wat streekskosse aan die toeris kan voorsit.
- Verder kan tradisionele soetgebak van die omgewing saam met koffie of tee bedien word, soos byvoorbeeld skuinskoek uit die boeregemeenskap van Clanwilliam en koeksisters en melkert by Stellenbosse gastehuse.

Afhangende van die omvang van die toeriste-omset in die spesifieke gastehuis, kan die toeris moontlik keuses gebied word tussen 'n streekskos-ervaring en die meer konvensionele restaurantkos.

6.4 Streekswoordkuns

Die aard van die gemeenskap waarbinne die gastehuis gevestig is, speel 'n groot rol in die ontginning van die streekstaal.

In die Langebaan-omgewing bestaan die gemeenskap meestal uit vissers wat hul bestaan uit die see maak. Alhoewel die dorpsinwoners van Langebaan heelwat sakemanne en professionele mense insluit, weerspieël die vissersgemeenskap 'n redelik eenvoudige leefwyse. Die wyse waarop voedsel berei word (bakoond en kolevuur) asook die voorkoms van die huise (witgekalkte mure) weerspieël 'n mate van eenvoud en ongekunsteldheid.

Wat hul woordgebruik betref is hul uitdrukkings en naamgewing spesifiek gekonsentreer op dit waarmee hulle daagliks te doen het, naamlik die seelewe. Hierteenoor maak die boeregemeenskap van Clanwilliam grotendeels hul bestaan uit die veld. Hul uitdrukkings en naamgewing het dus baie te make met die veld en dierelewe. In hierdie studie is daar by elke streek spesifieke voorbeelde verskaf van woorde en name wat daagliks deur die streeksmense gebruik word en spesifiek op die gebied van toepassing is. In die Langebaan-gebied word die eiesoortigheid van die naamgewing gekoppel aan seediere, terwyl dit in die Clanwilliamdistrik grotendeels handel oor naamgewing aan veldplante.

Stellenbosch se woordkuns bevat studente-uitdrukkings en stories wat geassosieer word met die omgewing en wat heeltemal verskil van die uitdrukkings en stories wat in Langebaan en Clanwilliam aangehoor word. Stellenbosch se woordkuns bestaan byvoorbeeld uit 'n samevoeging van 'n verskeidenheid streekswoordkunste as gevolg van die groot aantal studente uit verskillende streke wat daar gekonsentreer is. Daarom sal dieselfde woord of uitdrukking noodwendig deur mense uit verskillende streke verskillend uitgespreek en geïnterpreteer word. 'n Groot deel van studentetaal bestaan uit nuutskeppings wat woorde en uitdrukkings betref.

Die rede waarom daar by die woordkuns van Stellenbosch op die studente gefokus word (en nie op die permanente inwoners van die dorp nie), is omdat die binnelandse toeris wat Stellenbosch besoek, bekend is daarmee dat die Universiteit van Stellenbosch hier aangetref word en dat studentekultuur deel uitmaak van die globale Stellenboschbeleving. Die studente-uitdrukkings en -naamgewing wat vroeër behandel is, gee 'n idee van die humor en gevatte woordgebruik wat met die aanhoor daarvan vir die hoorder plesier verskaf. Om dieselfde rede word rugbyvertellings, verhale oor legendariese figure van die omgewing en spookverhale gekoppel aan sekere geboue in die historiese dorpskern van Stellenbosch, aangehaal. Die vertellings is eie aan die omgewing en verskaf aan die toeris 'n ervaring van die eiesoortigheid van die dorp. Die musiek en digkuns wat die studente-lewe en natuurskoon van Stellenbosch uitspel, is 'n verdere voorbeeld van 'eiegoed' wat die hart van oudstudente aanraak en wat telkens die oudstudent laat terugkeer na waar hierdie herinneringe by hom/haar gekweek is. Met verwysing na studente-saamsingliedjies wat spesifiek aan Stellenbosch gekoppel word, word die toeris (binne- en buitelandse) in die unieke studentegees van die omgewing geplaas.

Weens die feit dat hierdie studie wat die woordkuns betref, spesifiek fokus op die Afrikaanse streekskultuur van elke gebied, kan daar geredeneer word dat die oordrag van die streekswoordkuns slegs op die binnelandse toeris wat Afrikaans verstaan, van toepassing kan wees. Daar moet egter in gedagte gehou word dat die buitelandse toeris nie die Afrikaanse taal hoef te verstaan om deur die woordkuns geraak te word nie. Nederlanders en Vlaminge sal 'n groot deel van wat hulle hoor verstaan en die waarnemings en vergelykings wat hulle maak met hul eie taal, is gewoonlik vir hulle uiters interessant. Ander buitelanders het gewoonlik waardering vir die klank van 'n vreemde taal, terwyl die inhoud van wat hulle aanhoor, baie maklik kortliks in hulle taal of in Engels vertaal kan word.

Wyses waarop streekswoordkuns aan die toeris oorgedra kan word, is die volgende:

- Die toeris kan op verskillende maniere aan die streekswoordkuns van die omgewing blootgestel word, byvoorbeeld deur restaurante te besoek of om sommer net op straat na die woordgebruik van die omstanders te luister. Op Stellenbosch kan hulle byvoorbeeld op die universiteitskampus rondbeweeg en op Langebaan tussen die vissers.
- 'n Spesifieke geselligheid kan gereël word waar volksvertellings rondom 'n kaggelvuur of kampvuur deur 'n goeie verteller aangebied word. By hierdie geleentheid kan iemand kortliks die inhoud in byvoorbeeld Engels weergee.
- Soortgelyke liedjie-aande kan ook gehou word of 'n kombinasie van die twee.
- In gastehuse waar daar nie beperkings of voorskrifte is ten opsigte van die musiek wat gespeel word nie, kan musiek en liedjies wat eie is aan die betrokke streek as agtergrond verskaf word.
- Gastehuseienaars kan die gaste se aandag vestig op die bestaan van kore (soos in die geval van Stellenbosse kore) en waar en wanneer optredes plaasvind, omdat dit onlosmaaklik deel is van die streekskultuur.
- Vir Afrikaanssprekende toeriste kan tipiese woorde en uitdrukkings van die betrokke streek in 'n pamflet aangebied word.

Geleenthede waar die bekendstelling van die woordkuns met ander aktiwiteite gekombineer kan word, is die volgende:

- Toeriste-aantreklikhede en die woordkuns kan gekombineer word om dit aan die toeris oor te dra. 'n Voorbeeld hiervan is staproetes in die Sederberge met voorsiening van 'n gids wat die omgewing se plante en diere ken. Die toeris word terselfdertyd bekendgestel aan die natuurskoon, sowel as aan die benamings van plante en diere van die omgewing. Net so sal 'n besoek aan die Langebaanstrandmeer wanneer die vissermanne laatmiddag met hul vangste na die land terugkeer, die toeris op informele wyse aan die visserskultuur sowel as die taalgebruik van die vissermanne bekendstel.
- 'n Kombinerings van die streek se woordkuns en kos word aangetref wanneer daar by 'n vleisbraaigeleentheid kampvuurstories vertel word deur inwoners van die gebied. Terselfdertyd kan musiek gespeel en volksliedjies gesing word waardeur die toeris kennis maak met die streeksmens se informele uitlewing van sy streekskultuur.

HOOFSTUK 7

EVALUERING

Die belangrikste probleem wat ten grondslag van hierdie studie gelê het, was die vraag hoe die oordrag van plaaslike kultuur deur gastehuse aan toeriste bevorder kan word, tot voordeel van die toerismebedryf. In die loop van die studie is die huidige stand van kultuuroordag in gastehuse behandel. In die proses is sekere leemtes geïdentifiseer wat uiteindelik met die voorgestelde riglyne geremedieer sou kon word.

Bevindings

Die voorbeeldmateriaal wat versamel is, het bewys dat daar genoeg kultuurstof is wat aangewend sou kon word vir die bevordering van toerisme. Die feit dat daar voorbeelde van tradisionele kultuur aangetref word wat steeds in die volksmond of in die praktyk beoefen word, is 'n bewys daarvan dat die kultuur lewend is. Daar ontstaan ook voortdurend nuwe vorme van kultuuruitinge wat aanvullend is tot bogenoemde tradisionele kultuurbeleving. Die drie aspekte van kultuur wat in die studie gebruik is, naamlik argitektuur, voedsel en woordkuns, is slegs voorbeelde om die beginsel en potensiaal van streekskultuuroordag te illustreer. Daar sou egter ook ander aspekte van die kultuur aangewend kan word om aan die toeris 'n ervaring van die plaaslike kultuur te gee, byvoorbeeld kleredrag, gelowe, vervoermiddels, ensomeer.

Daar is vasgestel dat gastehuseienaars soms wel kultuur oordra, hoewel dit nie altyd op doelbewuste, geordende en planmatige wyse geskied nie. Dit is meestal spontane handelings van gastehuseienaars om hul gastehuse aanloklik te maak vir die toeris. Van die drie gekose aspekte van kultuur is argitektuur die een wat tans die meeste aandag kry. Tog is daar op hierdie terrein baie meer moontlikhede wat ontgin kan word. Die gastehuse wat gekies is, vertoon wel argitektoniese kenmerke vanuit die omgewing, maar inligting omtrent die argitektuur van die omgewing sou veel meer aandag kon geniet.

Wat die voedselkultuur betref bied The Farmhouse-gastehuis reeds enkele streeksdisse aan. Daar is egter nog baie potensiaal wat benut kan word juis omdat hierdie aspek van die kultuur ook een van die basiese behoeftes van die mens is en daaglik bevredig moet word.

Die gemiddelde toeris is bekend met die idee dat elke streek sy eie streeksdisse het en 'n aanvraag daarna is dus voor die hand liggend. Hierteenoor word die potensiaal van die woordkuns as kultuuruiting feitlik glad nie benut nie. Die studie het spesifiek uitgelig dat woordkuns as kultuuraspek heelwat moontlikhede bied. Verder kan die plaaslike inwoners van elke streek ook bewus gemaak word van die besondere belang en aandeel wat hulle het in die proses om die streekswoordkuns lewend te hou. Die toeris kan op 'n verskeidenheid interessante wyses kennis maak met die streekstaal.

Riglyne vloei voort uit dit wat reeds aangebied word deur die gastehuse (wat relatief tot die potensiaal, nog baie min is), en uit die ontleding van die kultuurstof. Die riglyne is dan ook daarop gemik om prakties uitvoerbaar te wees en om op spontane wyse in die gastehuisbeleving ingesluit te word. Die riglyne is verder opsommend en skep 'n nuwe denkpatroon op die gebied van kultuuroordrag met toepassing in gastehuse. Dit maak die toerismebedryf bewus van die praktiese moontlikhede wat daar in die kultuuroordragingsproses is. Dit is belangrik om die plaaslike gemeenskap betrokke te kry, veral in gevalle waar die toeris die behoefte openbaar om byvoorbeeld aan die streek se geregte en woordkuns bekend gestel te word.

Daar moet deurgaans onthou word dat dit slegs riglyne bly en nie noodwendig toegepas hoëf te word nie. Dit vestig bloot die gastehuseienaars se aandag op die moontlikhede en potensiaal van kultuuroordrag.

Verdere toepassing

Vir die doeleindes van hierdie studie is na drie Wes-Kaapse dorpe verwys, naamlik Langebaan, Stellenbosch en Clanwilliam. Die bevindinge is egter nie noodwendig net van toepassing op hierdie drie dorpe en hulle omgewings nie. Alhoewel die drie gebiede gekies is as gevallestudies om streekskultuuroordrag deur die medewerking van gastehuse te illustreer, kan die bevindinge veel wyer getrek word as net 'n enkele streek of land. Die prinsiep van kultuuroordrag op hierdie wyse kan sekerlik in die meeste lande in die wêreld van toepassing gemaak word. Regoor die wêreld kan sekere tipes gastehuse en privaatverblyf by 'n gasheer ingespan word as medium waardeur streekskultuur aan die toeris oorgedra word.

Dit is belangrik om te meld dat nie alle tipes gastehuse hierdie konsep sal kan toepas nie. Die gebruik daarvan sal in 'n groot mate afhang van die teikenmark van die gastehuis en ook van die ligging. Dit sal waarskynlik makliker wees vir gastehuse op die platteland as dié in die stad om die konsep te benut. In die geheel gesien is dit egter moontlik dat elke wêrelddeel se eie unieke kultuur aangewend kan word om toeriste te lok na daardie bepaalde streek wat dan uiteindelik die gastehuis- sowel as die toerismebedryf sal bevorder.

BRONNELYS

Afkortings

DGDS	➔	Departement Geskiedenis Dokumentesentrum, Universiteit van Stellenbosch.
FAK	➔	Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge
HAT	➔	Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal
KWV	➔	Koöperatiewe Wynbouers Vereeniging
SATOER	➔	Suid-Afrikaanse Toerismeburo

Literatuur

Anoniem	1989	Stellenbosch het die mooiste name (<i>Die Burger</i> , 9 Maart).
Anoniem	1993	New grading system for guesthouses (<i>Hotelier & Caterer</i> , Julie).
Anoniem	1994	Mimosa Lodge – better than home from home (<i>Hotelier & Caterer</i> , Augustus).
Anoniem	1995	Survey spells out why tourists go for guesthouses (<i>Hotelier & Caterer</i> , Augustus).
Badenhorst, UL	1952	<i>Die fonologiese stuktuur van die eenletter-grepige woorde in Afrikaans</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Kaapstad).
Barnard, E	1952	<i>Outydse resepte</i> , Maskew Miller: Kaapstad.
Basson, MA e.a.	1973	<i>Afrikaans vir die student</i> (4de hers. dr.), Voortrekkerpers: Johannesburg.

Beck, H	1956	<i>Meet the Cape food</i> , Purnell and sons: Kaapstad.
Behm, S &
MM Walters	1998	<i>Die Weskus van die Kaap</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Bennett, JA	1995	<i>Managing tourism services</i> , Van Schaik: Pretoria.
Boshoff, SPE	1921	<i>Volk en taal van Suid-Afrika</i> , Dusseau & Co: Kaapstad.
Boshoff, SPE	1963	<i>Radiopraatjies oor Afrikaans</i> (3de hers. dr.), Voortrekkerpers: Johannesburg.
Botha, CS &
MM Walters	1976	<i>Droom van die Weskus</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Bouws, J	g.d.	<i>Die Afrikaanse volkslied</i> , FAK: Johannesburg.
Bouws, J	1969	<i>Die volkslied, deel van ons erfenis</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Bruton, C &
L Tarr	1992	<i>Fisherman's favourites: fish, seafood & seaweed recipes</i> , Sigma Press: Pretoria.
Burden, M	1991	<i>Die Afrikaanse volkslied onder die bruinmense</i> (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
Burden, M	1996	<i>Yzerfontein - weskuswonder</i> , Yzerfontein belastingbetalersvereniging: Yzerfontein.

Clanwilliam Feeskomitee	1964	<i>Clanwilliam 150 jaar (1814-1964)</i>
(Feeskomitee van Clanwilliam se 150-jarige bestaan, 19 September).
Coetzee, AB	1958	<i>Teenstellings in die taal</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.
Coetzee, AE	1985	<i>Fonetiek</i> (3de hers. uitg.), Academica: Kaapstad.
Collier, J	1959	<i>Stellenbosch revisited</i> , Universiteitsuitgewers: Stellenbosch.
Combrink, JGH &
LG de Stadler	1987	<i>Afrikaanse fonologie</i> , Macmillan: Kaapstad.
Cooper, C e.a.	1993	<i>Tourism: Principles and practice</i> , Pitman: Londen.
Crafford, M	1999	Gastehuse in Suid-Afrika: Wil jy bly of wil jy gly? (<i>Rooi Rose</i> , 3 Maart).
Craven, DH &
F Smuts	1979	Sport en ontspanning (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Cronje, A	1991	Caledon Villa, Stellenbosch, bly behoue vir die nageslag (<i>Die Burger</i> , 10 Augustus).
De Kock, WM	1970	<i>Hawens en seevervoer langs die Suid-Afrikaanse weskus</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).

Desmond, J	g.d.	<i>Traditional cookery in Southern Africa</i> , Books of Africa: Kaapstad.
De Villiers, M	g.d.	<i>Naamgewing en woordvorming</i> , Universiteits-uitgewers: Stellenbosch.
De Villiers, M	1969	<i>Afrikaanse klankleer: Fonetiek, fonologie en woordbou</i> , Balkema: Kaapstad.
De Villiers, M	1987	<i>Afrikaanse klankleer</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Dexter, A	1994	The farmhouse at Langebaan (<i>SA Garden & Home</i> , Julie).
Dickason, GB	1973	<i>Irish settlers to the Cape: history of the Clanwilliam 1820 settlers from Cork Harbour</i> , Balkema: Kaapstad.
Donald, PR	1989	Van Zyl House second restoration (<i>Restorica</i> no. 24, April).
Eksteen, L	1984	<i>'n Beeld van Afrikaanse woorde</i> , Human & Rousseau: Pretoria.
Erasmus, BPJ	1995	<i>Oppad in Suid-Afrika</i> , Jonathan Ball: Johannesburg.
Esterhuizen, A	1985	Liegstorie (<i>Die Gemsbok</i> , 26 Julie).
FAK	1979	<i>FAK-sangbundel</i> (4de uitg., 1ste dr.), Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge: Johannesburg.

Fensham, FC	1979	Nederduitse Gereformeerde Kerk (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Foot, L e.a.	1982	<i>Akkerknakker</i> , Studenteraad: Stellenbosch.
Forster, D	1985	<i>Travel and tourism management</i> , Macmillan: Londen.
Fouché, L	1970	<i>Dagboek van Adam Tas (1905-1706)</i> , Van Riebeeck vereniging: Kaapstad.
Fourie, H & P Crouse	1998	<i>Stellenbosch, universiteitsdorp langs die Eersterivier</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Fransen, H	1979a	Argitektuur (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Fransen, H	1979b	<i>Ontdek historiese Stellenbosch</i> , HAUM: Pretoria.
Gerber, H	1945	<i>Fish fare for South Africans</i> , Volkspers: Kaapstad.
Gerber, R	1986	In sy leeftyd was hy reeds 'n legende (<i>Eikestadnuus</i> , 9 Mei).
Grobbelaar, PW	1974	<i>Volkslewe van die Afrikaner</i> , Tafelberg: Kaapstad.

Grobbelaar, PW	1981	<i>Die volksvertelling as kultuuruiting met besondere verwysing na Afrikaans</i> (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
Grobbelaar, PW	1997	<i>Die rooi lappieskombers: volkskwatryne</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Groenewald, A	1997	<i>Blomme en bloed: die verhaal van Langebaan</i> , Paarlse drukpers: Paarl.
Harteveld, P e.a.	1992	<i>Woordkeusegids: 'n kerntesourus van Afrikaans</i> (1ste dr.), Southern: Kaapstad.
HAT	1965	<i>Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal</i> , Voortrekkerpers: Johannesburg.
HAT	1979	<i>Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal</i> (2de hers. uitg., 1ste dr.), Perskor: Johannesburg.
Heard, V & L Faull	1975	<i>Our best traditional recipes</i> , Howard Timmins: Kaapstad.
Hobson, T & J Collins	1997	<i>South Africa's winelands: a visitor's guide</i> , Struik: Kaapstad.
Hugo, AM & J van der Bijl	1963	<i>Die kerk van Stellenbosch 1686-1963</i> , Tafelberg: Kaapstad.
James, B	1994	Vlieënde springbok (<i>Weekends</i> , 29 Mei).

Janse van Rensburg, CA	1997	<i>Strategiese besluite ten opsigte van gastehuse in die Suid-Afrikaanse toerismebedryf</i> (Ongepubliseerde MA-verhandeling, Randse Afrikaanse Universiteit).
Johnman, CK	1979	Anglikaanse Kerk (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Kannemeyer, J	1999	Reis na wêreld van Boerneef en Leipoldt (<i>Bylae by Die Burger</i> , 31 Julie).
Kench, J	1983	<i>The complete book of South African wine</i> , Struik: Kaapstad.
Kotze, DA	1981	<i>Van Roodezand tot Gariep: 150-jarige bestaan van die NG Gemeente Clanwilliam 1826-1976</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.
Kotzé, DJ	1979	Bewaring (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
KWV	1968	<i>Entertaining with wines of the Cape</i> , Wijnbouwers Vereniging van Zuid-Afrika: Paarl.
Lambris, P	1994	Gastehuse: geleentheid vir kleinsake (<i>Entrepreneur</i> , Mei).
Lambris, P	1996	Gastehuse as besigheid: wenke en idees; sakegeleenthede (<i>Entrepreneur</i> , Augustus).

Langham-Carter, RR	1993	<i>Clanwilliam: the town, the district, St John's Church</i> , Diocesan College: Kaapstad.
Leipoldt, CL	1963	<i>Polfyntjies vir die proe</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Leipoldt, CL	1976	<i>Leipoldt's Cape cookery</i> , Flesch & Partners: Kaapstad.
Leipoldt, CL	1978	<i>Kos vir die kenner</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Le Roux, MJ &
DJ Kotzé	1979	Museums (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Le Roux, A &
Schelpe, EA	1981	<i>Namakwaland en Clanwilliam: Veldblomgids van Suid-Afrika</i> , Creda Press: Kaapstad.
Levy, J	1989	<i>The complete guide to walks and trails in Southern Africa</i> , Struik: Kaapstad.
Loots, W	1989	Plaasname en Naamborde (<i>Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal</i> , 45 (1), April).
Lundberg, DE	1984	<i>The hotel and restaurant business</i> (4de uitg.), Van Nostrand Reinhold Company: New York.
McCarty, D	1994	Open house (<i>Woman's value</i> , Oktober).
McIntosh, RW &
CR Goeldner	1990	<i>Tourism: Principles, practices, philosophies</i> , John Wiley: New York.
Mertens, A	1966	<i>Stellenbosch</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.

Middleton, VTC	1994	<i>Marketing in travel and tourism</i> , Heinemann: Oxford.
Mill, RC &
AM Morrison	1985	<i>The tourism system</i> , Prentice Hall: New Jersey.
Moolman, E	1989	A, ja, Tolla! (<i>Huisgenoot</i> , 2 Maart).
Muller, JJ	1952	Die ontstaan en ontwikkeling van Clanwilliam (<i>Brosjure opgestel in opdrag van die plaaslike Van Riebeeckfeeskomitee</i> , Universiteit van die Oranje Vrystaat, 22 Maart).
Myburgh, H	1990	<i>So eet ons aan die Kaap</i> , Jonathan Ball: Johannesburg.
Nienaber-Luitingh, M &
CJM Nienaber	1977	<i>Woordkuns: inleiding tot die literatuurstudie</i> , Van Schaik: Pretoria.
Opperman, DJ	1974	<i>Groot verseboek</i> (5de uitg., 1ste dr.), Tafelberg: Kaapstad.
Opperman, DJ	1987	<i>Versamelde poësie</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Ottermann, R	1999	Historiese oorsig (in R Ottermann (red.): <i>Die musieklewe van Stellenbosch</i> , Die Stellenbosse Heemkring: Stellenbosch.)
Ottermann, R (red.)	1999	<i>Die musieklewe van Stellenbosch</i> , Die Stellenbosse Heemkring: Stellenbosch.

Pellisier, SH	1961	<i>Vir ons volkspelers</i> , Nasionale Raad vir volksang en volkspele: Pretoria.
Pienaar, M	1992	Volkshumor in Afrikaanse bynaamgewing (<i>Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal</i> , 48 (2), Oktober).
Pieterse, P	1991	<i>Pieter Pieterse se swerwerskos</i> , HAUM: Pretoria.
Potgieter, JE	1970	<i>Opelugontspanning in die Sentraal-Weskus</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
Raper, PE	g.d.	<i>Dictionary of Southern African place names</i> , Lowry: Johannesburg.
Rood, B	1977	<i>Betsie Rood's 101 traditional South African recipes</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Rood, B	1994	<i>Kos uit die veldkombuis</i> , Tafelberg: Kaapstad.
SATOER	1994	<i>Hoe om 'n bed-en-ontbyt/gastehuis onderneming te begin</i> , Pretoria.
SATOER	1995	<i>A survey of South Africa's international tourism market: Summer 1995</i> , Pretoria.
SATOER	g.d.	<i>South Africa's Western Cape: a Tourism Blueprint travel guide</i> , The Tourism Blueprint: Kaapstad.

Schepers, HJ	1985	So ietsie oor plant- en blomname van Namakwaland (<i>Tydskrif vir Volkskunde en Volkstaal</i> , 41 (2), Junie).
Scholtz , J du P	1941	<i>Uit die geskiedenis van die naamgewing aan plante en diere in Afrikaans</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.
Scholtz, J du P	1974	<i>Naamgewing aan plante en diere in Afrikaans</i> (2de uitg.), Nasionale pers: Kaapstad.
Schwager, C &
L Köppe	1992	<i>Stellenbosch</i> , Imago Series: Stellenbosch.
Sieff, P	1959	<i>South African traditional dishes</i> , Howard Timmins: Kaapstad.
Slabbert, A	1997	Teen kersfees was hier nie 'n man in sig (<i>Langebaan Gazette</i> , 1 (11), Oktober).
Slabbert, A	1997	Hy het die gevrieste touleer fluks geklim (<i>Langebaan Gazette</i> , 1 (14), November).
Sleigh, D	1993	<i>Die buiteposte, VOC-buiteposte onder Kaapse bestuur 1652-1795</i> , HAUM: Pretoria.
Smuts, F	1979	Die stigting van Stellenbosch (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)

Smuts, F (red.)	1979	Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek, Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.
Snyman, L &
A Klarie	1986	<i>Meer van die see</i> , Don Nelson: Kaapstad.
Spaarwater, E	1997	Kom wees my gas (<i>Sarie</i> , 26 Februarie).
Spaarwater, P	1990	Hotnotjies (<i>Die Burger</i> , 23 Februarie).
Spies, L	1971	<i>Digby vergenoeg</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Spies, L	1982	<i>Oorstaanson</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Stellenbosse Heemkring	1979	Sosiale lewe (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Stevens, S	1995	<i>The step by step guide to a successful Bed & Breakfast</i> , Republican Press: Durban.
Swanevelder, CJ	1955	<i>Die Olifantsrivier-besproeiingskema</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
Thom, HB e.a.	1966	<i>Stellenbosch 1866-1966, Honderd jaar hoër onderwys</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.
Townley, J e.a.	1959	<i>Rotstekeninge van die Suidwes- Kaap</i> , Nasionale Boekhandel: Kaapstad.

Truter, C	1998	<i>West Coast – a tourist guide</i> , Universiteit van Kaapstad: Kaapstad.
Van Aarde, JNS	1963	<i>Olifantsrivier-staatswaterskema 1945-1960, grondgebruikstudie</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
Van der Spuy, KR	1969	<i>Old Nectar and roses</i> , Books of Africa: Kaapstad.
Van Heerden, W	1995	Gastehuse vir gesellige verblyf (<i>Die Taalgenoot</i> , Jan/Febr).
Van Schaik, JL	1994	<i>Basiswoordeboek van Afrikaans</i> , Van Schaik: Pretoria.
Van Zyl, C	g.d.	<i>Guidelines for operating a guesthouse</i> , Van Schaik: Pretoria.
Veldsman, P	1980	<i>Eet saam met Leipoldt</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Visagie, JC	1979	Die groei van die distrik (in F Smuts (red.): <i>Stellenbosch drie eeue: amptelike gedenkboek</i> , Stadsraad van Stellenbosch: Stellenbosch.)
Visser, L	1986	Byname het stewig vasgeskop (<i>Die Burger</i> , 22 November).
Wahl, IR	1946	<i>Distrik Clanwilliam</i> (Ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).

Tydskrifte en koerante

Woman's value, Oktober 1994

- *Bushmans kloof, wilderness reserve*
- *Caledon Villa*
- *Cape springflower guide*
- *Clanwilliam, blom van die Sederberge*

- *Club Mykonos, a world apart*
- *Historical background of Langebaan*
- *Langebaan South Africa*, Langebaan Toerisme Buro: Langebaan.
- *'n Mylpaal op kultuurgebied*, Departement van ontwikkeling van die Universiteit van Stellenbosch: Stellenbosch.
- *Marg-Will farm accomodation Clanwilliam*
- *Rooibos, Nectar of nature*, Rooibos Limited: Clanwilliam
- *South African National Parks*, Langebaan Toerisme Buro: Langebaan.
- *Southern African Travel Guide*
- *Stellenbosch and its wine route - tourist guide 1999*, Stellenbosch tourism & information bureau: Stellenbosch.
- *Strassberger's Hotel Clanwilliam*
- *Te voet deur Historiese Stellenbosch*, Stellenbosch toerisme en inligtingsburo: Stellenbosch.
- *The Farmhouse, Langebaan*
- *Weskus mini-veldblomgids*
- *Weskus Nasionale Park (Geelbek Gold fields omgewingsentrum)*
- *West Coast National Park*
- *West Coast National Park Bird List*, Park Warden: Langebaan.
- *West Coast Peninsula of South Africa*
- *Wupperthal, seder juweel*

Argivale bronne

Departement Geskiedenis Dokumentesentrum, Universiteit van Stellenbosch

Voorgaadse seminare

ALGNW IX: Algemeen Noordweste

ALGNW XI: Algemeen Noordweste

ALGNW XVIII: Algemeen Noordweste

ALGNW XXI: Algemeen Noordweste

ALGNW XXXVIII: Algemeen Noordweste

KARO I: Karoo

NAM IV: Namakwaland

NAM VI: Namakwaland
NAM XII: Namakwaland
NAM XXI: Namakwaland
SED I: Sederberge
SED II: Sederberge
STEL XXI: Stellenbosch
STEL XXXVIII: Stellenbosch
WES I: Weskus
WES II: Weskus
WES III: Weskus

Spyskaarte

De Soete Inval, Ryneveldstraat, Stellenbosch
De Volkskombuis, Aan de wagenweg, Stellenbosch
D'Ouwe Werf, Kerkstraat, Stellenbosch
Oom Samie se winkel, Dorpstraat, Stellenbosch

Klankbronne

Matieland (samest: Tex de Swardt): CD (99/46)

Mondelinge bronne

De Kock, A mev	1999	Adres: Oesterskulpwoonstel 17, Langebaan Beroep: Sekretaresse by motorwerke Geboortedatum: 3/11/1966 Datum van onderhoud: 21 Augustus
De Kock, H mnr	1999	Adres: Kortstraat 4, Clanwilliam Beroep: Proponent Geboortedatum: 28/10/1972 Datum van onderhoud: 21 Augustus

De Kock, P mnr	1999	Adres: Oesterskulpwoonstel 17, Langebaan Beroep: Auto-elektrisiën in weermag Geboortedatum: 6/9/1965 Datum van onderhoud: 21 Augustus
De la Guerre, W mnr	1999	Adres: Heresingel 18, Stellenbosch Beroep: Student Geboortedatum: 10/1/1977 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Du Preez, P mnr	1999	Adres: Disalaan 24, Kommetjie Beroep: Professionele duiker Geboortedatum: 15/9/1957 Datum van onderhoud: 6 Oktober
Du Toit, JS mnr	1999	Adres: Uitsigstraat 4, Langebaan Beroep: Afgetrede boer Geboortedatum: 17/7/1933 Datum van onderhoud: 21 Augustus
Duvenhage, A mev	1999	Adres: Kortstraat 4, Clanwilliam Beroep: Onderwyseres Geboortedatum: 2/8/1963 Datum van onderhoud: 25 Augustus
Duvenhage, A mnr	1999	Adres: Kortstraat 4, Clanwilliam Beroep: Predikant Geboortedatum: 4/4/1963 Datum van onderhoud: 25 Augustus
Erasmus, A mev	1999	Adres: Disalaan 31, Kommetjie Beroep: Huisvrouw Geboortedatum: 18/1/1945 Datum van onderhoud: 15 Februarie

February, Q mnr	1999	Adres: Grabrielstraat 49, Cloetesville Beroep: Student Geboortedatum: 12/1/1974 Datum van onderhoud: 13 Augustus
Fourie, R mej	1999	Adres: Harmonie koshuis, Stellenbosch Beroep: Student Geboortedatum: 12/5/1977 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Geyer, J mnr	1999	Adres: Posbus 8, Clanwilliam Beroep: Student Geboortedatum: 23/7/1976 Datum van onderhoud: 24 Augustus
Jacobs, R mej	1999	Adres: Lavanda 510, Jan Cillierstraat, Stellenbosch Beroep: PNA-kassier Geboortedatum: 22/5/1972 Datum van onderhoud: 13 Augustus
Krige, J mnr	1999	Adres: Neethlingstraat 7, Stellenbosch Beroep: Eienaar van Caledon Villa Geboortedatum: 1/9/1938 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Krige, S mev	2000	Adres: Kronendallaan 11, Welgevallen, Stellenbosch Beroep: Toergids en Inligtingbeampte Geboortedatum: 28/7/1939 Datum van onderhoud: 23 Februarie

Loubser, L mej	1999	Adres: Richelieustraat 3, Durbanville Beroep: Student Geboortedatum: 28/4/1975 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Malherbe, WD mnr	1999	Adres: Erfurthuis, Stellenbosch Museum Beroep: Argitektuele historikus Geboortedatum: 21/11/1940 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Meintjes, WP mev	1999	Adres: Holdenstraat 10, Calvinia Beroep: Onderwyseres Geboortedatum: 30/10/1948 Datum van onderhoud: 27 Maart
Pieterse, C mnr	1999	Adres: Dagbreekkoshuis, Stellenbosch Beroep: Student Geboortedatum: 19/7/1977 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Schoeman, B mnr	1999	Adres: Forellesingel 5, Die Boord, Stellenbosch Beroep: Student Geboortedatum: 26/7/1978 Datum van onderhoud: 12 Augustus
Schoeman, L mej	1999	Adres: Minerva koshuis, Stellenbosch Beroep: Student Geboortedatum: 26/9/1976 Datum van onderhoud: 15 Oktober

Slabbert, A mev	1999	Adres: Da Gamastraat 8, Langebaan Beroep: Redakteur en uitgewer van die <i>Langebaan Gazette</i> Geboortedatum: 28/11/1962 Datum van onderhoud: 21 Augustus
Solomons, V mnr	1999	Adres: Grabrielstraat 48, Cloetesville Beroep: PNA-bestuurder Geboortedatum: 23/9/1962 Datum van onderhoud: 13 Augustus
Strauss, E mev	1999	Adres: Hoofstraat 35, Clanwilliam Beroep: Eienares van The Rectory- gastehuis Geboortedatum: 18/4/1969 Datum van onderhoud: 25 Augustus
Tredoux, M mej	1999	Adres: Posbus 64, Clanwilliam Beroep: Student Geboortedatum: 7/5/1975 Datum van onderhoud: 24 Augustus
Vermeulen, D mej	1999	Adres: Robbenstraat 9, Langebaan Beroep: Bestuurder en sjef van The Farmhouse-gastehuis Geboortedatum: 27/2/1975 Datum van onderhoud: 21 Augustus
Vermeulen, F mnr	1999	Adres: Harold Krummstraat, Langebaan Beroep: Bestuurder van Die Ou Pastorie- gastehuis Geboortedatum: 25/6/1964 Datum van onderhoud: 21 Augustus

Zeeman, J mnr

1999

Adres: Lovellaan 55, Die Boord,
Stellenbosch

Beroep: Ingenieur

Geboortedatum: 12/10/1974

Datum van onderhoud: 16 Oktober

BYLAE 1

Langebaan

Volksvertellings

1) Visserstories

Botha & Walters het die volgende volksvertelling opgeteken wat die taalgebruik, sowel as die daaglikse visbedryf van die vissermanne, duidelik weergee (1976:16):

Sien meneer, vanmôre nog voor sonop toe die manne dombout maak hier skyns bokant die dyne, toe kommie teken, die harders loop in dik banke doer onner by die klippe. Ons stoot toe in, oek maar haastig en ons trek hul vas van agter af, hul spring sommer sulke boë deur die branners. Té goed, sê ek vir Krisjan, té goed om waar te wies ennit was oek soos ek sê. Toe hul die stroppe bymekaar vat toe sien ek daar gaat neuk kom. Ek kennie vis as hul vasgekeer word, hul maak mos bolling, beur terug, mar nie hierdie spul nie, hul bly an loop tot los voor innie troebel water, wil sommer so ytklim teenie dyne. En toe wiet ek vesieker, dis vanmôre netbreek, dis ingejaagde vis dié doer agter yt die poort yt. Ek skree nog, skiet gee, van die skyd af, die seehonne sit vas oppas daar gaat geskeur word! Maar wat dit was te laat. Toe die snoetgevrete sien hul sit, toe sien jy net die witpens waai soos hul met die eerste proes dwarsdeur die maaswerk loop. En hier, meneer, hier sit die gate, yslik ytmekaar, 'n mens sal sweer dis haaie wat hier deur is. Dis dié wat ons hier sit en maas knoop terwyl die blinkgevrete lê en uitslap agter Marcus, net totdat die skole weer verby kom. Sien meneer, dis nou mar ons elenne.

Mnr Du Toit vertel verder van 'n perlemoenstroper wat sy karavaan op 'n groot, kaal erf langs die strandmeer getrek het. Hierdie karavaan was toegerus met een rooi en een groen lig wat met 'n skakelaar aan en af gesit kon word. Wanneer die noordewind gewaai het, het hy sy werkers met die boot uitgestuur om perlemoen te vang. Die noordewind het hom in staat gestel om te hoor as enige van die polisiebote by Saldanhabaai wegtrek op hul roete om die kus en strandmeer te patroleer. Die groen lig is dan uitgedoof en die rooi lig is aangeskakel. Op hierdie wyse kon die vissersbote veilig na die hawe terugkeer voordat die polisie hulle kon betrap (1999:onderhoud).

Heelwat stories word vertel rakende **walvisjag** in die Suidpool. Menige visserman uit die Langebaan-omgewing het met die walvisbote na die Suidpool vertrek. Henry Adonis (78), Piet Rogers (61) en Harry Blake (55) vertel dat hulle op dertienjarige ouderdom vertrek het om as walvisjaers vir die Noorweërs te gaan werk. Hulle vertel dat hulle van Desember tot April 'op die ys' was. Harry het in die enjinkamer gewerk, terwyl Henry die harpoen gelaai het. Henry vertel dat hy 'n gewig van 175 pond moes ophang en teen 'n hoogte van sowat een meter in die harpoen moes instoot, terwyl die boot teen volspoed op die walvis afgepeil het en die see onstuimig op en neer geding het. Wanneer 'n walvis gewaar is, is daar vanuit die kraaines 'telegraaf' geskree en die man in die enjinkamer het die boot volspoed na vore gestuur. Die *gunners* was almal Noorweërs. Hy vertel verder dat as die walvis geskiet is, hy vol lug gepomp is sodat hy kon dryf. Daarna is die jaerboot se vlag op die walvis geplant met 'n radiosender, sodat een boot nie 'n ander se buit kon opeis nie. Henry vertel dat die grootste walvis wat hulle ooit gevang het, eenhonderd-en-twintig voet lank was. Harry beweer dat die hele Langebaan vir 'n maand van vleis voorsien kan word indien so 'n walvis vandag gevang word. Piet Rogers verduidelik soos volg: *Walvisvleis is rooi vleis en as jy hom braai, sit jy geen vet in die pan nie, want hy het sy eie olie* (Langebaan Gasette 16/10/1997:4).

Pieter Mentor (78) is die mees senior visserman wat vanaf Langebaan Suidpool toe is agter die walvisse aan. *Vandag wil my ou bene nie meer nie. Dis van opklim na die kraainesmandjie...* (Langebaan Gazette 27/11/1997:4). Hy vertel dat hy as lid van die bemanning van die walvisjaers, daaglik die veryste touleer moes opklim om vanuit die mandjie die waters te fynkam vir walvisse – dit terwyl die ysige poolwind waai. Hy vertel dat vier pare sokkies nie sy voete kon warm hou wanneer hy vir twee ure in die mandjie moes sit en daarna weer vir twee ure agter die stuur op die brug moes deurbring nie. Hy vertel verder dat die nagskof, wat ses ure geduur het, groot verantwoordelikhede ingehou het. Die welsyn van die hele boot het dan op twee manne se skouers gerus. Hulle moes seker maak dat die boot nie in 'n ysberg vasry nie en dít opsigself was nie 'n geringe taak in die donker nag nie. Pieter vertel dat hy vir meer as dertig jaar die see gefynkam het saam met sy kaptein – 'n Noorweër met die naam Lee. Hulle het die wêreld deurreis en het selfs by die Falkland-eilande gaan draai. Pieter beskryf sy dae van walvisjag as *lekker opwindend* en hy herleef dit telkens weer met die oorvertel daarvan (Langebaan Gazette 27/11/1997:4).

2) Predikantstories

Groenewald skryf van die dominee van Hopefield wat eendag op die plaas van een van sy ouderlinge gekom het en die varsgeslagte vark aan die haak bespeur het. *Ai, Oom, skimp hy, hierdie vark sal darem 'n vorentoe karmenaatjie uitslag.* Die ouderling het sy een oog toegeknyp en toe aan die dominee gesê: *Dominee, onse liewe Heer het vir die ganse mensdom gesterwe, maar hierdie vark het net vir my en my plaasmense gesterwe* (1997:122-123).

Groenewald vertel dat dieselfde dominee 'n verdere stel met dié ouderling afgetrap het. Die oom se vrou het hom ontval en na ses maande van wewenaarskap, neem hy 'n jongmeisie in diens as huishoudster. Kort voor lank word dit duidelik dat die meisie swanger is en dit is toe die dominee se taak om met die oom daaroor te gaan praat. Die oom het weer sy een oog toegeknyp en die dominee geantwoord: *Ek wil gesê, dominee, argumenteer hy, was jy al 'n wewenaar? Ek gaan met Hannatjie trou. Gaan skryf jy in die kerkboeke dat my kind betyds sal wees, al is die huwelik 'n rapsie laat* (1997:123).

Mnr Du Toit vertel dat die predikant een Saterdagmiddag by hom en sy gesin op die plaas kom kuier het. Dit was nie lank nie toe loop die twee na die motorhuis om na mnr Du Toit se Renault, wat 'n fout in sy vonkproppe gehad het, te kyk. Die predikant het begin om die masjien van die motor te ondersoek. Met tye is die motor aangeskakel om te luier en dit het veroorsaak dat die masjien stelselmatig warm geword het. Op 'n stadium toe die predikant weer sy hand tussen die motorkabels indruk, raak hy per ongeluk aan die masjien en brand sy hand. Met dié skrik hy, ruk sy hand weg en uiter 'n kragwoord. Met 'n glimlag kyk mnr Du Toit toe op en roep uit: *Hiert, hoe sondig so predikant* (1999:onderhoud).

BYLAE 2

Langebaan

Digkuns

As die skemer...

(deur MM Walters)

As die skemer oor die skiereiland
soos 'n vaal mis oor kleinsee sak
lê die bote dobberend op die binnewater
aan slap ankertoue mak...

trek die skole harders al langs Postberg
silwer streep tot by Schrijvershoek
waar die vissers met fyn nette
skerpoog na die glippende blink lywe seek...

verdof weerkaatsings want die water
word diep donkerblou en swart
as die skemer oor die skiereiland
soos 'n vaal mis oor kleinsee sak...
(Botha & Walters 1976:31)

Laasnag se vangs...

(deur MM Walters)

Laasnag se vangs hang ingesout
in die bakerende son van die binnebaai
maar die oes is skraps en die korrels klein
die veld is yl van die plundermaai

verder en dieper moet ons die nette werp
die see se sekel en sy sens
die winter kom en die armoed hang
kaalgraat in die visserman se spens
(Botha & Walters 1976:48)

As die manne...

(deur MM Walters)

Vanaand as die manne langbeen sit
teen die agterdeurkosyn
velskoenriempies losmaak en behaaglik vrywe
oor die stoppelsteek se pyn

dan trek die vrouens vloerbrood uit
by die ronde bakoonddeur
meng die smeul van bloekomkole
met die koringmeel se geur

word die kors gebreek met growwe hande
en borrelend in die melk gedoop
sug die harte voor die oop vuurherd
dankbaar en met nuwe hoop
(Botha & Walters 1976:25)

As die gety...

(deur MM Walters)

As die gety verbygaan en die wolke
winter oor die landskap maak
as die laaste horisonne grys word
en die nag vir ons op die oewer laat

dan sal ons nooit weer vaar nie
geen vuurtoring sal ooit weer wink
maar swart en swaar van ouderdom
sal ons vassuig in die sand en sink
(Botha & Walters 1976:51)

O die suidewind...

(deur MM Walters)

O die suidewind wat langs die wekus waai
gee vlerke aan my drome
laat my weer vir oulaas sweef
soos 'n wit voël – dons
wat in die blou lug hang
dryf op jou strome – wit droom
wat die aarde nie ken nie...

laat my weer met wit seile vaar
geruisloos oor stil water
stil – by groen eilande verby...
op rotse staan wat uitsteek in die see
kyk en luister na die suig en wieg
lied van die branders
wat daal en styg en breek

laat my weer deurspoel word – oorstuif
deur sproei – weggevoer deur die geroep
van meeue wat by my verbygaan...
hoor hoe die riete ruis bedags – en snags
hoe die groot stilte oor die duine daal...
suidewind wat langs die wekus waai
gee vlerke aan my drome...

(Botha & Walters 1976:59)

Die ou kerkhof by Churchhaven

(deur MM Walters)

Die ou kerkhof by Churchhaven word stadig
weer duineveld, skulp tot skulp
wit sand wat eens Weskus-mens was

die name is skaars nog leesbaar,
die graniet sit gekoek van die sout, gebluste
kalksteen verdwyn in die droë gras

o, daar hang 'n weemoed oor die Weskus
die veranderende koue kus van die Kaap die wit
verbleikte wêreld waar eens kleur en lewe was

(Behm & Walters 1998:20)

Onthou, wanneer jy eendag groot is...

(deur MM Walters)

Onthou, wanneer jy eendag groot is
moet jy vir haar weer die Weskus
hier bo van Seeberg af kom wys:
die wit huisies teen die Postberg en Schaapen
wat mistig uit die koue see verrys.

dan sal vandag reeds ver verskiet wees
die kindwees net 'n vae kan-jy-nog-onthou
maar miskien sal daar tog uit jou prenteboek
'n vergete bruin bladsy oopvou

met die sandbanke waar ons aas gepomp het
die krewel en bloedwurm aan die hoek
die 'spotte' waar ons met stootwater
geanker het om die wit stompneus te soek

die boot wat bokspring oor die branders
as die deining teen die wind inrol
jou stok wat boogstaan as jy vasslaan
en die kolstert protesterend inkatrol...

miskien sal jy dan ook in jou verbeelding
vergete vaarders sien aanseil uit die tyd
en vriendelik wuif met die verbygaan
en weer verdwyn in die oneindigheid
(Behm & Walters 1998:5)

BYLAE 3

Stellenbosch

Volksvertellings

1) Rugbyvertellings

‘n Man wat reeds in sy leeftyd ‘n ‘legende’ was, is die oud-onderwyser en rugbyspeler **Paul Roos**. Een van sy bekende eienskappe was dat hy bykans vir alle byeenkomste laat, of amper laat, was. Daar word vertel dat die Matie-rugbyspan vroeër jare met die trein gery het as daar op Nuweland gespeel is. Eendag was die hele span reeds in die trein, buiten Paul Roos. Die stasiemeester het die trein so lank as moontlik op die stasie gehou en hy was op die punt om die bevel te gee dat die trein maar moes ry, toe hulle Paul Roos met sy fiets aangejaag sien kom. Hy het haastig van sy fiets af gespring en sy spanmaats en ander aanwesiges gegroet met die woorde: *Kêrels, nou was ek darem amper laat!* (Gerber 1986:19).

Die legendariese **AF Markötter** (beter bekend as Oubaas Mark) kon maar knorrig wees en menige rugbyspeler het blykbaar onder sy tong deurgeloop. Daar word vertel van ‘n senter (naam onbekend) wat baie versigtig op die veld was en toe die bal na sy kant toe kom, het hy dit skoon misgevang. Oubaas Mark was baie ontsteld en hy het ‘n pennie in die rigting van die verleë speler gegooi, wat die munt opgetel en huiwerig gevra het: *Ja, mnr Mark?* Waarop die oubaas hom toegesnou het: *Gaan koop ‘n stuk tou en hang jouself!* (Schoeman & Du Preez 1999:35).

Daar word verder vertel van die keer toe **Rob Louw** aan die slaap geraak het toe **dr Danie Craven** in Durban, tydens die Toyota-klubkampioenskappe, ‘n spanpraatjie gehou het. Rob, wat langs dr Craven gesit het, was slegs reserwe vir die volgende dag se wedstryd en was nie juis gemotiveerd nie. Rob het reeds ingesluimer toe Dok (soos dr Craven bekend gestaan het) aan een van die Matiespelers, Henry Muller, vra: *Waar is die bal?* Henry het Rob intussen dopgehou en gesien dat hy ingesluimer het. Op Dok se vraag vra hy skielik hard in Rob se rigting: *Rob! Rob! Waar’s die bal?* Deur die wind spring Rob orent en skree: *Waar’s die bal?! Waar’s die bal?!* Jare daarna is hy steeds hieroor gespot (Schoeman & Du Preez 1999:22-23).

Dr Dirk Conradie, op sy dag lánk voorsitter van die Suid-Afrikaanse Skeidsregtersvereniging, het vertel van 'n jaarvergadering van die Stellenbosse Rugbyklub wat hy bygewoon het en waarby **Oubaas Mark** (AF Markötter) die voorsitter was. Iemand het die bekende Springbok André MacDonald as kaptein voorgestel. Hierop het oubaas Mark laat hoor: *André McDonald is voorgestel. Wie waag dit om nóg iemand anders voor te stel?!* (Schoeman & Du Preez 1999:36).

Wedstryde tussen Boland en die Westelike Provinsie gedurende die vyftigerjare was genadeloos en die manne het mekaar goed bygekom. In een so 'n wedstryd het Jan Pickard, wat bekend was vir sy geniëpsigheid in die lynstane, Boland se **Jan Burger** 'n goeie hou geslaan. Almal in die Bolandspan het geweet dat Jan Burger een of ander tyd vir **Jan Pickard** sou terugkry. Jan Burger het egter geduldig sy kans afgewag terwyl die tyd intussen aangestap het. Lank na die voorval, terwyl die spelers by 'n lynstaan vir die vleuel wag om die bal in te gooi, het **Willem Koch** sy hand opgesteek en geroep: *Wag eers!* Die skeidsregter het nader gestap en wou weet wat skort, waarop Willem geantwoord het: *Laat Jan Burger net eers gou vir Pickard opvoeter, my senuwees kan dit nie meer vat nie!* (Schoeman & Du Preez 1999:83).

2) Spooksages

Op die terrein waar Checkers vandag aangetref word, langs die Rynse Sendingkerk, was daar vroeër 'n graanmeul waar boere hul oeste gelewer het. Een van die boere het op Goeie Vrydag besluit om sy graan af te laai ten spyte van hewige teenkating van die kerklui wat dit as skending van 'n 'heilige' kerkdag beskou het. Die man het egter voortgegaan met sy handeling, maar die perde het van die omstanders se lawaai geskrik en skielik aan die hardloop gegaan. Die man se voet het in die stiebeuel vasgehak en hy is etlike meters saam met die wa gesleep. Hy het 'n paar uur na die voorval aan sy kopbeserings beswyk, maar daar word beweer dat hy telkens terugkeer na die area om sy handeling te voltooi (Mev S Krige 2000:onderhoud).

Daar word vertel dat daar elke nag om middernag 'n slawemeisie onder die amandelboom langs die Rynse meisieskool (op die Braak) sit en sing. By die HB Thom Teater word een stoel se kaartjie blykbaar nooit verkoop nie weens 'n onsigbare besoeker wat elke aand sy stelling in dié stoel inneem (Mev S Krige 2000:onderhoud).

Die verhaal wat by D'Ouwe Werf Hotel aan toeriste vertel word, staan bekend as die verhaal van die Faure-meisie. Die begraafplaas van die Moederkerk was aanvanklik op die area waar D'Ouwe Werf Hotel vandag aangetref word. Nadat die begraafplaas na Papegaaiberg toe verskuif het, word daar vertel van die Faure-meisie wat saam met 'n vriendin by die begraafplaas verby geloop het. 'n Skedel met rooi hare het met die skuiwery van die grafte agtergebly en sy het die skedel windmakerig begin rondskop. 'n Hand het uit die niet te voorskyn gekom en haar op die wang geklap. Die meisie het tot haar dood met hierdie brandmerk op haar wang geloop (Mev S Krige 2000:onderhoud).

'n Verdere spook wat by D'Ouwe Werf aangetref word, is blykbaar landdros Van Ryneveld wat die opdrag gegee het dat die begraafplaas verskuif moes word na Papegaaiberg. Saam met hierdie spook word die voeteval van perde en jaghonde gehoor wat aantoon hoe hy skynbaar steeds organiseer om hierdie verskuiwing te laat realiseer (Mev S Krige 2000:onderhoud).

Die mense van Stellenbosch glo dat jy nie in Stellenbosch 'n leuen kan vertel nie omdat die 'vinger' van Simonsberg jou uitwys. Die vertelling lui dat 'n groepie slawe op 'n keer gaan heuning uithaal het toe een spoorloos verdwyn het. Die eienaar het die oorblywende slawe uitgevra en omdat hulle hul maat vermoor het, het hulle 'n leuen vertel. Die gees van die dooie slaaf het egter aan die eienaar verskyn en die werklike gebeure aan hom uitgelê. Omdat die moord teen die hange van Simonsberg plaasgevind het, het dit in die volksmond bekend geword dat die *vinger van Simonsberg* die skuldiges uitgewys het (Mev S Krige 2000:onderhoud).

Die Old Nectar-plaas is in die Jonkershoekvallei net buite Stellenbosch geleë. Een keer per jaar verskyn 'n kavalier op sy wit perd en ry teen die dertien trappies op tot binne in die voorkamer. Nadat die man en sy perd 'n oomblik vertoef het, ry hulle weer teen die trappies af waar die man sy balans verloor, afval en sy nek breek (Van der Spuy 1969:59).

Die opstal van Old Nectar is 'n baie stewige huis met soliede mure van twee voet dik. Wanneer daar byvoorbeeld in een kamer geskree word, kan dit nie in die kamer langsaan gehoor word nie. 'n Hele aantal rare geluide word egter in die nag gehoor. Daar word duidelik gehoor hoe iemand oor die houtvloere stap en aan die mure klop. Verder klap

vensters en deure, en wanneer die eienares gaan ondersoek instel, is dit stewig vasgegendel. Die eienares het ook al beleef dat beddens opgemaak en items op hul plek gebêre is voordat sy dit self kon doen. Ten tye van hierdie gebeure was sy altyd alleen in die huis en geen huishulp of werker was in die huis teenwoordig om hierdie takies te kon verrig nie (Van der Spuy 1969:60-62, 64).

DINSDAG 10 AUG.

13:00 – 14:00

Hombré

Bokkie Bokkie
You look wonderful tonight
In the Jungle

– David Krainer
– Erick Clapton

Pleke (o l v Thomas Channel)

No matter what
Weeping
Stellenbosch se nonnaljie
Take a chance on me

– Boyzone
– Bright Blue
– Anton Goosen
– Benny Anderson en Bjorn
– Ulvaeus

Goldfields

Sal aangekondig word

19:30 – 20:30

Erica (o l v Annamari Fuls)

Mama Mia
Blou
See ya

– Abba
– Laurika Raugh
– Bell Brack and Candle

Huis ten Bosch (o l v Mariaan Goetzee)

Sal aangekondig word

Monica se Non-akkoord (o l v Theresa Krizinger)

Earth Angel
Liedjie vir jou
Say a prayer

– Komponis onbekend
– Jannie du Toit
– Diana King

Minerva (o l v Lorna Steward)

Die spook
Blame it on the weatherman
(Hit me baby) One more time

– Blignault
– Bewitched
– Britney Spears

WOENSDAG 11 AUG.

13:00 – 14:00

Irene (o l v Eulicia Twigge)

Still haven't found what I'm looking for
Gedeelte uit

– U2
– "3 Colours Red" se
– soundtrack

Let's do it
Groet my

– Casper de Vries

Huis Visser (o l v Jaco Goosen)

Englishman in New York
So it goes
Shaboom
Does your mother know

– Sling
– Billy Joel
– ABBA

Lydia (o l v Ann Serfontein)

Hakuna Matata
Neandertal Man
Ce mille chansons
Sweet Dreams

– The Lion King Soundtrack
– Laurika Raugh
– Eurithnix

Simonsberg (o l v Albert Eilert)

Vir 'n pepermoesie
Let it be me
Stoksietalleen
Pretty Women

– Laurika Raugh
– Gabeit Becaud
– David Kramer
– Roy Orbison

19:30 – 20:30

Harmonie (o l v Liesel Loubser)

Song of the spirit
Toe ek nog maar
Lemon tree
I'll be there for you

– Adiemus
– C. de Villiers
– Fool's Garden
– Solid Harmonie

Hippokrates (o l v Rohan Pretorius en Hugo Stark)

Sal aangekondig word

Perfect Pitch (Huis Francie van Zyl) (o l v Selina Underhill)

Like a prayer
This kiss
What can I do
Ladida

– Madonna
– Faith Hill
– The Corrs
– M. Grové/ Cutt Glas

Die Eiffelkoor (Dagbreek) (o l v PD Koegeleberg)

Sal aangekondig word

DONDERDAG 14 AUG.

13:00 – 14:00

Heemstede (o l v Tania Smitsdorff)

Find my love
Love
Somerdwaasheid
Afrika 2000

– Fairground Attraction
– Natalie Cole
– Amanda Strydom
– Medley (Verskeie kunstenaars)

Pluto Sêrgroep (Eendrag) (o l v Dominic Tia en Paul Papenfus)

River of dreams
Madeleine
Somebody
My Girl

– Billy Joel
– Jannie du Toit
– Depeche Mode
– The Temptations

Aristea 1 (o l v Jolanda Amoraal)

I will survive
Bitterbessie Dagbreek
Ain't no sunshine
Give me one reason

–
–
–
–

Die Blou Hoenders (Helshoogte) (o l v Gideon Cilliers)

All shook up
Afrikaanse lied
Africa

– Otis Blackwell
–
– Paich en Porcaro
– (Verwerk deur D. Basson)

19:30 – 20:30

Tygerberg Dames (o l v Jeanette Cilliers)

Sal aangekondig word

Die Kraaie (Wilgenhof) (o l v Charl Pienaar)

Sal aangekondig word

Culture Clash [Aristea 2] (o l v Greame Bootsma)

Sal aangekondig word

Majuba (o l v Irene Heyns)

Die Yuppie
Fiets
Perfect
I think of you
Open up your heart

– Eie komposisie
– Die Kanaries
– Fairground Attraction
– Tanita Tikaram
– M People

2) Studenteliedjies

Bron: *Matieland* (samest. Tex de Swardt): CD (99/46)

Ag Ma, ek is nou weer 'n matie

(op die wysie van *Ag man, dis lekker in die army*)

1

*Ag Ma, ek is nou weer 'n Matie
in die laan kan ek weer loop en droom
want die meisies is nog net so pragtig
net jammer hulle sê vir my oom
by Coetzenburg loop die rivier nog
net die Pieke bring eggo's terug
van varsity, sing-songs en rugby
o dis lekker om 'n Matie te is.*

3

*En ma, daar sien ek Doc Craven
nog steeds op die Coetzenburgplaas
en ma hy's nog net so bedonnerd
die manne wattie willie kry raas
ja ma hy kweek nog sy springbok
op 'n wyse wat net hy van weet
ag ma ek 'try' maar my beste
maar die ou man sê ek kan maar vergeet.*

5

*Tussen heide en blou jakarandas
word 'n leeftyd so maklik oorbrug
tot Dagbreek se quad weer rumoerig
soos met oom soveel jare terug
so deel van die sak van ou dassies
om Kammie se graadvang te vier
ag ma ek is nou weer 'n Matie
ek is terug al my pèlle is hier
ag ma ek is nou weer 'n Matie
ek is terug al my pèlle is hier.*

2

*Ag ma, ek is nou weer 'n Matie
al is ek maar net 'n 'has been'
en al swot ek nie meer tot saans laat nie
is dit lekker om die Bib weer te sien
daar's 'robots' in al die ou strate
en die plaza en Rek is nie meer
ma' Tollies is oop vir sy klante
ag ma ek wil weer kom probeer.*

4

*Nou speel ek maar tennis en rolbal
met die Rektor en sy topbestuur
maar ai tog die manne se kuite
hul sê hul kan dit nie verduur
nou drink hulle almal 'salusa'
maar die plan wil glad net nie werk
maar plaas dat dit help vir die spiere
is dit kliere wat oortyd wil werk.*

Langs Coetzenburg vloeï 'n waterstroom

KOOR

Langs Coetzenburg vloeï 'n waterstroom

Hi-Hi Joegai!

Daar staan 'n groot ou eikeboom

Hi-Hi Joegai!

Daar het reeds menig vroom student

Hi-Hi Joegai!

Sy liefde beloof die onnosele vent

en affak gekry en sy bakkies geskend

en skielik ontwaak uit sy lentedroom

Pasop vir die ou eikeboom - Pasop!

1

Daar waar die bloue Pieke troon

waar die kwaai professor woon

Daar is ons universiteit

maar ons hou altyd jolyt

Jolyt!

(KOOR)

2

Ek is nou wel 'n tokkelok

daar word gesê ek kan maar bok

En as die son sy kop wegtrek

is daar vir my net een plek

Een plek!

(KOOR)

Verlang jy vanaand

1

In Matieland bloei die eike mos nou

die Jakarandas staan en blom

die bergstroom baljaar

by Coetzenburgplaas

Dok Craven is nog steeds die baas

(KOOR)

2

Die jare het gesnel en dit was gou verby

ja jeug en pret wou sade bly

maar nooit kan ek ontkom van die

roep van Stellenbosch

ou kammie ek is lus vir koshuiskos

(KOOR)

3

Van Matieland kan ek my nooit ontbind

want daar is al my drome waar te vind

vir my het sy omvou, versorg en voorberei

aan haar bly ek getrou en toegewy

(KOOR)

KOOR

Verlang jy vanaand

verlang maar vanaand

gaan kuier weer in Matieland

hot agter ja al was dit ook maar swaar

ek wens ek was vanaand weer daar

Heerlik was ons Matie-dae

1

Heerlik was ons Matie-dae

varia, varia, Ho!

Vreugde jare min te kla

varia, varia, Ho!

Heerlik toe ons nog vir pa kon sê

die proffie wil my nog 'n jaar hier hê

varia (6×) Ho!

3

Heerlik is studente lewe

varia, varia, Ho!

Veel te vra en min te gee

varia, varia, Ho!

Heerlik saans in die laan tot laat

as Simon se wyke maar net kon praat

varia (6×) Ho!

varia (6×) Ho!

2

Stellenbosch het ons hart verower

varia, varia, Ho!

Matieland het ons heel betower

varia, varia, Ho!

Heerlik was intervarsity

by Tollies het die manne dit saans gevier

varia (6×) Ho!

BYLAE 5

Stellenbosch

Digkuns

Stellenbosch

(deur Lina Spies)

Gemmerbier en gemmerkoekies van 'n kindertyd
word gou die Vader Krismis-leuen van jou herinnering:
wat sal die digter dwing tot woordlikse besit
vangelose lewe, gawe sonder voorbehoud?

Meer as die spreekwoordlike akkerboom –
matgoud denne met ontroerde toppe
In die lug se diepblou dans

En teen 'n wit aand halfvol mis
klein, donker seders, Kersfeesteer...

Ronde, houtgeruste duiwe in die skaduwees
en 'n blink vonkel in die watervoor
van daardie Groot Ster eenmaal bo 'n stal.

Onwaardig is die vers wat op moet som –
Simonsberg, die Pieke, Helderberg,
Oktobermaand se een pers jakarandastraat...

En die kind in jou moet onverbid'lik sterf
en as die herfsplatane bo my straal,
het my gediggie onvermydelik gefaal...

Stellenbosch! – jy is onwaar
soos die sneeusprokie van 'n Kersfeeskaart
vir die Desember van Suid-Afrika

Maar elke grootmens gebed
sal weer oorwin word met
"Here, dankie vir dié plek!"
(Spies 1971: 56)

Afskeid van Stellenbosch

(deur Lina Spies)

Ek moet opnuut gebore word
uit hierdie later sewe jaar se soet fetale slaap
onder die beswyng van jou eikegroen,
die bedwelming van jou herfsplatane,
die beskaduwing van jou berge,
wakker word tot skerper lig
om te kan raak aan harder kontoere,
gevoed te word uit ruwer aarde.

Vol duiwe oorvol koer
Is jy vir digters te digterlike dorp,
van jou oorvloed kan mens arm word.

Ek moet weg van jou rustiger waters
swaar die populiëre ritsel soos blinkpapier,
ek my neerlê op die kappertjiewalle van die
Eersterivier,
want ek het geleef
al het baie my ontbreek
(Spies 1982:34)

Sondag op Stellenbosch

(deur Ina Rousseau)

In hempsmoue lê mans koerant en lees
die vrouens raas en maak komkommerslaai
terwyl hul toesien dat die vleis nie brand –
half-elf word daar 'n kerkdiens uitgesaai.

Smiddags na die rus kom vragte mense aan
uit Wellington, Grabouw en Klapmuts op besoek
die grootmense praat voetbal; kinders staan
verveeld op stoepe rond, eet stukkies koek.

Saans lui die kerkklok luider; dogters keer
humeurige met hul naweektassies terug
die vrouens gaan die wasgoed vir die meid sorteer
die mans maak gou 'n visstok heel, en sug.

Die kinders sit aan somme nors en swoeg;
mans wonder waar hul skoon slaappakke is -
die vrouens moet die tafels dek vir môre vroeg
die mans gaan slaap, vermoeid van al die rus
(Opperman 1974:333-334).

BYLAE 6

Clanwilliam

Volksvertellings

1) Legendariese figure

Daar word vertel van 'n nuweling wat op die dorp aangeland het en wat per geleentheid aan *Oom Blikfontein* (oorsprong van bynaam onbekend) bekendgestel is. Hy het egter nie besef dat die betrokke persoon nie van hierdie aanspreekvorm, wat deur die res van die dorpsbewoners aan hom gegee is, hou nie. Die ander inwoners gebruik hierdie aanspreekvorm slegs in die betrokke persoon se afwesigheid. Die man het die aanspreekvorm *Blikfontein* as 'n 'kwaai bynaam' beskou en het die mense belet om hom so te noem. Die nuwe intrekker het egter nie van hierdie weersin geweet nie. Hy het die man dus aanhoudend op hierdie naam aangespreek totdat die man hom eendag vererg het en die nuweling sag, dog ferm, die volgende woorde toegespreek het: *Boetie, jy beter nou ophou. Anders sal dokter Bakkes vir jou sê: Lê stil; jy't baie seer gekry* (Mnr J Geyer 1999:onderhoud).

Daar word vertel van **Tolla van der Merwe** wat in die hof moes gaan getuig en toe hy aan die woord kom, het hy sy hele verklaring in Engels gegee. Die landdros wou toe by hom weet waarom hy Engels praat terwyl die res van die hofsak in Afrikaans plaasvind. Tolla se besliste antwoord was kort en kragtig: *Omdat ek kan* (Mev E Strauss 1999:onderhoud).

Tolla is 'n komediant en storieverteller en hy vertel graag humoristiese stories wat handel oor situasies waarmee die volksmens homself kan identifiseer. Een van sy vertellings handel oor die 'kulturele' donkie wat in die kroeg gesit en martini 'suip' het. Toe hy sommer goed dronk is, besluit hy om die olyf in die glas met 'n tandestokkie te probeer raaksteek. Die olyf spring egter dan dié kant toe en dan daardie kant toe. Die kroegman kon die gesukkel nie meer aanskou nie en hy gryp 'n vurk, haal die olyf uit en sê vir die donkie: *Daar's hy! Vreet hom nou*, waarop die donkie vies laat hoor: *Big deal! Noudat ek hom klaar moeg gejaag het, vang jy hom!* (Moolman 1989:22).

2) Grootliegstories

Daar word vertel van ene meneer Botha wat 'n 'kefferbrakkie' (foksteriër hond) gehad het wat hom vergesel het as hy gaan jag. Meneer Botha het die betrokke dag net een patroon in sy geweer gehad en toe hy die bok sien, het hy dadelik geskiet. Ongelukkig het hy mis geskiet en die bok het net aanhou hardloop met die 'kefferbrakkie' kort op sy hakke. Op 'n stadium het die bok om 'n boom gehardloop. Die brakkie het sy draai te wyd geneem en 'n stuk draad het hom middeldeer gesny. Meneer Botha het na die brakkie gehardloop en hom gou-gou aanmekaar geheg. Ongelukkig het hy in sy haas die hondjie verkeerd geheg. Die een helfte van die lyf se pote was op die grond en die ander helfte se pote het boontoe gestaan. Selfs dít het nie die brakkie gekeer nie, want hy't net aanhou hardloop. Eers op die een paar voerpote, waarna hy hom omgedraai het om op die agterpote te hardloop. Ten spyte van sy mismaakte lyfie, het die brakkie die bok ingehaal en hom doodgebyt (DGDS ALGNW XXXVIII 1991:5).

Koos Grootlieg het die volgende belewenis te vertel. Een aand moes hy van die plaas af dorp toe ry, maar die wind het so sterk gewaai, dat die ligbaan uit die pad gewaai het. Hy vertel dat hy gedwing was om stil te hou omdat hy niks in die pad kon sien nie. Verder vertel hy dat toe hy en sy vriend een keer langs 'n hoë reservoir staan, hy hom bloedig vir sy vriend vererg het. Hy het afgehaak en sy vriend geklap dat hy los oor die dam water trek en op sy twee voete aan die anderkant te staan kom, netjies en kurkdroog - net sy twee baadjiesakke was vol water (Esterhuizen 1985:5).

3) Spooksages

Menige vertellings oor spookligte wat op die verlate plaaspaaie om Clanwilliam gesien is, word vertel. Mnr Le Roux vertel van die skoolinspekteur wat lang afstande op die afgeleë plaaspaaie moes ry om al die plaasskooltjies te besoek. Een nag het die inspekteur homself weer op so 'n verlate stuk pad bevind, toe hy in sy tru-spieëltjie opmerk dat twee ligte ver agter hom aankom. Hy het die gewoonte gehad om net voor of agter 'n motor te hou wanneer die ander motor ook in dieselfde rigting as hy oppad is. Op hierdie wyse is hy dan nie so alleen op die pad nie en dan hou die ander motor se teenwoordigheid hom ook wakker as hy reeds moeg is. Die naderende motor was gou reg agter hom en hulle het vir 'n paar kilometer so agtermekaar gery. Omdat dit gelyk het asof die agterste motor hom wou verbystek het die inspekteur stadiger gery sodat die motor kon verby kom.

Die motor het egter agter hom gebly. Omdat die motor so na aan hom gery het en nie wou verby steek nie, het die inspekteur agterdogtig begin word. Hy het sy voet in die hoek gesit sodat sy motor, 'n VSA Oldsmobile, 130 km per uur gehaal het. Selfs teen daardie spoed kon hy nie die ligte agter hom afskud nie. Uiteindelik het hy besluit om te stop en te sien wat gebeur. Toe hy egter uit die motor klim, het die motor verdwyn. Hy was die enigste lewende wese op die verlate pad met net die donker veld om hom. Hy het hom boeglam geskrik en so vinnig as moontlik tot in die dorp gejaag net om by lewende wesens te wees (DGDS ALGNW XXI 1981:18).

Daar word vertel van die vrou wat op 'n perdekar, en somtyds op 'n fiets, op die grondpad na Calvinia gery het. As iemand langs haar gestop het vir 'n geselsie het sy net in die niet verdwyn. Een van die jongmanne het een aand te fiets by sy nooi op die naburige plaas gaan kuier. Hy vertel dat daar die heel tyd 'n wit perd langs hom gedraf het. Wanneer hy stop, het die perd ook gestop. Toe hy nie meer dapper genoeg was vir die affêre nie, het hy besluit om om te draai huis toe. Net toe hy die draai maak, het die perd hom van die fiets af geskop en terselfdertyd verdwyn (DGDS NAM XII 1979:3).

Mev Le Roux vertel dat die plaas Wallekraal deur Swart Willie Auret besit is. Mnr. Auret se eerste huwelik met Grieta was baie gelukkig en hulle het drie kinders gehad. Grieta het egter net na die derde kind se geboorte gesterf en meneer Auret het toe met Kowa getrou, 'n goeie vriendin van Grieta. Nie lank na die troue nie het Grieta een nag langs Kowa se bed verskyn. Kowa het wakker geword en die spook gesien, maar omdat sy dadelik vir Grieta herken het, was sy nie bang nie. Sy vra toe: *Grieta, wat wil jy hê?* en die spook antwoord: *Beloof my, Kowa, dat jy goed sal wees vir my kinders.* Kowa het belowe, maar Grieta wou hê dat Kowa op die Bybel moes sweer. Die Bybel het op die bedkassie gelê en was met wit materiaal oorgetrek. Kowa het haar hand op die Bybel geplaas en Grieta het haar hand bo-oor Kowa s'n geplaas. Grieta se hand het blykbaar nie Kowa s'n gebrand nie, maar op die Bybel was 'n hand op die wit materiaal gebrand. Die Bybel is vir jare lank bewaar, maar het ongelukkig later met 'n trek verlore gegaan (DGDS NAM XXI 1981:22).

Frans Stassen het op 'n plaas gebly waar dit verskriklik gespook het. Daar is vertel dat die vorige eienaar se vrou op suspisieuse wyse verdwyn het. Dit het so erg in die huis gespook dat niemand later 'n voet meer op die plaas wou sit nie. Een van Frans Stassen se familieleden het hom egter aangeraai om die spook te gaan ontmoet om sodoende te probeer vrede maak. Daarom het hy een nag daar gaan slaap en dit was ook nie lank nie, of die spook het langs sy bed verskyn. Die gedaante het aangedui dat sy hom met die hand wil groet. Hy het gelukkig eers sy sakdoek om sy hand gedraai voordat hy sy hand na haar uitgesteek het. Sy het sy hand geneem en Frans het swawel en brand geruik. Die spook het meteens verdwyn en al wat hy as bewys oorgehou het dat sy ooit in die huis was, is die sakdoek waarop die vorm van haar hand uitgebrand is. Geen spook is ooit weer op die plaas gewaar nie (DGDS ALGNW XXI 1981:22).

BYLAE 7

Clanwilliam

Volksliedere en –ryme

1) 3+1-kwatryn

Kafferkindjie kom vat jou pap (3x)
die pap is klaar gemaak

(DGDS NAM VI 1978:29)

Romanie kom vat jou pay (3x)
die sewentiende Mei

2) o-kwatryne

Die windjie waai so koel
o die windjie waai so koel
julle wat nie weet nie
kan my hartjie nie gevoel

(DGDS NAM VI 1978:24)

Variante van die o-kwatryn (met geen *ja* of ander woord in die plek van die *o* nie) is die volgende:

Elletjie rooilint (2x)
kan julle dan nie sien
sy is die moeder van my kind

(DGDS NAM VI 1978:24)

In elke hand 'n roos (2x)
kan julle dan nie sien
dit is Willem van oom Koos

Die swarhand se voet (2x)
ek dink van my te veel
om 'n jaloersmeid te groet

(DGDS NAM VI 1978:28)

Die donkerpakkie blou (2x)
kyk hoe lyk ou Soebatsfontein
se donkerbane nou

As die misbank daar so blou (2x)
dan sê ek vir my bokkie
ons moet dadelik gaan trou

(DGDS NAM VI 1978:22)

As die see se water val (2x)
dan trek my bokkie vir
bruin Riley uit die stal

Die groenamara-tak (2x)
julle kan nie weet nie
hoe my hart van binne smaak

Die wit kalkoen se vlerk (2x)
dis hartseer en verdriet
wat op my senuwees werk

O dit het ek geweet (2x)
so gou as jy oor die rantjie loop
dan sal jy my vergeet

(DGDS NAM VI 1978:28-29)

Die geel piccadilly-pie (2x)
dan sit ek met my bokkie
tot die eerste hoender kraai

(DGDS NAM VI 1978:24)

Die spyker in my been (2x)
kyk waar trek die trein
met sy swart ysterskoorsteen

Die nuwe platpot (2x)
Vanrhynsdorp se meisies
is so liederlik verspot

Sussie, kom pluk vir my die blou
blommetjie (2x)
hoe nader aan die baai
hoe koeler sal die windjie waai
 (DGDS NAM VI 1978:25)

3) Algemene kwatryne

Sage, sage, wiele wiele, wage
Jan kom huis toe om 'n broodjie te vrage
Moeder is nie tuis, Vader is nie tuis
piep sê die muis in die kombuis

(DGDS ALGNW IX 1975:12)

Hartlam Tietlam
blouoog-ding
vrek van sin
maar kry is min

(DGDS NAM VI 1978:25)

Hoekom nie gesê nie
dat jy my nie wil hê nie
dan het ek mos geweet
om jou in die pad te steek

(DGDS NAM VI 1978:26)

Maar nou dat ons getroud is
en nou dat die liefde koud is
nou is dit te laat
om dinge reg te praat

BYLAE 8

VRAELYS

Tema

Die potensiaal van gastehuse om plaaslike kultuur aan die toeris oor te dra:
Gevallestudies van drie Wes-Kaapse gastehuse.

Inleidend

In die Suid-Afrikaanse toerismebedryf, spesifiek in die informele akkommodasie-sektor, is 'n behoefte geïdentifiseer, naamlik 'n gebrek aan inligting oor hoe om plaaslike kultuur aan die toeris oor te dra.

Die doelwit van die navorsing is om die streekskultuur van drie verskillende streke in die Wes-Kaap te bestudeer en sodoende riglyne aan gastehuseienaars voor te lê wat gebruik kan word om op praktiese wyse, die streekskultuur in gastehuse tot herlewing te bring.

Aspekte wat aangeraak word in die proses om tradisionele kultuur aan die toeris oor te dra, is die volgende:

- 1 Historiese agtergrond en ligging
- 2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing
- 3 Argitektuur
- 4 Voedselkultuur
- 5 Streekswoordkuns

Die opskrifte van die vraelys is ontwikkel rondom bogenoemde vyf punte.

1 Historiese agtergrond en ligging

- Waar is die gastehuis geleë (ligging)?
- Watter historiese agtergrond word aan die gastehuis gekoppel?
- Identifiseer die doelmark waarop gefokus word.

2 Toeriste-aantreklikhede in die omgewing

- Is die gastehuis spesifiek gebou met die toeriste-aantreklikhede van die omgewing in gedagte?
- Watter toeriste-aantreklikhede is in die omgewing van die gastehuis?
- Word gereelde toere aan die toeris beskikbaar gestel?
- Is die gastehuis slegs op 'n deursoete geleë oppad na bekende toeriste-aantreklikhede?
- Is die gastehuis verbind met die plaaslike toerisme-organisasie?
- Is die onderneming geakkrediteer by SATOER?
- Indien wel: dra akkreditasie by tot die sukses van die onderneming?

3 Argitektuur

- Geskiedenis van die gebou.
- Wanneer is die gebou opgerig?
- Het daar restourasiewerk plaasgevind?
- Speel die gebou 'n rol in die aantrekkingskrag van die onderneming?
- Uiteensetting van die betrokke gastehuis (byvoorbeeld hoeveelheid kamers, ontspanningslokale, eetkamer, ensomeer).
- Enige tradisionele of historiese bouforme, gewels, kaggel, bakoond en dies meer.

4 Voedselkultuur

- Hoeveel etes per dag?
- Watter vorm neem aandetes aan (indien enige)?
- Na watter restaurante word gaste verwys indien etes nie verskaf word nie?
- Wat word bedien?
- Is daar 'n sjef teenwoordig?
- Word tradisionele streeksvoedsel aangebied? (Byvoorbeeld tradisionele ontbyt, tradisionele braaivleis, potjiekos, afval, ensovoorts)

- Watter addisionele tradisionele bykosse of voor- en nageregte word bedien, byvoorbeeld wyn uit die wynland, potbrood, vars gebakte oondbrood, boerejongens vir nagereg, ensovoorts?
- Dien maaltye (of sjef se skeppinge) as aantrekkingskrag?

5 Streekswoordkuns

- Is dit 'n Afrikaanse of Engelse gastehuis?
- Op watter wyse word die streekswoordkuns in die gastehuis aangebied?
- Word daar enige streeksmusiek, boeremusiek of radioprogramme uitgesaai om die toeris aan die streek se musiek bekend te stel?
- Is daar enige Afrikaanse leesstof in die kamers beskikbaar?
- Is daar radios en televisies in die kamers aangebring?